

Werkprogramma 2008

Postbus 19197
3501 DD Utrecht
tel.: 070 378 5653
internet: www.innovatienetwerk.org

ISBN: 978 - 90 - 5059 - 347 - 2
Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.
Rapportnr. 08.3.058, Utrecht, januari 2008.

Voorwoord

Voor u ligt het Werkprogramma 2008 van InnovatieNetwerk. Ook in 2008 blijft onze inzet onverminderd gericht op het ontwikkelen en naar de praktijk brengen van grensverleggende innovaties op het vlak van landbouw, agribusiness, ruimtelijke kwaliteit en een gezonde samenleving. Grensverleggende innovaties, die een omslag in denken en handelen creëren voor het oplossen van hardnekkige problemen of het scheppen van hele nieuwe perspectieven.

Wanneer na een oriënterende fase concepten perspectiefrijk blijken te zijn, bestrijkt onze inzet op een concept veelal meerdere jaren. Het werk van InnovatieNetwerk heeft dan ook vooral het karakter van een 'rijdende' trein, met periodieke bijstelling op onderdelen. Dat karakter ademt ook dit werkprogramma, waarin de hoofdstroom bestaat uit doorlopende projecten, enkele worden beëindigd en een aantal nieuwe zijn geëntameerd.

InnovatieNetwerk is in 2000 van start gegaan. Als pioniersorganisatie zonder vergelijkbare voorbeelden om ons heen. Sinds de start heeft zich een geleidelijke professionalisering van de organisatie voltrokken. De focus werd scherp, het vakmanschap van conceptontwikkeling en -implementatie werd met vallen en opstaan geleerd, nieuwe netwerken werden gebouwd en steeds weer vernieuwd en we zijn steeds beter geworden in het genereren van publiciteit over ons werk. En dat in alle gevallen met een netwerk van partners om ons heen, zonder wie ons werk niet mogelijk zou zijn.

De doorontwikkeling van de organisatie roept ook steeds nieuwe vragen op. In de afgelopen periode gingen steeds meer concepten richting praktijk. Dat heeft in het bestuur geleid tot discussies over de vraag

‘wanneer is InnovatieNetwerk klaar met een concept?’ Effecten van concepten zijn vaak indirect, zoals aanpassing van (Rijks-, provinciaal- of gemeente-)beleid, het starten van onderzoekslijnen of het los maken van een debat. Deze effecten zijn zeker van belang, omdat zij uiteindelijk een beweging in gang kunnen zetten. Maar we willen ook komen tot het doen realiseren van tenminste één pilot om te laten zien dat het écht anders kan. Een recente vraag hierbij is of we er daarmee zijn? Een pilot genereert immers nog niet vanzelf een bredere transitie. Zeker niet wanneer er vooralsnog geen krachtige belangen zijn die een verdere uitrol waarborgen. Moet InnovatieNetwerk zich ook bezig houden met het doen wegwerken van belemmeringen, die de beweging van een pilot naar een transitie tegen houden? Deze discussie zal in 2008 in het bestuur worden voortgezet. Een discussie die van invloed kan zijn op de doelstellingen die voor 2010 zijn geformuleerd, maar die vooral past in de context van de verdere ontwikkeling van InnovatieNetwerk. Een ontwikkeling die wij graag met u als partner in ons netwerk gestalte willen geven.

Dr. J. Kremers,

Voorzitter InnovatieNetwerk

Dr. G. Vos,

Directeur InnovatieNetwerk

Inhoudsopgave

Voorwoord

1. Inleiding	1
2. Voortgang realisatie doelstellingen 2010	5
3. Werkprogramma	13
4. Begroting	29
Bijlage 1: Ruimte Creëren	31
Bijlage 2: Duurzaam Ondernemen	53
Bijlage 3: Gezonde Samenleving	81
Bijlage 4: InnovatieStimulerende Omgevingen	101

I.

Inleiding

InnovatieNetwerk heeft tot taak het ontwikkelen en in de praktijk doen brengen van grensverleggende innovaties binnen de beleidsdomeinen van het Ministerie van LNV. Het bijzondere schuilt niet alleen in het grensverleggende karakter van ons werk, maar ook in de ambitie om grensverleggende innovaties ook in de praktijk gerealiseerd te krijgen. Smaaklessen en Kas als Energiebron zijn hiervan treffende voorbeelden. InnovatieNetwerk is een instrument van de Minister van LNV, maar neemt hierbij een onafhankelijke positie in, waarbij de verantwoordelijkheid ligt bij een bestuur met mensen uit overheid, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen.

InnovatieNetwerk werkt aan 4 thema's

- Ruimte Creëren
- Duurzaam ondernemen
- Gezonde Samenleving
- Innovatie Stimulerende Omgevingen

Voor elk van deze thema's zijn in 2006 in interactie met ons netwerk innovatieopgaven geformuleerd. Deze innovatieopgaven bieden de context, waarbinnen concepten voor grensverleggende innovaties worden ontwikkeld.

Medio 2008 zijn we halverwege onze 2^e periode van 5 jaar. In hoofdstuk 2 van dit werkprogramma wordt de huidige stand van zaken afgezet tegen de door het bestuur van InnovatieNetwerk vastgestelde targets voor 2010. De conclusie is dat we goed op weg zijn, maar ook dat er nog veel werk te verzetten valt.

De projecten van InnovatieNetwerk zijn vanuit hun aard per definitie meerjarig van karakter. Dit werkprogramma heeft dan ook het karakter

ter van een rijdende trein, waarin op onderdelen wordt bijgestuurd. Bij de beschrijvingen van het werk binnen de verschillende thema's wordt met name ingegaan op de elementen waarin veranderingen op treden in 2008 ten opzichte van het voorgaande jaar. In de bijlagen wordt een volledige beschrijving van de thema's gegeven en een meer volledig overzicht van de stand van zaken van onze projecten.

InnovatieNetwerk verricht haar werk met een breed netwerk van partijen en mensen. We hebben nauwe relaties met de Bsik-programma's Transforum, Habiforum en Leven met Water. Daarnaast hebben we allianties met het bedrijfsleven in de glastuinbouw (via SIGN) en in de melkveehouderij (via Courage). Het laatste samenwerkingsverband is in 2006 met 3 jaar verlengd. In 2007 is een nieuwe alliantie tot stand gekomen met de akkerbouw waarvoor Kiemkracht is opgericht. Via het Productschap Akkerbouw is hiervoor een medewerker geworven. Daarnaast gaat via InnovatieNetwerk invulling gegeven worden aan de ambities die voor de Noordzeevervisserij zijn geformuleerd door het Visserij Innovatie Platform (VIP). Deze activiteiten worden aangestuurd door het VIP en gefinancierd door de directie Vis van LNV, het Productschap Vis en InnovatieNetwerk.

We onderhouden intensieve contacten over meerdere onderwerpen met de Ministeries van VROM, EZ, V&W en vooral LNV.

In 2007 is ook het programma Flowers en Food aangeboden aan de Ministers van LNV en EZ. Het initiatief voor dit programma heeft oorspronkelijk gelegen bij SIGN en InnovatieNetwerk. Tevens is op initiatief van InnovatieNetwerk en enkele ondernemers door LNV een recreatiefaciliteit gerealiseerd. Een sector die een groot economische en maatschappelijk belang vertegenwoordigt, wat nog slechts beperkt weerspiegeld wordt in de beleidsaandacht hiervoor. De recreatiefaciliteit is hiervoor een goede eerste aanzet.

Voor een aanzienlijk aantal concepten zijn in 2007 stappen op weg naar realisatie in de praktijk gezet. Dit proces zal in 2008 met kracht worden voortgezet.

Binnen het (vanaf 2006 nieuwe) thema Gezonde Samenleving zijn tien nieuwe perspectiefvolle concepten in ontwikkeling. De conceptontwikkeling moet in 2008 grotendeels zijn afgerond, waarna het praktijktraject aan de orde is.

Het vertrek van Claudi Hulshof als communicatiemanager is aanleiding geweest om ons communicatiebeleid en de organisatie ervan te herijken. De media-aandacht voor ons werk is zondermeer bevredigend te noemen. Maar we willen proberen om de communicatie nog sterker in functie te zetten van hetgeen we willen bereiken: het (doen) realiseren van grensverleggende innovaties. In de uitvoering gaan we werken met een netwerk van deskundigen op dit vlak.

2.

Voortgang realisatie doelstellingen 2010

In 2006 is de tweede periode van InnovatieNetwerk ingegaan. Deze loopt tot en met 2010. Bij de start van deze nieuwe periode zijn door het bestuur van InnovatieNetwerk nieuwe targets geformuleerd. In dit hoofdstuk wordt de huidige stand van zaken afgezet tegen de targets.

De targets voor 2010 zijn:

InnovatieNetwerk heeft 30 robuuste grensverleggende concepten ontwikkeld, waarvan 15 hun betekenis hebben gekregen in de praktijk.

Hierbij worden niet meegerekend, de concepten, die in 2005 al werden aangemerkt als robuust en reeds in de praktijk tot werking waren gekomen. Deze komen hier ook niet meer aan bod (bv Smaaklessen, Kas als Energiebron en Tuinbouwclusteracademie). Concepten die al wel robuust waren, maar in 2005 nog onvoldoende naar de praktijk waren gebracht worden uitsluitend voor wat het praktijkstuk betreft meegenomen. Deze zijn ook vermeld in paragraaf 2.2.

Voor ieder concept ligt de primaire implementatiefocus van InnovatieNetwerk bij het doen realiseren van tenminste één pilot. Een pilot, die laat zien dat het écht anders kan. Binnen het Bestuur is onlangs een discussie op gang gekomen over de vraag of we er daarmee zijn? Een pilot genereert immers nog niet vanzelf een bredere transitie. Zeker niet wanneer er vooralsnog geen krachtige belangen zijn die een verdere uitrol waarborgen. Ligt er voor InnovatieNetwerk ook een taak bij het doen wegwerken van belemmeringen, die de beweging van een pilot naar een transitie tegenhouden? Deze discussie zal in 2008 in het Bestuur worden voortgezet. Een discussie die uiteraard van invloed kan zijn op de doelstellingen die voor 2010 zijn geformuleerd. Mocht dit het geval zijn, dat zal dit zichtbaar worden in het werkprogramma voor 2009.

2.1

Nieuwe robuuste concepten

Onder een 'robuust concept' wordt verstaan een concept dat in voldoende mate is uitgewerkt om eerste stappen richting realisatie in de praktijk te gaan zetten.

Ruimte Creëren

Singelgolf
Nieuwe Marken
Zandgenoten
Duinwonen

Knooperven
Rieteconomie
Recreatie (faciliteit)

Duurzaam Ondernemen

Zonneterp/Nieuwe Nuts
Last van Sturing/Via Via
Programma Flowers en Food
Zilte Proeftuin
Weerbaar Vee

Bioport
Tuinbouwclusterinnovatiefonds
Flowerport China
Cowmunity
Mariene Parken

Gezonde Samenleving

Bouwen met groen en glas

Eind 2007 zijn er 18 nieuwe robuuste concepten beschikbaar. Er zitten op dit moment ca. 30 concepten in de pijplijn. Deze zullen vermoedelijk niet allemaal de eindstreep halen, maar er kan op vertrouwd worden dat de beoogde target op dit punt gerealiseerd zal worden. Kansrijke nieuwe concepten zijn op dit moment vooral aanwezig binnen de thema's Gezonde Samenleving en Duurzaam Ondernemen. Daar dienen echter nog de nodige stappen te worden gezet, alvorens deze bestempeld kunnen worden als een robuust concept. Bij een aantal concepten (zoals Debatteren met stickers, Waardenpas en Streekstations) worden overigens al tijdens de conceptontwikkeling stappen richting realisatie gezet.

Het thema Gezonde Samenleving lijkt op achterstand te staan, maar daarbij dient in aanmerking te worden genomen dat het werk aan veel van de robuuste concepten in de andere thema's reeds in de vorige periode is gestart. Tevens lopen juist binnen dit thema conceptontwikkeling en realisatie in meerder gevallen gelijk op. Naar verwachting zal het beeld voor dit thema eind 2008 dan ook wezenlijk anders zijn. Voor Innovatie Stimulerende Omgevingen is de analysefase net afgerond en dient het proces van conceptontwikkeling nog te beginnen.

2.2

Effecten in de praktijk

InnovatieNetwerk beoogt niet alleen concepten te ontwikkelen, maar deze ook tot betekenis te laten komen in de praktijk. Onze primaire insteek hierbij is om partijen daadwerkelijke tot implementatie te doen komen. De kernfunctie hiervan is te laten zien dat het anders kan. En hopelijk doet

goed voorbeeld dan goed volgen. Maar daarnaast zijn er ook indirecte effecten mogelijk. Het basisidee van het concept is bijvoorbeeld opgenomen in nationaal, regionaal of lokaal beleid. Het kan geleid hebben tot aanpassing van regelgeving of onderwerp zijn geworden van publiek debat. Overigens is dit minstens net zo belangrijk voor het tot stand brengen van een omslag als het realiseren van één pilot.

Voor 23 concepten worden momenteel stappen richting de praktijk gezet. Voor 20 concepten zijn er reeds praktijkeffecten zichtbaar, wat nog niet gelijk staat aan daadwerkelijke realisatie. In deze paragraaf worden kort samengevat de praktijkeffecten van deze 20 concepten beschreven.

Ruimte Creëren

Nieuwe Rivieren

- Een (op ons initiatief gestart) ondernemend gezelschap is (op eigen kosten) bezig om realisatie in de Betuwe voor elkaar te krijgen
- Bij verkenning van Provincie Limburg voor Ooijen-Wanssum kwam Nieuwe Rivier-achtige benadering als het beste uit de bus. Planstudie start vermoedelijk binnenkort.
- Rondom Arnhem loopt concept mee bij beleidsontwikkeling voor het gebied Stadsblokken/Meinerswijk
- In Veessen Wapenveld wordt in opdracht van InnovatieNetwerk gekeken of het mogelijk is een Ontwikkelingsmaatschappij voor realisatie op te richten.
- De Provincie Overijssel heeft InnovatieNetwerk gevraagd de plannen voor een by-pass in Kampen kritisch te beoordelen.
- Essentie van Nieuwe Rivieren komt terug in door provincie Gelderland geëntameerde project Waalweelde.

Tijdelijke Natuur

- De Tweede Kamer heeft bij motie gevraagd Tijdelijke Natuur mogelijk te maken.
- LNV ontwikkelt nu een beleidslijn Nieuwe Natuur, welke bijna is afgerond.
- Enkele potentiële locaties hebben zich aangemeld.

Nieuwe Dorpen

- Concept is veelvuldig in de media gekomen
- In de beleidsplannen van Dantumadeel is opgenomen, dat men uiterlijk in 2014 nieuwe woonmilieus volgens het principe van Nieuwe Dorpen wil realiseren.
- Er is een samenwerking gestart met de provincie Noord Brabant om tot pilots te komen.

Nieuwe Marken

- In O-Nederland wil een projectontwikkelaar, een gemeente en een terreinbeherende organisatie het concept in de praktijk uitrollen
- In W-Nederland is het Nieuwe Marke consortium, bestaande uit Bureau Stroming, Stichting ARK en InnovatieNetwerk een samenwerkingsovereenkomst aangegaan met een woningbouwcoöperatie. Naar een geschikte locatie voor realisatie wordt momenteel gezocht.

Netlandschap

- In Amstelland bij Amsterdam hikt het project tegen realisatie aan. Partijen (o.a. Zuidas, Triodos Bank, Nationaal Groenfonds, Ge-

meente Amsterdam) zijn het erover eens dat er een fonds voor het landschap moet komen, maar dat heeft nog niet geleid tot het sluiten van contracten.

- Inmiddels is het idee ook opgepikt door de gemeenten Wageningen, Veenendaal, Rhenen en Ede, die InnovatieNetwerk gevraagd hebben een haalbaarheidsstudie naar een netlandschap-achtige constructie uit te voeren.

Recreatie (faciliteit)

- Een aantal vooraanstaande ondernemers uit de sector recreatie heeft het Manifest van Hattem opgesteld.
- Het Manifest heeft het Ministerie van LNV er toe gebracht om samen met VROM en EZ te kijken of een Innovatieprogramma voor de Recreatie (werktitel Recreatie en Ruimte) kan worden ontwikkeld. Op kosten van LNV wordt daarvoor op dit moment een haalbaarheidsstudie uitgevoerd.
- De zojuist genoemde ministeries hebben in hun reactie op het VROM-Raad advies over Vrije Tijd en Toerisme “Groeten uit Holland” verwezen naar het Manifest en het op te zetten Innovatieprogramma.
- LNV heeft een InnovatieTafel Recreatie ingesteld, waarin ondernemers, overheden, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties gezamenlijk overleggen over de InnovatieAgenda voor het Innovatieprogramma.
- LNV heeft toegezegd om vooruitlopend op het Innovatieprogramma vast een aantal voorloper-projecten te gaan steunen;

Singelgolf

- Een golfbaanondernemer heeft het initiatief genomen om tot realisatie te komen in Putten. Meerdere partijen zijn betrokken. Belangrijkste struikelblok ligt bij Provincie Gelderland.

Knooperven

- Door provincie Overijssel en gemeente Tubbergen is proces gestart om boederijen en omliggende grond te verwerven om concept daadwerkelijk te realiseren
- V.d. Zande heeft, in zijn hoedanigheid van SG-LNV, het project geadopteerd.

Duurzaam Ondernemen

Agroparken/agrocentrum

- Volop in maatschappelijk debat, mede in relatie tot beweging naar schaalvergroting in de veehouderij. InnovatieNetwerk wordt door Ministers van LNV en VROM betrokken in die discussie.
- Clustergedachte is mede de basis voor het Platform Agrologistiek; meerdere projecten zijn ook gerelateerd aan dit gedachtegoed.
- Overname basisidee door anderen (o.a. Nieuw gemengd Bedrijf, Ruraal Park, A1 Eiwitcorridor, Greenport China). Nieuw gemengd Bedrijf heeft van Rijk ‘status aparte’ gekregen (experimenteeruimte)
- Happy Shrimp Farm is gerealiseerd, inmiddels ook in combinatie met teelt van zilte groenten
- Agroparken is prominent onderdeel van de agenda van Transform.

- Samen met Transforum is de opzet van een Association for Sustainable Agroparks (werktitel) in voorbereiding.
- Met consortium van ondernemers wordt daadwerkelijke realisatie van grootschalige variant van een agropark voorbereid.

Grasol

- Mede door het Grasol project is energie binnen Staatsbosbeheer hoog op de agenda gekomen. Realisatie van een Grasol-fabriek lijkt op korte termijn niet haalbaar, maar is nog niet definitief van de agenda.

Buurderij

- Er staan pilots op het punt van starten in de Haarlemmermeer en op Schouwen Duiveland.
- Ook belangstelling uit andere regio's. Zwaartepunt Inzet van InnovatieNetwerk ligt bij bovengenoemde pilots.

Innofisk

- Innofisk was de basis voor de opzet van Europese programma's (Eureka en Cost), met initiërende rol van InnovatieNetwerk
- Een pilot in de haven van Volendam is in voorbereiding.

Zonneterp/Nieuwe Nuts

- De gemeenten Westland en Overbetuwe hebben het concept meegenomen in hun ambities voor de toekomst.
- Nieuwe Nutsconcepten worden uitgewerkt o.a. voor twee gebieden (60-80 ha.) in de Zuidplaspolder
- Onze activiteiten op dit vlak hebben bijgedragen aan het doorzetten van de Splitsingswet (scheiding van de verantwoordelijkheid voor energieproductie en infrastructuur) door het Ministerie van EZ.

Flowerport China

- Chinese autoriteiten in Fujian hebben een gebied van (in eerste instantie) 40 ha. voorzien van de naam Sino Dutch Horticulture Park.
- Er worden nu Nederlandse ondernemers verzameld, die daar gezamenlijk willen gaan investeren.

Cowmunity

- Concept leidde tot fors debat in de media over schaalvergroting in de melkveehouderij.
- Drie ondernemers gaan gezamenlijk investeren in een dergelijk grootschalig bedrijf. Gezocht wordt naar een vestigingslocatie in Groningen

Bioport

- Overeenkomstig het voorstel van InnovatieNetwerk is er een Platform Bioport opgericht, dat zich in eerste aanleg richt op de haven van Rotterdam. Andere havens kunnen aanhaken.
- Er worden op een speciaal hiervoor aangewezen terrein in Rotterdam enkele pilots opgezet voor het meervoudig gebruik van biomassa door samenwerking tussen uiteenlopende sectoren.

Weerbaar Vee

- Principe is opgenomen in de LNV-nota Diergezondheid en de biologische sector gaat er mee aan de slag

Mariene Parken

- Ecofys gaat met Wintershall (onderdeel BASF) de haalbaarheid na van aquatische biomassa productie bij olie- en gasplatforms in zee.
- Kema bekijkt met vier energiebedrijven de mogelijkheden voor algenkweek binnen Energy-island. Indien de studie naar eilanden voor de kust positief uitpakt, kan dit breder navolging krijgen.

Programma Flowers en Food

- Programma dat oorspronkelijk was ontwikkeld door SIGN en InnovatieNetwerk is uitgebouwd onder verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven en inmiddels aangeboden aan de Ministers van LNV en EZ.

Gezonde Samenleving**Bouwen met groen en glas**

- Met AM Wonen en de gemeente Amsterdam wordt de realisatie van 20 drijvende kaswoningen voorbereid).
- Stef Huisman (tuinder van pilot Kas als Energiebron) gaat bouwen overeenkomstig de principes van dit concept.
- Een ontwerp voor het Floriadegebouw zal vermoedelijk ingebracht worden als de tuinbouwinzending (en daarmee gerealiseerd worden)

Conclusie

Het werkprogramma ligt goed op schema, maar er is ook nog veel werk te verzetten. De inspanningen om tot realisatie in de praktijk te komen zullen met veel energie worden voortgezet en er zal blijvend worden ingezet op het genereren van nieuwe ideeën.

3.

Werkprogramma

3.1 Ruimte Creëren

3.1.1 Het thema

Tot dusver domineren twee strategieën in de omgang met de ruimte. De eerste, en tot op heden belangrijkste, is die van ruimte beheersen. Denk hierbij aan functiescheiding en toelatingsplanologie, waarbij vooral omschreven staat wat niet mag in bepaalde gebieden. De tweede en meer recente strategie is die van ruimte ontwikkelen met als trefwoorden multifunctionaliteit en ontwikkelingsplanologie. Deze strategie sluit beter aan op de gewenste aanpassings- en ontwikkelingsmogelijkheden. Hierdoor ontstaat meer ruimte voor economische ontwikkeling, maar tevens de angst voor aantasting van zwakke functies. Het is de uitdaging om de sterke punten van beide strategieën te combineren en de zwakke uit te bannen. Deze nieuwe ontwikkelingsstrategie bewaakt een duurzame en aantrekkelijke groei van gebieden en bezit daarnaast voldoende veerkracht om tegemoet te komen aan de veranderende omstandigheden. De nieuwe strategie noemen we 'Ruimte Creëren' en vindt zijn basis in de kwaliteiten van gebieden.

De centrale innovatieopgaven binnen dit thema zijn ondergebracht in drie subdomeinen:

- Landschap en Natuur
- Water
- Wonen en werken

Landschap en Natuur

De innovatieopgave binnen het subdomein Landschap en Natuur is om bewustzijn te creëren van de economische waarde van groen. Dit vraagt om concepten die de dwarsverbanden tussen groen en economische ontwikkeling goed blootleggen. Het uiteindelijke doel is om partijen te verleiden om investeringen te doen die de kwaliteit van het groen handhaven of zelfs verbeteren. Omdat de ontwikkeling van groen veel tijd vergt, denken we vooral vooruit. Immers, huidige waarden en normen kunnen door de jaren heen behoorlijk veranderen of worden bijgestuurd. Aan ons de opgave om hier rekening mee te houden. Ook moeten we er voor zorgen dat de publieke functie van natuur en landschap niet in het gedrang komt en er aandacht is voor de unieke kwaliteiten van sommige gebieden in internationale context. Denk bij dat laatste bijvoorbeeld aan onze karakteristieke veenlandschappen.

Water

De ingezette klimaatsverandering vraagt om een geheel nieuwe benadering van onze omgang met water. De innovatieopgave binnen het subdomein Water is samen te vatten in de strategie ‘water waarderen’. Dit betekent dat water letterlijk én figuurlijk meer ruimte krijgt. Wij benaderen de waterkwaliteit en -kwantiteit niet als een bedreiging, maar als een kans. Op deze wijze ontwikkelen wij vernieuwende en baanbrekende concepten die tot de verbeelding spreken van burgers, bedrijven en overheden.

Wonen en Werken

De innovatieopgave binnen het subdomein Wonen en Werken is het in harmonie brengen van de behoefte aan landelijk wonen en werken met de wensen ten aanzien van de kwaliteit van het landschap. Dit vraagt om vernieuwende woon- en werkconcepten, multifunctionele bedrijventerreinen en economische activiteiten die positief bijdragen aan de omgevingskwaliteit.

Naast de subdomeinen Landschap en Natuur, Water, en Wonen en Werken zijn er twee meer procesmatig innovatieopgaven te onderscheiden:

- Actieve betrokkenheid
- Regels en instituties

Deze opgaven zijn onmisbaar om van een droom of gedachte tot handelen te komen. De hulp van burgers en bedrijven is essentieel, evenals een slim omgaan met regels en instituties. Deze meer procesmatige opgaven zijn binnen elk subdomein van belang en zijn essentieel voor het slagen van een concept.

Actieve betrokkenheid

De opgave van ‘Actieve betrokkenheid’ is om burgers en bedrijven ‘producenten’ van hun leefomgeving te maken. Men zal moeten worden verleid om zich anders te gedragen: niet als passieve consument, maar als betrokken burger of bedrijf. De gedachte hierachter is dat de overheid eenvoudigweg niet in staat is om als enige partij verantwoordelijkheid te nemen voor de kwaliteit van het landschap.

Regels en instituties

De opgave van ‘Regels en instituties’ is om te zorgen dat grensverleggende vernieuwingen en concepten zo min mogelijk worden gehinderd door regelgeving en waar mogelijk worden gestimuleerd. Dit geldt voor zowel formele als informele regels. Met informele regels doelen we op cultuur, zoals risicomijdend gedrag binnen bepaalde instituties.

3.1.2 De Concepten

Voor het thema Ruimte Creëren lag het zwaartepunt van de activiteiten in 2006 en 2007 bij het naar de praktijk brengen van al ontwikkelde robuuste concepten. In de jaren 2008, 2009 en 2010 zal meer aandacht geschonken worden aan het ontwikkelen van nieuwe concepten. Inmiddels zijn diverse acties in gang gezet om nieuwe concepten op te sporen:

Met Rio Nuevo (club van jonge professionals in de Ruimtelijke Ordening) is een sessie gehouden over potentiële nieuwe concepten. Twee zoekrichtingen die daar op tafel zijn gekomen gaan we verder uitwerken: a. De beleving van kwaliteit, hoe je die met eenvoudige ingrepen kunt veranderen; b. Flexibiliteit en robuustheid in relatie tot duurzaamheid;

- Met de InnovatieKring, versterkt met externe genodigden, is een ontwikkelsessie gehouden, gericht op het benoemen van nieuwe concepten;
- Met Aetios, een bureau dat gespecialiseerd is in jongeren, is een contract gesloten voor de organisatie van een drietal sessies waarin studenten van hbo en universiteit met elkaar nieuwe ruimtelijke concepten ontwikkelen. De sessies vinden najaar 2007 plaats;
- Gesprekken met geïnteresseerde partijen worden voortgezet om het geagendeerde robuuste concept Innerlijke Ruimte verder in de praktijk te kunnen brengen en te concretiseren in voorbeeldtoepassingen;
- Aan onze internationale contacten is gevraagd wat bij hen de “nieuwe onderwerpen” zijn.

Daarnaast nodigen wij ons netwerk steeds uit ons te bestoken met nieuwe ideeën voor en gedachten over mogelijke concepten.

Vooruitlopend op de resultaten van deze acties is besloten om ruim een kwart van het budget 2008 vooralsnog te reserveren voor nieuw te ontwikkelen concepten. Op basis van voortschrijdende inzicht zal dit deel van het budget nader worden ingevuld.

De concepten waar we actief aan werken in 2008 zijn weergegeven in onderstaande tabel, geordend naar innovatieopgave. In de bijlage worden de concepten en de stand van zaken verder beschreven.

Concepten Ruimte Creëren schematisch bijeen

Concept	Innovatieopgave*	Fase
Nerlandschap	Landschap & natuur	Realisatie
Tijdelijke natuur	Landschap & natuur	Realisatie
Rieteconomie	Landschap & natuur	Realisatie
Singelgolf	Landschap & natuur	Realisatie
Gezondheidslandschappen	Landschap & natuur	Ontwikkeling
Nieuwe Rivieren	Water	Realisatie
Zandgenoten	Water	Realisatie
Rijke Delta	Water	Ontwikkeling
Knooperven	Wonen & werken	Realisatie
Recreatie	Wonen & werken	Realisatie
Glastuinbouw en ruimtelijke Kwaliteit	Wonen & werken	Ontwikkeling
Nieuwe Dorpen	Wonen & werken	Afronding
Nieuwe Marken	Wonen & werken	Realisatie
Duinwonen	Wonen & werken	Realisatie
Klimaatkeuken EU	Verkennd/ondersteunend	Oriëntatie
Space academy	Verkennd/ondersteunend	Realisatie
Nieuwe concepten**	Nader te bepalen	Oriëntatie

* De procesmatige innovatieopgaven Actieve betrokkenheid en Regels en instituties spelen in vrijwel alle projecten.

** Waaronder zoekrichtingen als beleving van kwaliteit, flexibiliteit en robuustheid in relatie tot duurzaamheid, en innerlijke ruimte.

Bij het realiseren van de beoogde resultaten zal met allerlei partijen intensief samengewerkt worden, en in het bijzonder met de BSIK-programma's Habiforum (o.a. Waalweelde en Space Academy), Leven met Water (o.a. Rijke Delta) en Transforum (o.a. Space Academy). Verder zullen we ons laten inspireren door ontwikkelingen in het buitenland, bijvoorbeeld door één keer per jaar een buitenlandse reis te laten organiseren gerelateerd aan een van onze concepten of ideeën daarvoor. Tot slot zullen we intensiever contacten met de politiek leggen. De intensivering van deze politieke contacten kan zowel betrekking hebben op lokale, regionale, nationale als internationale politieke vertegenwoordigers. Dit is afhankelijk van welke institutionele en politieke belemmeringen de verdere realisering van een specifiek concept of een groep concepten in de weg staan.

3.2

Duurzaam Ondernemen

3.2.1

Het thema

Het belang van duurzame ontwikkeling wordt meer en meer onderkend. Bedrijven en branches zoeken steeds vaker naar duurzame manieren van produceren en handeldrijven. Dit komt niet alleen omdat

dit via overheidsregulering wordt opgelegd, maar ook omdat sociale en ecologische aspecten geleidelijk meer betekenis krijgen in het economische verkeer. De wal begint daarmee het schip te keren via de weg van de economie.

De uitdaging binnen het thema 'Duurzaam Ondernemen' is om via marktwerking duurzame ontwikkeling binnen de domeinen agro en groen te realiseren. Dit vraagt om innovaties die *shareholders value* en *consumer concerns* met elkaar in harmonie brengen. Centraal binnen het thema staan de onderstaande innovatieopgaven.

1. Doorbraken in het gebruik van natuurlijke hulpbronnen (Focus: voortbrengingssysteem)

Voor de agrosector en voor andere activiteiten op het platteland speelt het gebruik van natuurlijke hulpbronnen een essentiële rol. Hoe te komen tot doorbraken in het gebruik van natuurlijke hulpbronnen (water, energie), in de omgang met planten en dieren (incl. dierziekten) en met niet-vervangbare materialen en grondstoffen? Ecologische sprongen zijn nodig; welke technologieën of andere manieren van produceren bieden uitzicht op doorbraken?

2. Nieuwe functionaliteiten (Focus: nieuwe producten en diensten)

Binnen deze innovatieopgave ligt de uitdaging er onder andere in om bestaande systemen te herontwerpen op basis van duurzaamheid. Hierdoor ontstaan nieuwe producten en diensten. Bijvoorbeeld binnen de recreatiesector, die meer wordt gebaseerd op beleving, op traagheid of op spanning. Of de agrosector waar de nadruk komt te liggen op de productie van duurzame energie. Kortom, de vraag of we de kwaliteiten van het landelijk gebied (landschap, natuur, rust, ruimte, stilte, duisternis) een economische betekenis kunnen geven.

3. Duurzame waardeproposities (Focus: marktgerichte duurzaamheid in ketens en netwerken)

Hoe te komen tot duurzame ontwikkelingen die vanuit de markt als kansen worden gezien? Zijn duurzame waarden op een zakelijke en marktgerichte wijze te materialiseren? Is duurzaamheid te koppelen aan topkwaliteit en beleving? Hoe te komen tot de ontwikkeling van economisch betekenisvolle niches? Hoe te komen tot financieel-economische instrumenten en afspraken binnen ketens die duurzame ontwikkeling bevorderen?

4. Nieuwe verbindingen tussen productie en consumptie (Focus: consument)

Duurzaam produceren is alleen mogelijk als vraag en aanbod met elkaar in harmonie zijn. Om toekomstige generaties te behoeden voor de effecten van onverantwoord produceren, zal de consument nu moeten kiezen voor duurzame producten. Maar hoe consumenten te motiveren voor deze keuzes? Hoe koppel je waarden als genot, gemak en gezondheid aan duurzaamheid? Hoe kunnen consumenten zich ontwikkelen tot een 'pro-sument', die zélf actief bijdraagt aan duurzame productie? Welke kansen biedt dit voor kortere en meer gevarieerde waardeketens? En voor meer regionale systemen van voedsel-, energie- en watervoorziening?

5. Duurzaam besturen (Focus: overheidsrol en instrumentarium)

Deze innovatieopgave richt zich op de inzet van marktconforme instrumenten door de overheid. Dit vraagt om een compleet andere opstelling van de overheid, met volledig nieuwe middelen. Denk hierbij aan kunstmatig schaarste creëren met als voorbeeld verhandelbare mest- of CO₂-productierechten. De uitdaging is om overheden en bedrijfsleven samen nieuwe markten te laten ontwikkelen voor duurzame producten en productieprocessen. Hoe te komen tot marktconforme hulpmiddelen die duurzaam ondernemen werkelijk aansporen? Hier ligt een duidelijk verband met de vraagstukken die aan de orde komen binnen het thema InnovatieStimulerende Omgevingen.

Voor de allianties met Courage, SIGN, Kiemkracht en de Noordzeevervisserij zijn aparte speerpunten opgenomen. Deze zijn terug te vinden in Bijlage 2.

3.2.2 De Concepten

In dit werkplan 2008 voor het thema Duurzaam Ondernemen wordt voorgesteld om aan de 29 hieronder genoemde concepten te werken (zie tabel). Ruwweg de helft van deze projecten is gestart in 2007 en loopt door in 2008. Oriëntatie en ontwikkeling staan bij deze recent gestarte projecten centraal. De andere helft is vóór 2007 gestart en bevindt zich in 2008 overwegend in de realisatiefase. Daarmee heeft het werkprogramma een goede balans tussen zaaien en oogsten, tussen ideevorming en implementatie. Naast de hier genoemde projecten zullen zich in 2008 opnieuw projecten aandienen, die nu nog niet zijn te voorzien. Hiervoor is ruimte gehouden binnen de begroting.

Het aantal projecten zal daarmee zeer aanzienlijk zijn; de inzet per project loopt echter sterk uiteen. Enkele projecten zijn zover ontwikkeld dat de rol van InnovatieNetwerk nog slechts adviserend is. Dit geldt met name voor projecten die in de realisatiefase verkeren en waarvoor een sterke trekker beschikbaar is. Aan de andere kant zijn er verschillende projecten waarvoor een grote inzet vanuit InnovatieNetwerk vereist is om stappen voorwaarts te maken.

De succesvolle allianties met de sectoren glastuinbouw (via SIGN) en melkveehouderij (via Courage) hebben navolging gekregen. De akkerbouwsector heeft samen met InnovatieNetwerk eind 2007 de vernieuwingsorganisatie Kiemkracht opgericht. De structurele samenwerking tussen beide organisaties krijgt vorm via een personele unie op het niveau van de projectleider en in de bestuurlijke vertegenwoordiging. Deze samenwerking is in principe aangegaan voor 3 jaar, met na elk jaar een go/no-go besluit op basis van de voortgang in het programma. Een vergelijkbare constructie is gekozen voor een andere sector waar de komende jaren ingrijpende innovaties nodig zijn, namelijk de Noordzeevervisserij. De financiering vindt plaats door InnovatieNetwerk, LNV en mogelijk het Productschap Vis. Zowel voor de akkerbouw als voor de visserij zal in 2008 sterk worden ingezet op het opstellen van een innovatieagenda en het maken van de eerste aanzetten voor grensverleggende vernieuwingen, in aansluiting met de actoren binnen en buiten de beide sectoren. De samen-

werking met sectorale vernieuwingsorganisaties (SIGN, Courage, Kiemkracht, Innovatie Visserij) omvat daarmee ongeveer de helft van het werkprogramma voor Duurzaam Ondernemen.

Inhoudelijk ligt in het werkplan een zwaartepunt bij duurzame energie, biocascadering en het sluiten van kringlopen (Agrocentrum, Kas als energiebron, Zonneterp, Bioport, Algen en visteelt in glastuinbouw, Algenfarm, Fotonenboer, Klimaatneutrale zuivelketen). InnovatieNetwerk heeft hiermee een eigen onderscheidende positie verworven. In 2008 zal de Jaarconferentie worden besteed aan onze activiteiten op dit gebied. Doel is een verdere verbreding van onze netwerken teneinde de implementatie van onze concepten dichterbij te brengen.

De concepten in dit werkplan zijn vooral gericht op de eerste drie innovatieopgaven: doorbraken in het gebruik van natuurlijke hulpbronnen, nieuwe functionaliteiten en duurzame waardeproposities. De innovatieopgave 'Nieuwe verbindingen tussen productie en consumptie' komt binnen het thema Duurzaam Ondernemen weinig aan de orde, maar staat vrij centraal in projecten binnen het thema Gezonde Samenleving, zoals Waardenpas, Streekstations en Celebrate Food. Duurzaam besturen blijft onderbelicht binnen het thema Duurzaam Ondernemen, al worden in enkele projecten wel veranderingen in overheidsinstrumenten (vooral wet- en regelgeving) voorgesteld om de implementatie van concepten te bevorderen en hebben de concept Buurderijen Ruraal systeem ook belangrijke institutionele componenten. In het thema InnovatieStimulerende Omgeving komt het overheidsbestuur als zodanig meer expliciet aan de orde.

Concepten Duurzaam Ondernemen schematisch bijeen

Project	Innovatie- opgaven	Fase
Buurderij	2,3,4,5	Realisatie
Ruraal systeem	3,4,5	Oriëntatie
Bioport	1,2,5	Realisatie
Agrocentrum	1,3	Realisatie
Meer met mest	1,2,3,5	Oriëntatie
Mariene parken	1,2	Ontwikkeling
Algenfarm	1,2,3	Ontwikkeling
Waterleverende landbouw	1,2,3	Ontwikkeling
Zilte poldereconomie	1,2,3	Ontwikkeling
Zilte proeftuin	1,2,3,4	Realisatie
Innofisk	1,3	Realisatie
Duurzame Glastuinbouw		
Zonneterp / Nieuwe Nuts/Kas als Energiebron	1,2,3,4,5	Realisatie
Algen en visteelt in glastuinbouw	1,2	Ontwikkeling/Realisatie
Westland in zee	1,2	Ontwikkeling/Realisatie
Flowerport China	2,3	Realisatie
Work is gaming		Ontwikkeling
Tuinbouw-clusterinnovatiefonds	5	Realisatie

Project	Innovatie- opgaven	Fase
Rundveehouderij 2025		
Klimaatneutrale zuivelketen	1,2	Ontwikkeling
Fotonenboer	1,2,3	Oriëntatie
Weerbaar vee	1	Ontwikkeling
Cowfortable	1	Ontwikkeling
Grasraffinage	1,2,3	Realisatie
Susteïne	1,2,3	Ontwikkeling/ realisatie
Natuurzuivel	1,2,3	Ontwikkeling
Akkerbouw 2025		
Kiemkracht		Oriëntatie en ontwikkeling
Noordzeeverij 2025		
Innovatie in de Noordzeeverij	1,2,3	Oriëntatie en ontwikkeling

In 2007 zijn ook concepten afgerond. Zo heeft het project Last van Sturing, interessante ideeën opgeleverd, maar bleek de implementatie toch fundamenteeler dan aanvankelijk werd gedacht. De ideeën zijn in diverse beleidsfora gepresenteerd; hiermee is het project beëindigd. Het project Grasol heeft bij de partner Staatsbosbeheer tot een follow-up geleid. Hierbij is wel het basisidee, namelijk het benutten van groen afval uit natuurgebieden overgenomen, maar niet de technologie (pyrolyse). De activiteiten op het vlak van dit concept zijn afgesloten. Het concept Agropower, gericht op het ontwikkelen van methoden om vanuit de agrosector energie rechtstreeks aan eindgebruikers te leveren, heeft niet tot het gewenste resultaat geleid. In tegenstelling tot de verwachting bleek directe levering niet tot een vergroting van de marges voor de agrosector te leiden. Hiermee is het project beëindigd. Het onderzoek naar waardevolle stoffen uit planten die in kassen worden gekweekt zal in 2008 niet worden voortgezet. Het op initiatief van InnovatieNetwerk samen met Transforum gestarte traject gericht op het opzetten van een International Association for Agroparcs zal in 2008 door Transforum verder worden opgepakt. We beschouwen ons initiatief hiermee zodanig verankerd, dat dit ook zonder onze inzet voldoende kansen biedt voor succes. Verder hebben enkele oriënterende projecten, zoals Internationale servicenetwerken en Arbeid in 2007 geleid tot een aantal meer concrete concepten zoals Flowerport China en Work is gaming. Deze zullen in 2008 verder worden ontwikkeld.

3.3 Gezonde Samenleving

3.3.1 Het thema

Een goede gezondheid is een van de belangrijkste aspecten in het leven. Onderzoek wijst uit dat de meeste mensen een goede gezondheid zelfs op de eerste plaats zetten van belangrijke dingen. Hoewel de levensverwachting hoger is dan ooit, betekent dit niet per definitie dat wij ook gezonder zijn gaan leven. Daarom krijgt het thema gezondheid een blijvend hoge prioriteit binnen Innovatienetwerk.

Een goede gezondheid betekent niet alleen een gezond lichaam, maar ook een gezonde geest. Kortom, je prettig voelen in je lichaam en je omgeving. Sommige invloeden hierop zijn relatief makkelijk meetbaar, zoals voeding, andere vaak wat minder, zoals de ervaring van de natuur en de omgeving. Van de vele factoren die van invloed zijn op een goede gezondheid, zijn er enkele direct van belang voor agro en groen. Zo ligt er een onmiskenbare relatie tussen voeding en gezondheid. Denk bijvoorbeeld aan overgewicht, voedselallergieën of voedselgerelateerde ziektes. Daarnaast is de beleving van natuur en landschap belangrijk. Eenvoudige zaken zoals de aanblik van een mooi landschap blijken bijvoorbeeld een gunstige invloed te hebben op ons gestel.

Het effect van deze concepten en projecten is moeilijk meetbaar. Op een verbetering van ‘de gezondheid’ zijn zoveel factoren van invloed, dat het onmogelijk is om vanuit agro en groen afzonderlijke veranderingen tot stand te brengen. Daarom werken we zoveel mogelijk samen met andere partijen die een waardevolle bijdrage leveren aan de gezondheid van de samenleving.

Binnen het thema ‘Gezonde Samenleving’ hebben we vier gebieden vastgesteld waarin agro en groen een rol kan spelen: Fysiek, Geestelijk, Sociaal, Moreel. De innovatieopgaven hebben we geordend naar deze vier dimensies; ze kunnen de eerste stap zijn in het ontwikkelen van doorbraakconcepten.

Fysieke gezondheid: naar vitale omgevingen

- Hoe kunnen we gezond leven in een op snelheid en gemak ingerichte wereld? Hoe kunnen we bits en bytes combineren met geuren, smaken, tast, met fysieke ervaringen? Hoe kunnen we gezond ook gemakkelijk maken?
- Hoe kunnen we omgevingen zó inrichten dat mensen sterker gestimuleerd worden om hun fysieke gezondheid zelf te ‘managen’ – en welke omslagen in agro en groen zijn daarvoor nodig?

Geestelijke gezondheid: naar nieuwe evenwichten

- Hoe kunnen we traagheid een plaats geven in de snelle samenleving?
- Hoe kunnen we nieuwe balansen vinden tussen belevingsuitersten in

de leefomgeving – tussen snel en traag, lawaaiig en stil, indrukwekkend en eenvoudig, smaakvol en smaakarm?

Sociale gezondheid: werken aan sociale cohesie en integratie

- Hoe kunnen we invulling geven aan de diversiteit aan belevingsvoorkeuren en welke eisen stelt dit aan agro en groen?
- Hoe kunnen we de energie die ‘vrijkomt’ van sociale diversiteit benutten – welke kansen biedt dit voor agro en groen?

Morele gezondheid: anders omgaan met keuzes en verantwoordelijkheden

- Hoe kunnen we mensen weer zelf verantwoordelijkheid voor morele vraagstukken laten nemen, ook voor hun eigen leefomgeving en in de alledaagse keuzes die zij maken?
- Hoe kunnen we de betrokkenheid van burgers bij morele afwegingen in agro en groen vergroten zonder ‘tussenkost’ van hogere regelniveaus?

3.3.2 De Concepten

In 2008 hebben we vooralsnog dertien projecten. In de ‘portfolio’ bevindt zich nog een klein aantal projecten die doorlopen uit de eerste 5-jaren-periode (met als noemer ‘Gezonde voeding’). Deze concepten worden in 2008 afgerond. Het gaat hier om Oerdis, Celebrate Food, en Eeticons. Voorts hebben we projecten die geheel passen in het nieuwe, en veel bredere thema Gezonde samenleving, waarvan een aantal nog een zoekend karakter hebben – de systeeminnovatieve kern is dan nog niet voldoende scherp, en een aansprekende praktische uitwerking ontbreekt nog. De projecten die zich nog in deze zoekfase bevinden zijn HorkenNeppers en Samen Goed Eten. Twee projecten zijn in 2007 afgesloten: Voedselketenstad en Smaaknet.

Concept	Innovatieopgave (naar dimensie van gezondheid)	Fase
Bestemming Nieuw Nederland	Sociale	Oriëntatie
Bouwen met Groen en Glas	Fysieke	Ontwikkeling/Realisatie
Calorieënbond	Fysieke	Realisatie
Celebrate Food	Fysieke	Realisatie
Debatteren met Stickers	Morele	Ontwikkeling/Realisatie
Eeticons	Fysieke	Realisatie
Gezonde wijk	Sociale	Ontwikkeling
HorkenNeppers	Morele	Oriëntatie
Oerdis	Fysieke	Realisatie/Afronding
Samen goed eten	Geestelijke	Ontwikkeling
Streekstations	Fysieke	Realisatie
Waardenpas	Morele	Ontwikkeling/Realisatie

3.4

Innovatie Stimulerende Omgevingen

Als het gaat om het stimuleren van innovaties, zien we alom een zoekproces naar de heilige graal; naar concepten, instrumenten en andere institutionele vormen en principes waarmee de innovatiekracht van bedrijven, organisaties en besturen ondersteund en versterkt kan worden. Ook door partijen als het Innovatieplatform wordt de innovatieomgeving niet als optimaal beschouwd. Er is een breed gevoelde behoefte (en noodzaak) om te komen tot andere, nieuwe, effectievere manieren om een omgeving te bieden die stimulerend werkt voor innovaties.

De kernvraag voor dit thema is:

Hoe kun je condities creëren, die ondernemers maximaal in staat stellen om innovatief (en maatschappelijk verantwoord) te ondernemen?

Ondernemerschap (breder dan de agrosector) is dus vertrekpunt, maar daarbij komen onvermijdelijk bestuurlijke en institutionele factoren indringend aan de orde. Het thema richt zich niet louter op het doen realiseren van systeeminnovaties, maar gaat in de breedte over de innovatiecontext waarbinnen ondernemers moeten opereren. Maar er zal wel een sterke wederzijdse beïnvloeding zijn tussen dit thema en de andere thema's. De primaire is in eerste aanleg gericht op de glastuinbouw.

In 2007 is door CIBIT en Dialogic een analyse gemaakt van de innovatieomgeving van tuinbouwondernemers. Hieruit afgeleid is, een aantal gebreken op systeemniveau geïdentificeerd, verdeeld over overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen. Uit de analyse komen de volgende elementen naar voren (in bijlage 4 worden deze punten nader toegelicht):

Bedrijfsleven

- Versplintering in belangen en instituties

Kennisinfrastructuur

- Incentives gericht op kennisontwikkeling en niet op innovatie
- Structuren en financiële stromen belemmeren domeinverbreding

Overheid

- Kennisontwikkeling prioriteert boven innovatie
- Controlkramp en visie op innovatie
- Versplintering en ontoegankelijke besluitvorming

In 2008 wordt ingezet op het ontwikkelen van concepten, die een antwoord geven op de gesignaleerde belemmeringen.

3.5 Professionaliseren door Leren

Het versterken van de competenties (o.a. kennis, vaardigheden en houding) van de stafleden van InnovatieNetwerk en daarmee het vergroten van hun professionaliteit staan binnen dit thema centraal. Het ontwikkelen en in de praktijk doen brengen van grensverleggende vernieuwingen blijft pionierswerk, waarin voortdurend leren essentieel is om onze competenties op dit vlak te vergroten.

De afgelopen jaren zijn enkele omvangrijke leertrajecten georganiseerd, met betrokkenheid van externen. Dit heeft ondermeer uitmond in het organiseren van een serie conferenties onder de titel Netwerkdag Grensverleggend Vernieuwen (de laatste jaren samen met een groot aantal andere organisaties onder regie van CCT) en het boek 'Werken aan systeeminnovaties. Lessen uit de praktijk van InnovatieNetwerk' (John Grin en Arienne van Staveren).

In 2008 zullen geen grootschalige leertrajecten worden georganiseerd, maar ligt de nadruk op het interne leerproces. Er zal veel aandacht zijn voor het elkaar adviseren over te starten of lopende projecten, soms ook met inbreng van externe deskundigen. De wekelijkse stafvergadering vormt hiervoor het vaste moment. Ook zal blijvend worden ingezet op het versterken van de onderlinge samenwerking, die overigens de afgelopen jaren al duidelijk is toegenomen. Er zal specifieke aandacht zijn voor het onderwerp 'een concept lerend ontwikkelen', waarbij het leren binnen een projectteam/consortium expliciet tot onderwerp wordt verklaard.

Daarnaast zullen de individuele leerbehoeften verder in kaart gebracht worden, waarna vervolgens meer individueel gerichte leertrajecten zullen worden opgezet.

De regie voor het organisatieoverstijgend leren ligt nu vooral bij CCT. InnovatieNetwerk zal hierin blijven participeren, evenals in het Forum Transitie monitoring

3.6 Monitoring en evaluatie

Het thema Monitoring en Evaluatie richt zich primair op de verantwoording van ons werk, met als secundair effect het bijstellen waar nodig van onze communicatie en werkwijzen.

Verantwoording per concept

Per concept wordt een format opgesteld, waarin de volgende vragen

- worden beantwoord:
- waarom is het concept grensverleggend?
- welke nieuwe netwerken zijn ontstaan?

- wat zijn de praktijkeffecten (direct en indirect) van het concept?
 - wat zijn (institutionele) belemmeringen bij de realisatie van dit concept?
- De laatste vraag wordt in 2008 nieuw toegevoegd en het al bestaande format en zal in eerste aanleg voor een beperkte aantal concepten worden uitgewerkt.

Nieuwe beschrijvingen over alle concepten zullen gemaakt worden in het jaar (2010) van de eindevaluatie van de 2e periode van InnovatieNetwerk.

Waardering- en imago-onderzoek

In navolging van de metingen in 2004 en 2005 zal begin 2008 een kwantitatief onderzoek worden uitgezet om reacties van mensen uit ons netwerk op ons werk te verkrijgen. Uitgangspunt hierbij is dat we het belangrijk vinden dat we de waardering en het imago van InnovatieNetwerk bij onze relaties blijven volgen. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen op de korte termijn gevolgen hebben voor bijvoorbeeld ons communicatiebeleid. Op de wat langere termijn zullen de uitkomsten behulpzaam zijn bij het voorbereiden van het evaluatieonderzoek in 2010 en het denken over een mogelijk vervolg op InnovatieNetwerk. Daartoe zal dit kwantitatieve onderzoek in 2009 nog een keer worden uitgevoerd.

3.7 Communicatie

Het doel van InnovatieNetwerk is grensverleggende vernieuwingen binnen landbouw, groene ruimte en voeding mogelijk maken door concepten te bedenken die als katalysator daarvan kunnen dienen. Om dit doel te bereiken is het van groot belang dat niet alleen op abstract niveau over ingewikkelde materie wordt gecommuniceerd, maar dat de activiteiten van InnovatieNetwerk toegankelijk worden gemaakt voor een breder publiek en als motiverend en stimulerend worden ervaren.

De communicatie van en door InnovatieNetwerk heeft hiermee 2 hoofddoelstellingen:

- Het enthousiasme voor en betrokkenheid bij de doelen en de voortgang van InnovatieNetwerk-concepten vergroten (om daarmee realisatie dichterbij te brengen)
- Secundaire doelstelling: de effectiviteit van InnovatieNetwerk als voorziening uitdragen

De afgelopen jaren is de media-aandacht voor ons werk aanzienlijk geweest. Ook de eerder uitgevoerde imago-onderzoeken hadden positieve uitkomsten, m.n. daar waar het de (h)erkenning van het innovatieve karakter van de organisatie betrof. Er is dan ook geen reden om het communicatiebeleid ingrijpend te veranderen. Niettemin is een aantal zaken aangescherpt of aangepast:

Communicatieprincipes

Om de doelstellingen waar te kunnen maken is een aantal communicatieprincipes geformuleerd. Principes, die leidend zijn voor de wijze

waarop we als staf als geheel met communicatie omgaan. De praktische betekenis van deze principes zijn neergelegd in een 'richtlijn' voor de stafmedewerkers.

- In onze communicatie-uitingen komen de kernwaarden (kwaliteit, innovatief, betrokken en toegankelijk) van InnovatieNetwerk tot uitdrukking.
- Communiceren behoort tot de kern van ons alledaagse werk.
- Het bureau InnovatieNetwerk is onbelangrijk. Het concept en de voorziening (InnovatieNetwerk als...) staan centraal
- InnovatieNetwerk is geen Uitvinders Besloten Vennootschap, maar een open netwerk van vernieuwingsgezinden, die het netwerk willen gebruiken om mee te denken en werken aan baanbrekende stappen voor duurzaamheid.
- Onze doelgroep verstaat geen geheimtaal.

Communicatie-instrumenten

InnovatieNetwerk blijft hetzelfde palet aan communicatie-instrumenten, waarbij enige accentverschuivingen plaats vinden:

- Gaan benutten van (vraaggestuurde) nieuwsattendingen via RSS-feeds.
- Media-artikelen meer schrijven in samenwerking met partners.
- Vormgeving rapporten sterker afstemmen op het doel van het rapport. Dit impliceert ook meer vrijheid en dus afwisseling in de vormgeving
- Sterker benutten beeld en geluid
- Experimenteren met advertenties, gericht op het uitnodigen tot betrokkenheid bij conceptontwikkeling of –realisatie
- Website nog sterker gaan benutten als (actueel) communicatie-instrument

Organisatie

Niet langer wordt gebruik gemaakt van een structureel ingehuurde communicatie-adviseur. Intern ligt de verantwoordelijkheid voor communicatie bij Hans Rutten en Erna Pieters. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van een netwerk van externe communicatiedeskundigen, die naar behoefte worden ingezet.

4.

Begroting

In 2008 bedraagt het totaal door LNV per juni 2007 toegezegde budget van InnovatieNetwerk 5.110 k€. Hiervan is 3.798 voor projecten en 1.312 k€ voor de apparaatskosten.

Ten behoeve van het interdepartementale overleg in het kader van de krimpoperatie is door LNV de nota 'Zichtbaar Laten en Zichtbaar Doen' opgesteld. In deze nota is vastgelegd, dat 'InnovatieNetwerk in de bestaande omvang wordt voortgezet'. We gaan ervan uit, dat dit ook in budgettaire termen tot uiting komt.

Overzicht apparaatskosten

	Budgettoezegging juni 2007
Ambtelijk personeel (525)	882
Overig Personeel (625)	22
Materieel (825)	
Personeelsgerelateerd	280
Kantoor	116
Overig	20
Sub totaal Materieel	416
Totaal	1.320

Overzicht programmabudget

Het programmabudget voor projecten is ten opzichte van 2007 gelijk gebleven (3.798 k€) en is als volgt over de thema's verdeeld:

Omschrijving	Bedrag (in k€)
Ruimte creëren (*)	935
Duurzaam Ondernemen (*)	1.498
Gezonde Samenleving (*)	635
Innovatie Stimulerende Omgeving	150
Professionaliseren door Leren	90
Monitoring & Evaluatie	60
Communicatie (*)	330
Thema-overstijgende activiteiten	100
Totaal	3.798

(*) inclusief themagebonden personele kosten en kosten trekker.

Bijlage I: Ruimte Creëren

I. Het thema

Binnen het thema 'Ruimte Creëren' ontwikkelen we vernieuwende, grensverleggende en toekomstgerichte concepten, met als doel om deze in de praktijk te realiseren. Het belangrijkste uitgangspunt hierbij is het tot stand brengen of in stand houden van een duurzame (groene) ruimte.

De groene ruimte in Nederland staat onder grote druk. Ruim zes miljoen mensen wonen of werken in het landelijke gebied en bijna de gehele bevolking en vele buitenlandse bezoekers recreëren er regelmatig. De samenleving vraagt om meer groen en natuur, maar dit leidt al snel tot een spanningsveld. Er zijn namelijk meer claims op de ruimte. Bijvoorbeeld voor de aanleg van nieuwe (spoor)wegen en woonwijken en het realiseren van extra waterberging om de klimaatverandering op te vangen. Europese regels zoals de Kaderrichtlijn Water en de Vogel- en Habitatrichtlijn vergroten de druk op de ruimte nog verder. Bovendien staat de landbouw, de traditionele drager van ons landschap, al jaren onder druk. Subsidies worden afgebouwd en boeren zijn steeds meer aangewezen op de wetten van de markt. Concurrentie op wereldschaal vraagt veelal om schaalvergroting en dat bedreigt de kleinschalige landschappen die we graag willen behouden. Bovendien zorgt toekomstig stedelijk gebruik van landbouwgebieden voor een behoorlijke waardeestijging van de grond. Dit maakt het voor boeren die boer willen blijven, steeds lastiger om uit te breiden.

Tot dusver domineren twee strategieën in de omgang met de ruimte. De eerste, en tot op heden belangrijkste, is die van ruimte beheersen. Denk hierbij aan functiescheiding en toelatingsplanologie, waarbij vooral omschreven staat wat niet mag in bepaalde gebieden. Deze benadering heeft de samenleving de afgelopen decennia veel goeds gebracht. De landbouw heeft

zich hierdoor optimaal kunnen ontwikkelen, waardoor Nederland inmiddels tot de wereldtop van exporterende landen behoort. Ook is er veel nieuwe natuur ontwikkeld. Langzaam komen ook de nadelen van de beheersstrategie aan het licht. Die betreffen onvoldoende aanpassingsvermogen aan veranderende omstandigheden en het onbenut laten van kansen. Dat laatste is niet alleen nadelig voor de economische ontwikkeling. Het zorgt er ook voor dat private partijen minder in publieke landschappen investeren dan zou kunnen en wellicht zou moeten.

De tweede en meer recente strategie is die van ruimte ontwikkelen met als trefwoorden multifunctionaliteit en ontwikkelingsplanologie. Deze strategie sluit beter aan op de gewenste aanpassings- en ontwikkelingsmogelijkheden. Hierdoor ontstaat meer ruimte voor economische ontwikkeling. Dit is ook direct de keerzijde van de medaille: het gevaar ligt op de loer dat natuur of ruimtelijke kwaliteit ondergeschikt worden aan economische belangen. Bovendien kan multifunctionaliteit een excuus zijn om niet te kiezen terwijl dat eigenlijk wel zou moeten. Tot slot kan het combineren van de verschillende functies de ontwikkeling van processen erg complex maken, waardoor er uiteindelijk helemaal niets gebeurt.

Het is dus de uitdaging om de sterke punten van beide strategieën te combineren en de zwakke uit te bannen. Deze nieuwe ontwikkelingsstrategie bewaakt een duurzame en aantrekkelijke groei van gebieden en bezit daarnaast voldoende veerkracht om tegemoet te komen aan de veranderende omstandigheden.

De nieuwe strategie noemen we 'Ruimte Creëren' en vindt zijn basis in de kwaliteiten van gebieden. Om de gewenste duurzame ontwikkeling mogelijk te maken richten we ons op het creëren van fysieke, bestuurlijke, sociaal-economische én mentale ruimte voor grensverleggende vernieuwingen. In onze projecten staat waardegedreven denken en handelen centraal, waarbij langere termijn en duurzaamheid de uitgangspunten zijn.

2. De innovatieopgaven

De ambitie binnen het thema 'Ruimte Creëren' is, zoals hierboven al is aangegeven, het ontwikkelen en uitvoeren van vernieuwende en grensverleggende concepten die bijdragen aan duurzaamheid. Om die ambitie waar te maken werken we binnen Ruimte Creëren met drie subdomeinen die overigens nauw met elkaar samenhangen:

- Landschap en Natuur
- Water
- Wonen en werken

Landschap en Natuur

Het belangrijkste aandachtspunt binnen dit subdomein is de heersende opvatting over landschap en natuur. Vanuit economisch perspectief worden landschap en natuur vooral als kostenpost gezien. Dit ondanks de vele *benefits* die ze in zich dragen, zoals een waardestijging van woningen of een gezondere woon- en werkomgeving. Bedrijven, maar ook burgers zijn nog onvoldoende betrokken bij het realiseren van meer omgevingskwaliteit. Er is weinig animo om 'groen' te beschermen en erin te investeren, en weinig motivatie om dit te veranderen.

De innovatieopgave binnen het subdomein Landschap en Natuur is om bewustzijn te creëren van de economische waarde van groen. Dit vraagt om concepten die de dwarsverbanden tussen groen en economische ontwikkeling goed blootleggen. Het uiteindelijke doel is natuurlijk om betrokken partijen te verleiden om investeringen te doen die de kwaliteit van het groen handhaven of zelfs verbeteren. Omdat de ontwikkeling van groen veel tijd vergt, denken we vooral vooruit. Immers, huidige waarden en normen kunnen door de jaren heen behoorlijk veranderen of worden bijgestuurd. Aan ons de opgave om hier rekening mee te houden. Ook moeten we er voor zorgen dat de publieke functie van natuur en landschap niet in het gedrang komt en er aandacht is voor de unieke kwaliteiten van sommige gebieden in internationale context. Denk bij dat laatste bijvoorbeeld aan onze karakteristieke veenlandschappen.

Water

De ingezette klimaatsverandering vraagt om een geheel nieuwe benadering van onze omgang met water. De huidige strategieën van ‘water weren’ en meer recent ‘water accommoderen’ bieden onvoldoende ruimte voor een creatieve omgang met waterberging. We zullen de komende jaren meer met water te maken krijgen en dat vraagt om vernieuwende concepten waarin meer aandacht moet komen voor de positieve kanten van water. Dit geldt niet alleen voor de kwantiteit van het water, maar ook voor de kwaliteit.

De innovatieopgave binnen het subdomein Water is samen te vatten in de strategie ‘water waarderen’. Dit betekent dat water letterlijk én figuurlijk meer ruimte krijgt. Wij benaderen de waterkwaliteit en -kwantiteit niet als een bedreiging, maar als een kans. Op deze wijze ontwikkelen wij vernieuwende en baanbrekende concepten die tot de verbeelding spreken van burgers, bedrijven en overheden.

Wonen en Werken

Om in landelijke gebieden tegenwicht te bieden aan de oprukkende verstedelijking is flinke economische activiteit nodig. Men is echter beducht voor bedrijven die de eigenheid van het landschap aantasten. Helaas wordt daarom nog te vaak de oplossing gezocht in monofunctionele bedrijventerreinen (om de schade zo beperkt mogelijk te houden) en worden kansen voor vrijkomende agrarische bebouwing uit angst onbenut gelaten.

Voor wonen op het platteland geldt min of meer hetzelfde. Men is zich bewust van het feit dat hier behoefte aan is en dat extra bewoning de economische kracht van het platteland kan versterken. Toch is men beducht om landelijk wonen op wat grotere schaal toe te staan, uit angst dat doordat de openheid van het landschap te zeer wordt aangetast. Dit leidt tot oplossingen en concessies die economische en landschappelijke kansen onbenut laten.

De innovatieopgave binnen het subdomein Wonen en Werken is het in harmonie brengen van de behoefte aan landelijk wonen en werken met de wensen ten aanzien van de kwaliteit van het landschap. Dit vraagt om vernieuwende woon- en werkconcepten, multifunctionele bedrijventerreinen en economische activiteiten die positief bijdragen aan de omgevingskwaliteit.

Naast de subdomeinen Landschap en Natuur, Water, en Wonen en Werken zijn er twee meer procesmatig innovatieopgaven te onderscheiden:

- Actieve betrokkenheid
- Regels en instituties

Deze opgaven zijn onmisbaar om van een droom of gedachte tot handelen te komen. De hulp van burgers en bedrijven is essentieel, evenals een slim omgaan met regels en instituties. Deze meer procesmatige opgaven zijn binnen elk subdomein van belang en zijn essentieel voor het slagen van een concept.

Actieve betrokkenheid

De opgave van ‘Actieve betrokkenheid’ is om burgers en bedrijven ‘producenten’ van hun leefomgeving te maken. Men zal moeten worden verleid om zich anders te gedragen: niet als passieve consument, maar als betrokken burger of bedrijf. De gedachte hierachter is dat de overheid eenvoudigweg niet in staat is om als enige partij verantwoordelijkheid te nemen voor de kwaliteit van het landschap.

De innovatieopgave ligt in de verkenning van bijvoorbeeld een beloning vanuit de markt voor actieve betrokkenheid. Maar ook in de vraag hoe je als overheid (veel) verantwoordelijkheid kunt afstaan en toch kunt waken over publieke belangen.

Regels en instituties

De opgave van ‘Regels en instituties’ is om te zorgen dat grensverleggende vernieuwingen en concepten zo min mogelijk worden gehinderd door regelgeving en waar mogelijk worden gestimuleerd. Dit geldt voor zowel formele als informele regels. Met informele regels doelen we op cultuur, zoals risicomijdend gedrag binnen bepaalde instituties.

Veel regels en instituties klemmen wanneer meer of andere ontwikkeling gewenst is. Mensen hebben het gevoel gekregen dat er nog maar heel weinig ruimte is voor eigen handelen. Tegelijkertijd worden veel ontwikkelen tegengehouden of vertraagd doordat diezelfde mensen als dat zo uitkomt van die regels gebruik maken om eindeloos te procederen. Wij stellen ons de vraag: hoe hier mee om te gaan bij innovatieprojecten en –trajecten?

3. De concepten

3.1 Landschap en natuur

Netlandschap

Het concept

Achtergrond is de constatering dat in het verleden een aantrekkelijk landschap doorgaans een bijproduct was van de landbouw, terwijl dat in afnemende mate het geval is/kan zijn. Er is dus behoefte aan nieuwe manieren om gewenst landschap in stand te houden dan wel te ontwikkelen. Hier gaat het daarbij vooral om het zoeken naar nieuwe beheersconcepten.

Net(land)schap is een nieuwe financierings- en organisatievorm die bestaat uit de volgende, met elkaar samenhangende onderdelen:

- Een grondbank (om te sturen in de aanwending van vrijkomende grond);
- a. Een compensatiefaciliteit (o.a. voor waterberging en CO₂ opvang);
- b. Een vereniging “Vrienden van” (voor het draagvlak);
- c. Een faciliteit voor vormen van dienstverlening (zorg, recreatie, e.d.).
- d. De organisatie probeert publieke waarden zoals landschappelijke kwaliteit aan private waarden zoals een gezond bedrijf te koppelen.

Stand van zaken

Er is een robuust concept ontwikkeld aan de hand van de problematiek in Amstelland bij Amsterdam, een veenweidegebied met een landschappelijke kwaliteit die men liefst zou willen behouden en een agrarische sector die steeds moeilijker kan concurreren op de wereldmarkt.

Nu wordt geprobeerd het concept echt van de grond te krijgen in Amstelland. Daarbij gaat het om vragen als: structuur en vorm gebiedsfonds (bijvoorbeeld NV of BV), zoeken founding fathers, de te hantieren spelregels, en de prijsstelling van grond en beheer. Inmiddels is een aantal partijen bereid om een grondbank voor Amstelland in te stellen. De belangrijkste partijen zijn: de ZuidAs, het Nationaal Groenfonds, de Triodos bank, en de Gemeente Amsterdam. Waarschijnlijk zullen ook de provincie Noord Holland en de Dienst Landelijk Gebied aanschuiven. Het laat zich aanzien dat de instelling van een grondbank in 2007 gerealiseerd kan worden. Ook is de basis gelegd voor de oprichting van een vereniging Vrienden van Amstelland.

Naast Amstelland is er in 2007 ook een tweede gebied geselecteerd om het concept Netlandschap te beproeven. Dat is het Binnenveld, een gebied dat als het groene hart functioneert temidden van de gemeenten Wageningen, Ede, Rhenen en Veenendaal welke gemeenten gezamenlijk het samenwerkingsverband WERV vormen. In opdracht van dit samenwerkingsverband en InnovatieNetwerk is in 2007 een haalbaarheidsstudie uitgevoerd om te zien in hoeverre er draagvlak is voor een landschapsfonds voor het Binnenveld.

Activiteiten 2008

Accenten liggen op een tweetal activiteiten:

1. Aan de (vermoedelijk) geslaagde poging in Amstelland het concept Netlandschap te realiseren zal de nodige bekendheid worden gegeven door een miniworkshop te beleggen. Belangrijkste doel ervan is de opgedane ervaringen uit te wisselen en groepen belanghebbenden in gebieden met een vergelijkbare problematiek te stimuleren tot soortgelijke innovaties.
2. Voorzover het resultaat van de haalbaarheidstudie naar een landschapsfonds voor het Binnenveld positief is zal samen met de partijen die enthousiasme hebben getoond worden geprobeerd een landschapsfonds van de grond te krijgen. De opgedane ervaringen in Amstelland kunnen daarbij behulpzaam zijn.

Wellicht zal ook nog gezocht worden naar een derde gebied om het concept Netlandschap te beproeven. De voorkeur gaat uit naar een gebied waar men de bestaande landschapskwaliteit niet slechts wil behouden maar ook wil verbeteren. Afhankelijk van de voortgang, voortschrijdende inzichten en beschikbare tijd en geld zal definitief besloten worden over een eventuele derde pilot.

Tijdelijke natuur

Het concept

Tijdelijke natuur – natuur die voor een beperkt aantal jaren ontwikkeld wordt op gronden die wachten op realisatie van bestemmingen als bijvoorbeeld bedrijvigheid of wonen - biedt permanente winst voor mens én natuur. Onze huidige wet- en regelgeving houdt echter de ontwikkeling van tijdelijke natuurgebieden tegen, evenals de heersende beleidscultuur. Daarmee doen we ons zelf in ecologisch en recreatief opzicht tekort.

In heel Nederland is ruim 35 duizend hectare grond door overheden of projectontwikkelaars aangekocht ten behoeve van woningbouw, infrastructuur, bedrijventerreinen, of ontgrondingen. Vaak gaat het om voormalige landbouwgronden of opgespoten terreinen waarvan de natuurwaarden bij aankoop of aanleg gering zijn. De toekomstige bestemming is al vastgelegd in streek- en bestemmingsplannen, maar het kan nog wel een aantal jaren (soms tien jaar of langer) duren voordat de definitieve bestemming daadwerkelijk wordt gerealiseerd. Al die tijd probeert de grondeigenaar angstvallig de natuur buiten de deur te houden, door terreinen regelmatig om te ploegen of te verpachten als landbouwgrond. Want komen er beschermde soorten op het terrein af dan kan hun aanwezigheid, met de wet in de hand, gebruikt worden om verdere ontwikkelingen op het terrein tegen te houden, te vertragen of om compensatie te eisen.

Stand van zaken

De ecologische dimensie van dit inmiddels robuuste concept is onderzocht met als resultaat onderbouwing van de stelling dat tijdelijke natuur permanente winst betekent voor de natuur. Ook zijn we in de juridische aspecten gedoken. Het advies van IMI in Brussel en Prof. dr. Ch. W. Backes (Centrum voor Omgevingsrecht en –beleid / NILOS Utrecht) is dat tevoren ontheffing gevraagd moet worden door een grondeigenaar voor het te zijner tijd opruimen van de tijdelijke

natuur, met als argument dat dit in het belang van flora en fauna is. Dit betreft een nieuwe juridische redeneerlijn. De bekendheid van het concept is vergroot door een paginagroot artikel in de bijlage Kennis van de Volkskrant en een bijdrage in de rubriek Morgen van het Financieel Dagblad (nog te verschijnen).

Het Ministerie van LNV heeft het initiatief genomen om een beleidslijn Tijdelijke Natuur te ontwikkelen. Daarmee is meer duidelijkheid ontstaan over de argumentatie van het Ministerie bij het beoordelen van eventuele ontheffingsaanvragen. Deze beleidslijn is vrijwel gereed. Na afronding ervan kan gezocht worden naar ondernemers die op daarvoor geschikte delen van hun grond een tijdelijk natuurgebied willen laten ontstaan. Dit dan onder de voorwaarde dat zij een ontheffing hebben gekregen van het Ministerie van LNV. Inmiddels heeft de Tweede Kamer bij motie op 5 juni 2007 de minister gevraagd om via tijdelijke ontheffingen natuur op braakliggende terreinen mogelijk te maken.

Activiteiten 2008

Het zoeken naar locaties waar samen met de eigenaren en LNV tijdelijke natuur ontwikkeld kan worden gericht op het illustreren voor een breed publiek van de kansen die tijdelijke natuur in zich heeft. Er zijn al goede contacten met het Amsterdams en Rotterdams Havenbedrijf en ook met milieuorganisaties. Inzet zal zijn om de grondeigenaar een samenwerking te laten starten met een milieuorganisatie die bereid is om het voortouw te nemen in de communicatie over de achtergronden en de voortgang.

Rieteconomie

Het concept

Doel is het ontwikkelen van een economisch, (water)technisch, landschappelijk en recreatief verantwoorde oplossing voor de heersende problemen in de veenweidegebieden. Kern van de oplossing is de teelt van biomassa (riet, maar wellicht ook grienden en wilgen) die zowel een functie heeft in het kader van recreatie als in de productie van energie (biobased economy) en aldus moet zorgen voor een nieuw en duurzaam economisch fundament. Bovendien wordt door de natte rietteelt de bodemdaling in de veengebieden tegengegaan.

Stand van zaken

DHV en en LINKit Consult hebben voor eigen rekening een verkenning uitgevoerd, met als titel "De Energieplantage. Een nieuwe toekomst voor de veenweidegebieden in Nederland". Op basis daarvan is aan deze partijen de opdracht gegeven hun gedachtegoed verder uit te werken. Dit heeft geresulteerd in de publicatie "De introductie van de rieteconomie" (rapport 07.2.155), die in juni 2007 is verschenen. Voor dit rapport bestaat erg grote belangstelling, zowel bij partijen die met de veenweide problematiek bezig zijn als bij partijen die zich bezig houden met het klimaat. Momenteel wordt gezocht naar een of twee geschikte locaties om het concept in de praktijk tot werking te brengen. Er zijn daartoe onder andere contacten gelegd met Natuurmonumenten.

Activiteiten 2008

In 2008 zal op de in het najaar van 2007 geselecteerde locaties gewerkt worden aan realisatie van het concept.

Singelgolf

Het concept

Het concept beoogt een golfbaan (of cluster van golfbanen) te ontwikkelen, die als een lint door het landschap loopt, over de grond van meerdere agrariërs. De boeren blijven er boeren, maar nu met een stevige structurele economische basis via de koppeling aan een krachtige economische functie: golf. En de golfers krijgen landschappelijk aantrekkelijker en gevarieerder golfbanen. Het gaat om nieuwe organisatie- en financieringsmodellen, andere inpassing in het landschap (mogelijk bij clusters van banen leidend tot geheel nieuwe gebiedsontwikkeling), het doorbreken van het isolement van golf door een combinatie met andere functies (variërend van recreatie tot zorg) en het toegankelijk maken van het agrarisch landschap. Het concept zorgt daarmee voor de volgende winst:

- Verbetering en verbreding van de economische basis van agrarische bedrijven;
- Een goed toegankelijk agrarisch landschap voor 'groene recreatie';
- Golfbanen in harmonie met hun omgeving in plaats van als enclaves;
- Eerlijker verdeling van lusten en lasten van de grondtransacties in verband met de aanleg van de golfbaan;
- Mooiere golfbanen.

Stand van zaken

Er is zowel gezocht naar een locatie voor één golfbaan als ook voor een cluster van golfbanen. Met HNS landschaparchitecten, Stichting Gelderse Vallei, gemeente en een lokale golfondernemer is een locatie in de Gelderse Vallei gekozen als pilot voor een golfbaan. DLG is bereid kennis en uren in te zetten om deze pilot mogelijk te maken. 2008 wordt vooral gebruikt om het haalbaarheidsonderzoek af te ronden en daaraan gekoppeld meer kennis te ontwikkelen over de mogelijkheden van Singelgolf. De gefaseerde bijdrage van InnovatieNetwerk zet vooral in op dit laatste aspect. Het ecologisch onderzoek in het plangebied is in de zomer van 2007 reeds afgerond.

Activiteiten 2008

De zoektocht naar geschikte locaties voor een pilot met een cluster van meerdere golfbanen heeft nog niet geleid tot een pilotlocatie. De zoektocht hiernaar en een regionale trekker wordt in 2008 voortgezet. Ook het proces rond de pilot in de Gelderse Vallei vergt inzet en tijd. Met name betreft dit inbreng in de klankbordgroep.

Gezondheidslandschappen

Het concept

Kern van het concept is een nieuwe combinatie op gebiedsniveau van zorg, recreatie, en landbouw, waardoor in dat gebied de economie versterkt wordt, er beter ingespeeld wordt op de behoeften van o.a. patiënten en recreanten en de landschappelijke kwaliteit een impuls krijgt. De redenering hierachter is als volgt:

- a. Het landelijk gebied is interessant voor de zorg vanwege tendensen tot extramuralisering en het feit dat bepaalde patiëntengroepen baat hebben bij een groene omgeving;
- b. In het landelijk gebied komen vele gebouwen vrij, die na verbouw of herbouw kunnen dienen als vestigingsplaats voor zorginstellingen;
- c. Recreatie komt in beeld omdat het niet alleen gaat om *cure* en *care*, maar ook om *wellness*;
- d. De landbouw zoekt grond voor schaalvergroting. Zorg en recreatie hebben maar weinig grond nodig voor zichzelf, en kunnen dus ruimte bieden aan de landbouw;
- e. Zorg en recreatie hebben beide belang bij een open en aantrekkelijk landschap. Zij kunnen optreden als eigenaar en beheerder van landschappelijke elementen en boeren inhuren om dat landschap te onderhouden. Daarmee kunnen zij dus nieuwe dragers worden van het landschap.

Het is nadrukkelijk de bedoeling de kwaliteit van gebieden in de zin van regio's een impuls te geven, en niet alleen de kwaliteit van kleine eenheden als erven.

Stand van zaken

In 2007 is het concept verkend door de BOERenADvies en De Greve Partners. Dat heeft geleid tot een concept-flyer getiteld Ruimte voor gezonde, groene zorg. Ook is er op 30 augustus 2007 een workshop gehouden waaraan deelgenomen hebben partijen uit de landbouw, de gezondheidszorg en de projectontwikkeling. Het concept heeft hier brede steun en bijval gekregen.

Activiteiten 2008

Voor één of twee gebieden zal met relevante partijen een businessplan worden opgesteld. In het najaar van 2007 zal een keuze gemaakt worden.

3.2 Water

Nieuwe Rivieren

Het concept

Door de aanleg van nieuwe rivieren is er een hoop 'winst' te boeken. De winst heeft betrekking op onder andere extra ruimte voor recreatie, wonen aan het water, natuur en klei-, grind- of zandwinning. Daarnaast kunnen nieuwe rivieren dienen als ruggengraat voor ruimtelijke ontwikkeling. In veel gevallen kunnen nieuwe rivieren ook nog bijdragen aan de riviergeveiligheid door het vergroten van de afvoer- en bergingscapaciteit.

De verandering in denken die aan dit robuuste concept ten grondslag ligt, is dat water (en dus ook rivieren) niet iets is waarover je moet spreken in termen van bedreigingen, maar dat water iets is waar je in essentie veel plezier aan kunt beleven.

Bij de ontwikkeling van dit concept wordt samengewerkt met het Interreg-project Freude am Fluss onder leiding van Prof.dr. A.J.M. Smits (RU Nijmegen). In dat project staat ook het plezier met rivieren cen-

traal. Dat plezier wordt hier echter niet gerealiseerd door de aanleg van nieuwe rivieren, maar door het landinwaarts terugleggen van winddijken waardoor de uiterwaarden worden vergroot en daarmee de kansen voor aantrekkelijke functiecombinaties met bijvoorbeeld natuur, recreatie en wonen. Men zoekt naar geschikte locaties in Duitsland, Frankrijk en Nederland langs de rivieren de Rijn en de Loire.

Stand van zaken

Het debat over het concept is aangezwengeld door gesprekken met tientallen belangrijke spelers zowel op lokaal, regionaal als nationaal niveau. Er zijn lezingen gehouden op symposia en artikelen geschreven en verschenen in de dagbladen Trouw en NRC-Handelsblad. Het tijdschrift Landwerk heeft een special uitgebracht met artikelen over Nieuwe Rivieren. Ook is er een tv-film voor de NCRV gemaakt die begin 2006 is uitgezonden. Verder is het onderwerp onder andere in Goede Morgen Nederland (KRO televisie) aan de orde geweest.

Nadere onderbouwing van het concept inclusief technische, rivierkundige en financiële implicaties heeft plaatsgevonden. Resultaten zijn vastgelegd in verschillende publicaties en flyers.

Voor de Betuwe heeft Berenschot een Ondernemend Gezelschap geformeerd dat werkt aan de realisatie van een nieuwe rivier. In 2007 is vooral aandacht geschonken aan een nieuwe rivier in het Park Lingezeegen tussen Arnhem en Nijmegen. Hiertoe is een ontwerp gemaakt, dat onder andere in de Stuurgroep voor het park en met de Gelderse gedeputeerde Verdaas is besproken. Er is enthousiasme, maar of hier echt een nieuwe rivier komt is nog niet duidelijk.

Begin 2007 is het boek *Bouwen aan Nieuwe Rivieren* verschenen, dat voor vier voorbeeldlocaties (Zutphen, Ooijen-Wanssum, Arnhem en Veessen-Wapenveld) laat zien hoe wonen en nieuwe rivieren gecombineerd kunnen worden. Het boek bevat niet alleen inhoudelijke voorbeelden, maar levert ook berekeningen over innovatieve financieringen en de daarbij behorende organisatievormen. Het boek heeft flink publiciteit gegeneerd.

Inmiddels zijn we vanuit InnovatieNetwerk betrokken bij een nadere haalbaarheidsstudie rond een Nieuwe Rivier bij Ooijen-Wanssum, samen met de provincie Limburg en Habiforum. Verder wordt gewerkt aan een ontwikkelingsmaatschappij voor een Nieuwe Rivier in Veessen-Wapenveld. Ook in Kampen zijn we – op verzoek van de provincie Overijssel – betrokken, met name om te kijken of men wel alle mogelijkheden om kwaliteit te realiseren met een nieuwe rivier heeft benut. Wat betreft Arnhem en Zutphen volgt InnovatieNetwerk de ontwikkelingen passief en is er op dit moment (nog) geen inzet.

Activiteiten 2008

Ambitie is om op tenminste één plek langs de rivieren in Nederland een onomkeerbaar proces op gang te (helpen) brengen dat gaat leiden tot de aanleg van een nieuwe rivier. We zullen daartoe proberen op een viertal locaties voet aan de grond te houden. Het gaat om Ooijen-Wanssum, de Betuwe (met name Park Lingezeegen), Veessen-Wapenveld en Kampen.

Het concept

Centraal in dit robuuste concept staat de gedachte dat zandwinning niet louter vanuit zandwin-belang moet worden ondernomen, maar een afgeleide hoort te zijn van bredere maatschappelijke doelen waarvan besloten is dat die gerealiseerd dienen te worden. Twee situaties zijn onderscheiden:

- a. Een maatschappelijk doel gericht op het tegengaan van verrommeling in de nabijheid van de stad;
- b. Een maatschappelijk doel gericht op het realiseren van bijzondere natuur en landschap.

Stand van zaken

Als voorbeeld voor de aanpak van een verrommelend stedelijke gebied is het oog gevallen op het gebied tussen Malden (Gelderland) en Molenhoek (Limburg). Daar is de Vereniging Bos en Kuil actief die al jaren vecht tegen bebouwing tussen die twee plaatsen. Door gesprekken met ons is de overtuiging gegroeid dat met zandwinning en een beetje bebouwing een fraaie structuur geschapen kan worden die ook goed bestand is tegen verrommeling door toekomstige claims op de ruimte. In 2007 is in opdracht van de Koninklijke Nederlandse Heide Maatschappij (KNHM) en InnovatieNetwerk door Arcadis samen met partijen onderzocht of er mogelijkheden zijn voor een gebiedsproject. Inmiddels hebben de beide gemeenten dat initiatief overgenomen. De verwachting is dat partijen in 2008 samen zullen gaan werken aan een duurzame inrichting van het tussengebied, inclusief zandwinning. Daarmee kan onze rol waarschijnlijk beëindigd worden.

Wat betreft het bijzondere landschap dat ontwikkeld zou moeten worden, is in 2007 vooral ingezet op het project Waalweelde. In dat project, geïnitieerd door de provincie Gelderland, wordt gezocht naar alternatieven voor de in de PKB Ruimte voor Rivieren aangekondigde kribverlaging, die meer kwaliteit voor het gebied met zich meebrengen en ook na 2015, als nog hogere waterstanden geaccommodeerd moeten worden, soelaas bieden. Het gebied waarop Waalweelde zich richt loopt van de Duitse grens tot Gorinchem. Als eerste stap heeft InnovatieNetwerk samen met WINN (Waterinnovatiebron, onderdeel van Rijkswaterstaat) de InspiratieAtlas Waalweelde ontwikkeld. Daarin wordt getoond dat door het graven van nevengeulen in de uiterwaarden niet alleen de waterveiligheid gediend is, maar juist ook de ruimtelijke kwaliteit een flinke impuls kan krijgen. Bovendien kunnen die geulen deels gefinancierd worden uit zand- en kleiwinning. Als tweede stap heeft InnovatieNetwerk besloten mee te werken aan de gebiedsprocessen die moeten leiden tot een investeringsplan voor de Waal, gebaseerd op ruimtelijke kwaliteit in combinatie met rivierveiligheid en economische groei. Zandwinning zal in dat plan naar verwachting een belangrijke rol spelen.

Activiteiten 2008

Onze betrokkenheid bij Malden/Molenhoek kan worden afgebouwd. Er wordt gedacht aan een afsluitende bijeenkomst waarin we de rol die we gespeeld hebben nog eens duidelijk naar voren kunnen brengen. In Waalweelde zal nog ongeveer 15 dagen en wat geld geïnvesteerd moe-

ten worden in het ondersteunen van gebiedsprocessen. Eind 2008 moet er een concreet plan met commitment liggen voor investeringen gericht op ruimtelijke kwaliteit, rivierveiligheid en economische groei.

Rijke Delta

Het concept

Het Delta Plan is ooit opgezet om Nederland te beschermen tegen hoog water. Veiligheid stond in dit plan voorop. Dit leidde tot het fysiek scheiden van diverse wateren in zuidwest Nederland (compartimentering). Het zoute zeewater werd door dijken afgescheiden van zoet rivier water en er ontstonden brakke binnenmeren, zoals Grevelingen en het Veerse Meer.

Met het (gedeeltelijk) afsluiten van de Zuidwest-Nederlandse Deltawateren is ook de natuurlijke dynamiek van de brakke overgangsgebieden van zoet en zout water (estuaria) verloren gegaan.

Om een aantal redenen is het wenselijk om deze natuurlijke dynamiek te herstellen. Ten eerste verhoogt herstel de natuurkwaliteit van de zee-armen en de Noordzee. Ten tweede hoeft het waterbeheer minder tegen de natuurlijke krachten in te werken: we houden niet meer krampachtig zoet wat van nature zout of brak is. Hierdoor neemt de flexibiliteit toe en wordt waterbeheer goedkoper. Ten derde gaan scheepvaart en recreatie erop vooruit. Er zijn immers minder sluzen nodig en de blauwalg, die stank veroorzaakt en zwemmers ziek kan maken, komt dan niet meer voor.

Het herstel van de estuariene dynamiek is dus gericht op het aanpakken van de ongewenste effecten van het Delta Plan. Veiligheid staat nog steeds voorop, maar het bestaande systeem van compartimentering gaat letterlijk op de schop.

Dit is een systeeminnovatie van jewelste die raakt aan maatschappelijk grote belangen. De belangrijkste zijn de drink- en landbouwwatervoorziening, die geheel afhankelijk zijn van zoet water. Het betreft een dichtbevolkte regio waarvoor de drinkwatervoorziening op peil moet blijven. Tot diep in het Groene Hart en in Brabant zijn boeren afhankelijk van dit zoete water voor hun gewassen. Ook heeft herstel van de estuariene dynamiek gevolgen voor de rivierwaterverdeling in Nederland (tot in het IJsselmeer en Groningen toe). Op institutioneel vlak is over het algemeen sprake van een strikte scheiding tussen instituten die gaan over zoet (rivieren) en zout (delta, Noordzee). Bij instituties die zowel over zout- als zoet water gaan, vinden we deze scheiding terug binnen deze instituten. Het spreekt voor zich dat een dergelijke scheiding niet vol te houden is op het moment dat de oorspronkelijke estuariene dynamiek moet worden hersteld.

Uit de eerste verkenning omtrent dit onderwerp blijkt dat het noodzakelijk is een nationale visie op zoet- en zoutwatermanagement te formuleren. Bestaande initiatieven die gericht zijn op het (gedeeltelijke) herstel van de estuariene dynamiek, zoals het programma 'Delta in Zicht' en pilots rond het Volkerak-Zoommeer, missen een dergelijke context en komen om deze reden onvoldoende van de grond. Na het formuleren van een nationale visie moet een integraal programma

worden uitgevoerd dat zich zowel op zoet als op zout water richt. Betrokken partijen zullen hierbij zowel op macro-, meso- als microniveau moeten samenwerken.

Deze samenwerking op de diverse niveaus is niet vanzelfsprekend. Het concept 'Rijke Delta' beoogt hier verandering in aan te brengen. Het concept bestaat uit twee deelconcepten: een procesconcept (een proces ontwerpen dat het vereiste committent op macro-, meso- en microniveau bewerkstelligt) en een inhoudelijk concept (de fysieke omslag maken van compartimentering naar herstel van de oorspronkelijke estuariene dynamiek). Eerste stap is het procesontwerp. Dit ontwerp zal ten eerste bijdragen aan de effectiviteit van bestaande initiatieven gericht op het herstel van de estuariene dynamiek. Daarnaast zal een dergelijk procesontwerp bijdragen aan de realisatie van andere concepten van InnovatieNetwerk, waarbij commitment op de drie niveaus ook een vereiste is.

Stand van zaken

In september 2007 is de verkenning 'Rijke Delta' afgerond. Deze verkenning is samen met het programma 'Leven met Water' uitgevoerd en richtte zich op de mogelijkheden om zoet-zoute overgangsgebieden te herintroduceren in het zuidwestelijke estuarium.

De verkenning omvatte twee fasen. In de eerste fase lag het voortouw bij WL Delft/Hydraulics en Bureau Strooming. Resultaat van deze fase is het inzicht dat het creëren van zoet-zout overgangen in het zuidwestelijke estuariene gebied fysiek heel goed mogelijk is. De bestaande beleidsprocessen zijn hier echter niet op afgestemd. Vooral de Rijksoverheid heeft geen actieve bijdrage geleverd aan de discussies over herstel van de estuariene dynamiek. Dat betekent ook dat de Rijksoverheid zich op voorhand niet verantwoordelijk voelt voor medefinanciering van plannen die op lagere niveaus zijn ontwikkeld. Er is dus sprake van een gebrek aan 'gedeeld probleem-eigenaarschap' tussen Rijk (macro) en regio (meso), waardoor plannen en experimenten op micro-niveau onvoldoende van de grond komen en de vereiste samenhang tussen de verschillende bestuurslagen ontbreekt. Deze bevinding is gedeeld in een begeleidingsgroep waarin o.a. Toine Smits van de Radboud Universiteit en John Grin van de Universiteit van Amsterdam zitting hadden.

De tweede fase van de verkenning werd door het VU Athena Instituut uitgevoerd. De vraag in hoeverre het mogelijk is een integrale visie zoet & zout te ontwikkelen op Rijksniveau, waardoor de regionale visies en lokale projecten commitment, sturing en een meerjaren perspectief krijgen, stond centraal. Deze tweede fase van de verkenning vond plaats tijdens een workshop met de departementen LNV, V&W en VROM. In een kennisworkshop met diverse partijen uit de waterketen (proceswater, drinkwater, waterschappen, beleid) is de kennis over dit onderwerp vervolgens verder verdiept. Conclusie is dat bij het Rijk openheid bestaat voor het aannemen van een rol om verbindingen te leggen tussen macro-, meso- en microniveau in de vorm van een nationale visie op zoet en zout water.

Activiteiten 2008

Het vervolg op de verkenning richt zich op het verbinden van macro-, meso- en microniveau met betrekking tot de estuariene dynamiek. In eerste instantie zal InnovatieNetwerk zich richten op het proces dat nodig is om tot een integrale visie zoet & zout op Rijksniveau te komen, en een programma dat deze visie realiseert.

Een nadere omschrijving van de rol van InnovatieNetwerk en de toekomstige activiteiten wordt bepaald in het najaar van 2007.

3.3 Wonen en werken

Knooperven¹

¹ Voorheen Tuinenrijk gebeten.

Het concept

Op het platteland zijn twee belangrijke ontwikkelingen op gang gekomen: boeren stoppen en burgers trekken naar het platteland. Dit biedt kansen zowel op het vlak van de landschapsontwikkeling als om de agrarische structuur verder te versterken. Een verrassende en niet alledaagse combinatie die door velen als onmogelijk wordt ervaren.

Knoop-erven zijn boerenerven die door middel van paden en beplanting met elkaar verbonden zijn. Het knooperf organiseert als het ware het landschap met zijn tentakels van routes en beplantingen en vormt op die manier het ordenend principe voor het buitengebied in Twente. De uitdaging in dit concept is om bedrijfsontwikkeling mogelijk te maken in een kleinschalig landschap, en tegelijkertijd burgers kansen te bieden om op grotere knoop-erven te wonen en verantwoordelijkheid te nemen voor beheer en onderhoud van de karakteristieke beplanting die de knooperven verbindt.

Stand van zaken

Samen met de provincie Overijssel en de gemeente Tubbergen zijn in 2006 een aantal locaties gezocht die als pilot kunnen dienen voor de realisatie van Tuinenrijk. Aan de eigenaren is gevraagd of we hun erf en gronden mogen lenen om fictief te gaan “rekenen en tekenen”. De resultaten daarvan zijn voor de gemeente Tubbergen aanleiding geweest om de onderhandelingen te starten met twee van de drie eigenaren om de boerde-rij en de omliggende grond te verwerven als geschikte locatie om de eerste knooperven in de praktijk te gaan realiseren. In februari 2007 is het concept door de drie partners aan de pers gepresenteerd.

Activiteiten 2008

De activiteiten in 2008 zijn voornamelijk gericht op het realiseren van een pilot en het toepasbaar en daarna ook overdraagbaar maken van de ervaringen daarmee naar andere locaties binnen en buiten de gemeente Tubbergen. Inhoudelijke verdere verdieping zal plaatsvinden in de vorm van de afronding van een in 2007 opgestarte ontwerpopdracht voor de bedrijfsvoering van de blijvende boeren die gaat opereren met een grootschalige landbouwbedrijf in een kleinschalig landschap.

Het concept

De recreatiesector is economisch van groot belang en heeft ook een significante invloed op de kwaliteit van de leefomgeving. Tegelijkertijd is versterking van de sector hard nodig om de toenemende en vooral veranderende vraag naar recreatie op een duurzame wijze te kunnen verzorgen.

Het uiteindelijke doel is het ontwikkelen en realiseren van grensverleggende vernieuwingen. Omdat een innovatie-infrastructuur totaal ontbreekt, zijn de activiteiten voornamelijk gericht op het ontwikkelen van een door ondernemers uit de sector recreatie aangestuurd Innovatieprogramma Recreatie en Ruimte, waarin omgevingskwaliteit stimulerende recreatie centraal staat. Dit in tegenstelling tot de huidige situatie waarin recreatie omgevingskwaliteit vooral consumeert. De volgende innovatieopgaven zijn benoemd:

- Economisch duurzaam ondernemen;
- Samenwerken binnen én buiten de sector;
- Echte vraagsturing;
- Recreatie en natuur;
- Recreatie en cultuur;
- Bereikbaarheid en mobiliteit;
- Recreatie en energie;
- Recreatie en gezondheidszorg;
- Imago.

Stand van zaken

Er hebben verschillende sessies plaatsgevonden met ondernemers. Dat heeft geleid tot het Manifest van Hattem. Daarin verklaren recreatie-ondernemers dat zij de handschoen willen oppakken als het gaat om innovatie in hun sector en nodigen zij andere partijen, waaronder de rijksoverheid, uit om mee te doen. Dit Manifest is begin 2007 aan de toenmalige Minister van LNV, Veerman, aangeboden.

Inmiddels heeft LNV een Innovatietafel Recreatie ingesteld, waaraan op dit moment deelnemen de ondernemers die het Manifest ondertekend hebben, drie ministeries (naast LNV ook EZ en VROM), Staatsbosbeheer en de ANWB. De deelnemers hebben afgesproken om een zestal voorbeeldprojecten te gaan ondersteunen, die laten zien dat recreatieve activiteiten én economisch kunnen renderen én een bijdrage kunnen leveren aan de omgevingskwaliteit. Verder hebben de deelnemers besloten via een haalbaarheidsstudie te bekijken of op basis van de zes projecten een Innovatieprogramma kan worden ontwikkeld. In dat programma staat wat de innovatieopgaven zijn, hoe een innovatie-agenda eruit zou kunnen zien, en hoe je zo'n programma efficiënt kunt uitvoeren. Ook is er aandacht voor de financiële kanten. Bovendien is afgesproken dat de gezamenlijke departementen in hun reactie op het VROMraad-advies over vrije tijd, toerisme en ruimtelijke kwaliteit ("Groeten uit Holland") rekening zullen houden met het te ontwikkelen Innovatieprogramma. Najaar 2007 zal de haalbaarheidsstudie van start gaan.

Activiteiten 2008

Ondersteunen haalbaarheidsstudie, maar vooral: het mee helpen ontwikkelen van een Innovatieprogramma. Zo'n programma zien we als

een systeeminnovatie. Het betekent immers dat het rijk erkent dat recreatie een sector is die bijzondere aandacht verdient. En niet louter omdat de sector niet zonder de overheid kan, maar vooral omdat de recreatiesector kan helpen bij het realiseren van publieke doelen als een aantrekkelijke leefomgeving.

Als dat InnovatieProgramma er eenmaal is, kan InnovatieNetwerk zich concentreren op het ontwikkelen van grensverleggende vernieuwingen *binnen* de recreatiesector.

Glastuinbouw en Ruimtelijke Kwaliteit

Het concept

De glastuinbouw staat niet bekend om de toegevoegde waarde voor het landschap. In de toekomst moet de bevolking de glastuinbouw als parels in het landschap ervaren. Het concept gaat uit van hoogwaardige architectuur aan de rand van glastuinbouwgebieden (zie o.a. de gebouwen voor Bouwen met Groen en glas) en het slim benutten van hoogteverschillen (van bovenaf zijn kassen indrukwekkend om te zien en weerspiegelen het wolkendek) maar wie zich ertussen bevindt ervaart dat kassen het uitzicht blokkeren. Met nieuwe ontwerpen voor de overgang kas-omgeving is een grote sprong voorwaarts te boeken.

Stand van zaken

Enige jaren geleden is het rapport Glastuinbouw en Ruimtelijke kwaliteit uitgebracht. In 2005 heeft InnovatieNetwerk geparticipeerd in een project gericht op glastuinbouwontwerpen voor de Zuidplaspolder. In 2006 is er vooral vanuit de energie-invalshoek gewerkt aan de Zuidplaspolder (concept Zonneterp). In 2007 is voor twee locaties van 50 en 80 hectare een complete inrichtingsschets gemaakt, waarbij woningen, bedrijventerrein en glastuinbouw zijn geïntegreerd. Dit in samenwerking met o.a. Dura Vermeer, Amvest en Vestia en de Stichting Zuidplaspolder.

Activiteiten 2008

Voortbouwend op de contacten in de Zuidplaspolder proberen te komen tot realisatie van kassen met ruimtelijke kwaliteit. In 2008 moet de RO-procedure worden afgerond en gaan we richting een spa in de grond. Hier zal nauw samengewerkt worden met het thema Duurzaam Ondernemen en met SIGN en Habiforum.

Daarnaast zal er onderzoek plaatsvinden naar de beleving van omgevingskwaliteit: wat bepaalt nu exact die beleving, en hoe is dat te vertalen naar nieuwe ruimtelijke concepten? Het gaat daarbij bijvoorbeeld om keuzes als inpakken met groen, het lager leggen van de kassen als het omringende landschap (Westland in zee: drijvende kassen waarop je vanuit de duinen neerkijkt).

Nieuwe Dorpen

Het concept

Centraal in dit robuuste concept staat de overgang van denken dat bouwen/wonen in het landelijk gebied slecht is voor het landelijk gebied naar denken dat bouwen/wonen juist de kwaliteit van het landelijk gebied in brede zin kan verhogen. Met kwaliteit worden zowel economische, sociale als fysieke aspecten bedoeld.

Het denken dat bouwen/wonen in het landelijk gebied positief kan zijn is op zich niet nieuw, want het zit ook al verscholen in bijvoorbeeld het gedachtegoed van landgoederen. In dit soort rood voor groen denken draait het echter maar om twee van de drie G's: geld en groen. Wat ontbreekt is de derde G van geluk. De aandacht voor deze derde G is echt nieuw aan Nieuwe Dorpen en komt tot uitdrukking in het feit dat het gaat om het ontwikkelen van sociale gemeenschappen die in principe voor alle bevolkingsgroepen (rijk én arm, wit én zwart, etc.) toegankelijk zijn.

Stand van zaken

Het debat over het concept is de afgelopen jaren breed gestimuleerd via symposia en artikelen in diverse bladen. Onderbouwing en uitwerking van het concept heeft plaatsgevonden resulterend in een groot aantal publicaties, een bijdrage aan Twee Vandaag en een DVD. In 2007 is een samenvattend boek gepresenteerd getiteld Nieuwe Dorpen. Dit boek heeft mogen rekenen op een enorme belangstelling, met als gevolg dat de eerste oplage al in een dag was uitverkocht. Daarmee is de ambitie om een maatschappelijk debat te stimuleren over nut en noodzaak van het concept gerealiseerd, en zouden onze activiteiten wellicht stopgezet kunnen worden.

Onze ambitie gaat echter verder. We willen proberen op een concrete locatie stappen naar realisatie te zetten en de hindernissen daarbij samen met partijen uit de weg ruimen. In Dantumadeel kan dat gaan lukken. Aldaar is afgesproken dat men uiterlijk 2014 nieuwe woonmilieus volgens het gedachtegoed van Nieuwe Dorpen ontwikkeld wil hebben. Er is een samenwerking gestart met de provincie Noord-Brabant om te komen tot pilots in Noord-Brabant. Vorm en inhoud daarvan wordt in het najaar van 2007 uitgewerkt mede op basis van twee gehouden workshops met initiatiefnemers en bestuurders. Via de CASE-studie naar Wonen in zeer lage dichtheden, die is uitgewerkt voor de provincie Flevoland, liggen er wellicht ook nog aanknopingspunten voor die provincie.

Activiteiten 2008

Het proces in Dantumadeel zullen we blijven volgen. We wachten af wat onze initiatieven met en in Brabant opleveren. Verder gaan we het algemene concept Nieuwe Dorpen afbouwen, en inzetten op bijzondere varianten ervan, namelijk Nieuwe Marken en Duinwonen.

Nieuwe Marken

Het concept

De kwaliteit en toegankelijkheid van natuur en landschap verhogen en tegelijkertijd tegemoet komen aan de vraag naar betaalbaar buiten wonen. Het concept Nieuwe Marken maakt dat mogelijk. Door het bouwen van kleine aantallen woningen in lage dichtheden komen financiën beschikbaar voor de ontwikkeling van nieuwe, toegankelijke en streekeigen natuurgebieden. Gebieden die duurzaam beheerd gaan worden door de nieuwe bewoners gezamenlijk. Hierdoor zal de ruimtelijke kwaliteit en de toegankelijkheid met sprongen vooruit gaan. En dat is op veel plekken hard nodig.

Stand van zaken

Een Nieuwe Marke moet, wil zij werkelijk (ruimtelijke) kwaliteit opleveren, passen in het landschap - cultuurhistorisch én ecologisch. Daarom zal een Nieuwe Marke aan de kust of in het bos er anders uitzien dan in het veenweidegebied. Vandaar dat zowel gesproken is met partijen die in het oosten van het land (gemeente en projectontwikkelaar) mee een Nieuwe Marke zouden willen realiseren, als met partijen in het westen (woningbouwcorporatie). Er zijn inmiddels intentieovereenkomsten met hen opgesteld.

Activiteiten 2008

Uitvoering van twee planstudies als mede opdrachtgever en het stimuleren dat er een samenwerkingsovereenkomst voor de realisatie tot stand gaat komen tussen de betrokken partijen.

Duinwonen**Het concept**

Wonen op opgeworpen zandheuvelds in droogmakerijen met zilte kwel. Dat is kort samengevat het concept Duinwonen, dat een aantal problemen in samenhang oplost: het tekort aan mooie woonlocaties in de Randstad, de verrommeling van het landschap in de droogmakerijen en de verloedering van de veenweidegebieden als gevolg van het wegzijgen van het water plus de verzilting van de bodem.

Stand van zaken

Bureau Vista heeft in opdracht van InnovatieNetwerk het concept voor een tweetal locaties concreet uitgewerkt in het boekje "Nieuwe Dorpen voor het Groene Hart. Duinwonen in de droogmakerij". Het concept gepresenteerd op het door Neprom en andere partijen georganiseerde Groene Hart congres. De tweede helft van 2007 is gebruikt om te kijken of partijen mee willen werken aan realisatie van het concept.

Activiteiten 2008

Uitvoeren van een verkenning en planstudie voor een concrete, kansrijk lijkende locatie, waarbij niet alleen naar fysieke en financiële aspecten wordt gekeken, maar ook naar maatschappelijke: wie wil het wel/niet en onder welke voorwaarden? Op basis van de resultaten zal nagegaan worden of een samenwerkingsovereenkomst tussen partijen gericht op realisatie op termijn mogelijk is en welke stimulerende rol InnovatieNetwerk daarbij kan spelen.

3.4

Verkennende en ondersteunende activiteiten

Klimaatkeuken EU**Het concept**

In het huidige beleid wordt uitgegaan van één dominant klimaatscenario. Ook gelet op de geschiedenis is er echter genoeg reden om aan te nemen,

dat ook andere toekomstige klimaatveranderingen (en –extremen)denkbaar zijn. Gewerkt wordt met zogenoemde “klimaatextremen” voor West-Europa, om daarmee een beter gevoel voor de effecten van klimaatverandering te krijgen. Doel is om vervolgens te bekijken of er concepten op m.n. het vlak van voedselproductie en ruimte kunnen worden ontwikkeld, die robuust zijn bij meerdere klimaatscenario’s (*no regret* scenario’s).

Stand van zaken

Onder leiding van Marjon de Hond is een eerste workshop georganiseerd met mensen uit diverse disciplines over de scenario’s die binnen het concept Klimaatkeuken EU worden gehanteerd. Daaruit volgende een invulling van de scenario’s en een beschrijving van de gevolgen die zulke scenario’s kunnen hebben voor Nederland en Europa. En passant werden daar ook oplossingsrichtingen voorgesteld die in een aantal gevallen als no-regret opties (toepasbaar voor alle scenario’s) kunnen worden gezien. Voorbeelden hiervan zijn het weer in ere herstellen van de bijna verdwenen houtwallen in Nederland (waar later de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap ook voor pleitte), het regionaliseren en down-scalen van energieopwekking (zodat er bij hitte minder kans is op koelproblemen en bij koude restwarmte beter voor huizen kan worden gebruikt), verdiept of ondergronds bouwen (vooral om er te slapen: airco’s zijn dan niet nodig), e.a. Marion de Boo heeft van de bijeenkomst een verslag opgesteld dat op de website van InnovatieNetwerk kan worden gevonden.

Naar aanleiding van de basispresentaties, die bij de start van dit concept zijn gemaakt door InnovatieNetwerk, zijn twee verdiepende interviews afgenomen over de geschiedenis van ons klimaat (van 35000 jaar terug in de tijd naar het heden) en over de effecten van kortdurende maar extreme weercondities op onze ecologie. De verslagen zijn voorhanden maar nog niet gepubliceerd.

In het najaar van 2007 is een tweede workshop in de zoektocht naar oplossingsrichtingen en “no regret” opties georganiseerd. De resultaten hiervan zijn nog niet verwerkt.

Activiteiten 2008

Omdat het niet eenvoudig is om klimaatrobuuste concepten à la Kas als Energiebron of Nieuwe Rivieren te bedenken zal over een aantal ideeën die in de sessies zijn geopperd een verdiepingsslag volgen. Dan zal ook nog worden bezien of hieruit één of een aantal concrete pilots kan worden benoemd. Voorbeelden die hierboven al genoemd zijn, zijn houtwallen en ontwikkeling en *down-scaling* van nutsbedrijven. Daar wordt binnen InnovatieNetwerk overigens al naar gekeken. Tenslotte wordt gezocht naar een goede communicatievorm van alle resultaten.

Space Academy

Het concept

Centraal staat hier de vraag hoe je workshops en andere momenten van kennisoverdracht zodanig organiseert dat derden er in hun praktijken echt wat aan hebben. Het is daarmee ook nauw verbonden met the thema Professionaliseren door Leren. Uitgangspunt is de gedachte dat mensen geholpen moeten worden om nieuwe informatie te vertalen naar eigen, nieuw handelen. Pas dan ontwikkelen ze nieuwe kennis. Samen met Habiforum en andere partijen creëren we gaandeweg

een aanpak om dat voor elkaar te krijgen. Dit kan tevens leiden tot versterken van onze eigen concepten.

Stand van zaken

Dit project heeft een redelijk slapend bestaan gekend vanwege een tekort aan tijd. Maar het onderwerp blijft onverminderd actueel. Het sluit ook goed aan bij het voornemen van Habiforum om de komende jaren te werken aan een Praktijkacademie Gebiedsontwikkeling (PAGO), waarin professionals op een andere wijze gaan leren over gebiedsontwikkeling.

Inmiddels is een Community of Practice opgestart samen met professionals uit andere organisaties zoals WING, Habiforum, Transforum, Kasteel Groeneveld en Leerarchitectuur.

Activiteiten 2008

Vier bijeenkomsten van de Community, waarbij cases van de deelnemers centraal staan. Budget is nodig voor voorbereiding, begeleiding en verslaglegging van de bijeenkomsten. Uiteindelijk moet de CoP ook een eindproduct opleveren (bijvoorbeeld een boek en/of een congres), waarmee het geleerde voor derden toegankelijk wordt gemaakt. Het maken van het eindproduct vindt waarschijnlijk pas in 2009 plaats.

Nieuwe concepten

Het concept

Doel is te komen tot twee of drie nieuwe, grensverleggende concepten die dan in de tweede helft van 2008 of later tot werking in de praktijk gebracht kunnen worden.

Stand van zaken

Diverse acties zijn in 2007 in gang gezet om nieuwe concepten op te sporen. Zo is met Rio Nuevo – een club van jonge professionals in de Ruimtelijke Ordening – een sessie gehouden. Daaruit zijn twee zoekrichtingen voortgekomen die we verder gaan uitwerken: beleving van kwaliteit, en flexibiliteit en robuustheid in relatie tot duurzaamheid. Op 20 september 2007 heeft een ontwikkelsessie plaatsgevonden met de InnovatieKring versterkt met genodigden. De daar opgeborrelde zoekrichtingen zullen verder worden uitgewerkt. Met Aetios, een bureau dat gespecialiseerd is in jongeren, is een contract gesloten voor de organisatie van een drietal sessies waarin studenten van hbo en universiteit met elkaar nieuwe ruimtelijke concepten ontwikkelen. De sessies vinden najaar 2007 plaats. En tot slot hebben we aan onze internationale contacten gevraagd wat bij hun de “nieuwe onderwerpen” zijn. Het is nog even afwachten wat al deze acties gaan opleveren.

Activiteiten 2008

Nadere verkenningen van de potentiële concepten die uit de 2007-acties voortkomen. Zo mogelijk: verder ontwikkelen concepten en consortia (ondernemende gezelschappen).

Bijlage 2: Duurzaam ondernemen

I. Het thema

Het belang van duurzame ontwikkeling wordt meer en meer onderkend. Bedrijven en branches zoeken steeds vaker naar duurzame manieren van produceren en handeldrijven. Dit komt niet alleen omdat dit via overheidsregulering wordt opgelegd, maar ook omdat sociale en ecologische aspecten geleidelijk meer betekenis krijgen in het economische verkeer. De wal begint daarmee het schip te keren via de weg van de economie.

Deze tendens vindt zijn oorsprong in de volgende trends die de komende jaren sterk zullen doorzetten:

- Jarenlange uitputting van grondstoffen en vervuiling van het milieu. Dit maakt duurzame oplossingen economisch aantrekkelijker.
- Bedreigingen van ons ecosysteem - zoals bijvoorbeeld klimaatverandering - maakt het economisch steeds aantrekkelijker om deze gevaren af te wenden.
- Handelsbarrières en exportsubsidies hebben een versturende invloed op de verdeling van de armoede en rijkdom in de wereld en zijn niet lang meer vol te houden. Het afbouwen hiervan stimuleert bedrijven om zich te onderscheiden in duurzame kwaliteit.
- Kritische westerse consumenten zijn steeds vaker bereid om iets meer te betalen voor duurzame kwaliteitsproducten en –diensten, zoals producten van biologische oorsprong.

De uitdaging binnen het thema 'Duurzaam Ondernemen' is om via marktwerking duurzame ontwikkeling binnen de domeinen agro en groen te realiseren. Dit vraagt om innovaties die *shareholders value* en *consumer concerns* met elkaar in harmonie brengen.

2. De innovatieopgaven

Innovatieopgave 1: Doorbraken in het gebruik van natuurlijke hulpbronnen **Focus: voortbrengingssysteem**

Voor de agrosector en voor andere activiteiten op het platteland speelt het gebruik van natuurlijke hulpbronnen een essentiële rol. Hoe te komen tot doorbraken in het gebruik van natuurlijke hulpbronnen (water, energie), in de omgang met planten en dieren (incl. dierziekten) en met niet-vervangbare materialen en grondstoffen? Ecologische sprongen zijn nodig; welke technologieën of andere manieren van produceren bieden uitzicht op doorbraken?

Innovatieopgave 2: Nieuwe functionaliteiten **Focus: nieuwe producten en diensten**

Binnen deze innovatieopgave ligt de uitdaging er onder andere in om bestaande systemen te herontwerpen op basis van duurzaamheid. Hierdoor ontstaan nieuwe producten en diensten. Bijvoorbeeld binnen de recreatiesector, die meer wordt gebaseerd op beleving, op traagheid of op spanning. Of de agrosector waar de nadruk komt te liggen op de productie van duurzame energie. Kortom, de vraag of we de kwaliteiten van het landelijk gebied (landschap, natuur, rust, ruimte, stilte, duisternis) een economische betekenis kunnen geven.

Innovatieopgave 3: duurzame waardeproposities **Focus: marktgerichte duurzaamheid in ketens en netwerken**

Hoe te komen tot duurzame ontwikkelingen die vanuit de markt als kansen worden gezien? Zijn duurzame waarden op een zakelijke en marktgerichte wijze te materialiseren? Is duurzaamheid te koppelen aan topkwaliteit en beleving? Hoe te komen tot de ontwikkeling van economisch betekenisvolle niches? Hoe te komen tot financieel-economische instrumenten en afspraken binnen ketens die duurzame ontwikkeling bevorderen?

Innovatieopgave 4: nieuwe verbindingen tussen productie en consumptie **Focus: consument**

Duurzaam produceren is alleen mogelijk als vraag en aanbod met elkaar in harmonie zijn. Om toekomstige generaties te behoeden voor de effecten van onverantwoord produceren, zal de consument nu moeten kiezen voor duurzame producten. Maar hoe consumenten te motiveren voor deze keuzes? Hoe koppel je waarden als genot, gemak en gezondheid aan duurzaamheid? Hoe kunnen consumenten zich ontwikkelen tot een 'prosument', die zélf actief bijdraagt aan duurzame productie? Welke kansen biedt dit voor kortere en meer gevarieerde waardeketens? En voor meer regionale systemen van voedsel-, energie- en watervoorziening?

Deze innovatieopgave richt zich op de inzet van marktconforme instrumenten door de overheid. Dit vraagt om een compleet andere opstelling van de overheid, met volledig nieuwe middelen. Denk hierbij aan kunstmatig schaarste creëren met als voorbeeld verhandelbare mest- of CO₂-productierechten. De uitdaging is om overheden en bedrijfsleven samen nieuwe markten te laten ontwikkelen voor duurzame producten en productieprocessen. Hoe te komen tot marktconforme hulpmiddelen die duurzaam ondernemen werkelijk aansporen? Hier ligt een duidelijk verband met de vraagstukken die aan de orde komen binnen het thema InnovatieStimulerende Omgevingen.

3. De concepten

3.1

Hoofdthema Duurzaam Ondernemen

Buurderij

Het concept

Kern is het ontwikkelen van nieuwe plattelandsbedrijven die voedselproductie combineren met andere plattelandsfuncties en waarbij burgers op actieve wijze worden betrokken. Dergelijke bedrijven moeten burgers in staat stellen om integraal verantwoordelijkheid te dragen voor economische, ecologische en sociaal-culturele waarden en belangen. Dit betekent fundamentele veranderingen in de verantwoordelijkheidsverdeling en de te hanteren sturingsconceptie.

Stand van zaken

De afgelopen periode is actief meegewerkt aan de voorbereiding van enkele initiatieven voor een buurderij. Het meest concreet zijn de plannen voor een tweetal buurderijpilots in de Haarlemmermeer en op Schouwen-Duiveland. In de Haarlemmermeer zijn twee initiatieven geïdentificeerd, aangeduid als Poldertuin en Haarlemmermeer-Zuid. De Poldertuin is gesitueerd oostelijk van de A4 en gaat het centrale punt worden van een nog te ontwikkelen glastuinbouwgebied van ongeveer 300 ha. Voor het buurderijdeel is 20 ha gereserveerd. Conform één van de buurderij-ontwerpen zullen vanuit dit centrale deel netwerkachtige relaties tot stand komen met zowel bedrijven binnen dit nieuwe glastuinbouwgebied als met bedrijven elders in de Haarlemmermeer. Er zijn ondernemers bij betrokken vanuit de glastuinbouw maar ook een kaasmaker en een bakkerijketen. Het project Haarlemmermeer-Zuid is gelegen nabij de nieuwbouwwijk Getsewoud van Nieuw-Vennep. Initiatiefnemers zijn onder meer aan akkerbouwer, een kunstenaar en een ondernemer die deels in de fruitteelt werkzaam is en deels bij tal van andere activiteiten betrokken is. In juli jl. is een intentieovereenkomst gesloten tussen de gemeente Haarlemmermeer,

de Rabobank, het Stallingsfonds Glastuinbouw Nederland (SGN), een Wooncorporatie, de Meerboeren (een nieuwe op innovatie gerichte vereniging van agrariërs uit de Haarlemmermeer) en InnovatieNetwerk. Daarnaast zijn er relaties gelegd met onderwijs- en zorginstellingen. Eveneens is een Plan van Aanpak goedgekeurd dat tot doel heeft in 2008 voor beide pilots een businessplan uit te werken. Gelet op het experimentele karakter van beide pilots zijn meerdere go/no-go momenten ingebouwd. De besluitvorming is opgedragen aan een Stuurgroep waarin voormelde financiers zitting hebben. Met betrekking tot beide pilots zijn de condities voor realisering op het punt van grond eigendom en mogelijkheden voor grondverwerving gunstig. Tijdens de voorbereiding van de businessplannen zal blijken of er voldoende gemeenschappelijkheid tussen partijen ontstaat en of een organiseerbaar, financieerbaar en exploiteerbaar plan kan worden ontwikkeld.

Op Schouwen-Duiveland is sprake van een initiatief waarbij twee agrariërs, een woningcorporatie en een zorginstelling gaan samenwerken. Het betreft een onderneming die maximaal de mogelijkheden van landbouw en natuur op het vlak van zingeving zal uitnuttigen (kunst, cultuurhistorie, duurzaamheid). Veel overleg is gevoerd met de gemeente, met name om de medewerking op planologisch terrein te verkrijgen. Daarbij zijn ook de provincie en het Ministerie van VROM betrokken. Het gaat immers om nieuwe functiecombinaties die binnen het geldende planologisch regime, dat is gebaseerd op monofunctionaliteit, niet passen. Het overleg hierover verloopt tot nu toe positief. Formele bestemmingsplanprocedures zullen definitief uitsluitsel moeten geven. Najaar 2007 vinden enkele workshops plaats ten ebhove van de verdere uitwerking en concretisering van de plannen. Ook hier is het de bedoeling dat in de loop van 2008 een businessplan is voorbereid. Vervolgens is definitieve besluitvorming aan de orde.

InnovatieNetwerk is bij bovenstaande initiatieven nauw betrokken. Deze betrokkenheid zal worden afgebouwd zodra de businessplannen beschikbaar zijn.

Vanuit diverse regio's elders in Nederland is het afgelopen jaar belangstelling getoond voor buurderij-initiatieven. In de aanvangsfase blijft de bijdrage van InnovatieNetwerk veelal beperkt tot het verstrekken van informatie. Zodra er sprake is van een initiatief vind een quick scan plaats op het punt van kritische condities voor planontwikkeling en realisering. In het bijzonder komt daarbij aan de orde of een te vormen coalitie voldoende stevigheid heeft en of er sprake is van voldoende gezamenlijke spirit om een patroon doorbrekend plan uit te werken. Ingeval het om initiatieven gaat waarin sprake is van betrekkelijk kleine stappen vooruit of waarbij sprake is van een onvoldoende brede coalitie vindt geen verdere ondersteuning plaats.

Activiteiten 2008

De verwachting is dat in de loop van 2008 voor deze pilots businessplannen zijn voorbereid. Waarna besluitvorming met betrekking tot daadwerkelijke realisering aan de orde is.

InnovatieNetwerk is bij deze processen nauw betrokken. Deze betrokkenheid zal worden afgebouwd zodra de businessplannen beschikbaar zijn. Met betrekking tot nieuwe initiatieven zal in de aanvangsfase ondersteuning worden geboden.

Het concept

In gebieden met belangrijke natuur- en landschapswaarden heeft de landbouw het vaak moeilijk. De wens tot verdere rationalisatie staat dan vaak op gespannen voet met het beheer van het platteland. Ondernemers ervaren dat als een spagaat: uit economisch oogpunt is opbrengstverhoging en kostenreductie noodzakelijk terwijl regelgeving op planologisch en milieuterrein dat in de weg staat. In deze context wordt gezocht naar grensverleggende oplossingen.

Stand van zaken

In 2007 is een verkenning uitgevoerd naar mogelijkheden om dit probleem op te lossen. Die verkenning heeft betrekking op systeeminnovaties in ketens waarbij de vraag centraal staat of het beheer van het platteland via marktwerking kan worden geregeld. Op de tweede plaats heeft de verkenning betrekking op mogelijkheden om tot een verrekening te komen van profijtelijke functies (woningbouw, bedrijventerreinen) en verliesgevende functies (natuurbeheer, extensieve landbouw). Een derde mogelijkheid is het meest ingrijpend. Daarbij staat de vraag centraal op welke wijze de verantwoordelijkheid voor voedselproductie en beheer van de omgeving zoveel mogelijk in de regio zelf kan worden gelegd. Daarbij komen nieuwe inzichten aan de orde zoals die de afgelopen jaren zowel in de economie (associatieve economie, institutionele economie, local economics) zijn ontwikkeld als binnen het domein van de bestuurskunde en politicologie. De uitwerking van dergelijke inzichten op handelingsniveau ontbreekt echter nog. Zowel de aard als de relevantie van de geschetste problematiek op het vlak van landbouw en platteland maken een dergelijke uitwerking niettemin interessant.

Activiteiten 2008

De bedoeling is in 2008 met betrekking tot deze drie oplossingsrichtingen modellen uit te werken. De aard van de gekozen oplossingsrichtingen en de belangstelling die hiervoor in brede kring blijkt te bestaan nodigt uit om hierbij veel aandacht te besteden aan vorming van nieuwe netwerken. Concreet wordt thans gedacht aan een ontwerp voor een regionale voedselketen waarin sprake is van structurele relaties tussen producenten en consumenten, van nieuwe financieringsmethoden en van beloningssystemen waarbij in de prijs voor het voedsel ook een beloningscomponent zit voor de beheerfunctie van de landbouw. Vraagsturing zal hierbij centraal staan. Er is o.a. contact met Stichting Aarde, het samenwerkingsverband "Voor de Verandering" en de Vereniging Kleine Kernen.

Bioport

Het concept

We staan aan de vooravond van de omschakeling van het fossiele tijdperk naar een tijdperk van niet-fossiele energie en grondstoffen. De Nederlandse overheid streeft ernaar dat in 2030 een flink deel van onze energie en grondstoffen uit biomassa afkomstig zijn. Aangezien een groot deel van de biomassa uit het buitenland moet worden aangevoerd, is een belangrijke rol weggelegd voor de Nederlandse havens,

Rotterdam voorop. Aanvoer, verwerking, benutting en doorvoer van biomassa zijn daarbij belangrijke functies. Het concept Bioport betreft de omschakeling van de havens van fossiele grondstoffen naar biomassa. Om deze omslag te bereiken en op een duurzame wijze waarde te creëren is meervoudig gebruik van biomassa nodig; eerst de stoffen met hoogwaardige toepassingen eruit halen, voor farmacie, smaak- en geurstoffen, voedsel en dan de volumineuze restproducten benutten voor laagwaardige toepassingen als veevoer, vezels en energie. Dit vergt regie op clustervorming. Uiteraard moet de biomassa ook op duurzame wijze geproduceerd zijn, dat wil zeggen zonder ecologisch of economisch nadelige gevolgen.

Stand van zaken

In Januari 2007 is het rapport “Bioport – Nederland als mainport voor biomassa”, door de voorzitter van InnovatieNetwerk, dr. J. Kremers, overhandigd aan de directeuren van drie zeehavens: Rotterdam, Terneuzen en Groningen. In dit rapport wordt voorgesteld om een platform op te richten, waarin de havens zitting nemen en ook bedrijven die zich met biomassa bezig houden, kunnen deelnemen. De activiteiten van dit platform zijn veelomvattend. Het koppelt partijen die binnen een cluster passen. Van demonstratieprojecten wordt overgegaan naar concrete investeringsprojecten, waarvoor een Bioport Investment Fund moet worden opgericht. Ook de communicatie naar de politiek en naar burgers is in het rapport genoemd als rol voor het platform.

In 2007 is een start gemaakt met de inrichting van het platform. Eind 2007 is het businessplan voor dit platform verschenen onder de vlag van InnovatieNetwerk en het Rotterdam Climate Initiative. Onderdeel van het businessplan was een peiling bij 20-30 relevante bedrijven. Hieruit bleek grote interesse en steun voor Bioport. Het zoeken is naar een modus om het Bioport platform, voor de havens met hun verschillende visies, strategieën en belangen meerwaarde te laten bieden. Bioport kan aanhaken bij het recent opgerichte en Rotterdam Climate Initiative (RCI), waardoor zaken in een stroomversnelling kunnen komen. In overleg met de vijf zeehavens, naast de eerder genoemde ook Amsterdam en Harlingen, is besloten het platform te starten met Rotterdam, en daarna uit te breiden.

Activiteiten 2008

InnovatieNetwerk blijft in 2008 betrokken als lid van de kerngroep in het Bioport Platform. Onze betrokkenheid heeft een driedelig doel: het stimuleren van de realisatie van het Bioport platform, het bewaken van het concept Bioport met als kern het meervoudig gebruik van biomassa.

Agrocentrum

Het concept

Het Agrocentrum is één van de meest uitdagende vormen van het door InnovatieNetwerk ontwikkelde concept Agroparken. Het gaat hier namelijk om de grootschalige clustering van varkenshouderij op een bedrijventerrein, met verbindingen naar glastuinbouw en mogelijk ook andere agrosectoren. Dit concept is onder de naam “varkensflat” het icoon geworden van de maatschappelijke weerstand tegen de bio-

industrie. Realisatie van deze Agrocentra wordt door de negatieve maatschappelijke beeldvorming ernstig bemoeilijkt. De vele partijen die de afgelopen jaren met dit zeer uitdagende concept bezig zijn geweest, zijn er niet in geslaagd om realisatie dichterbij te brengen. Begin 2006 is InnovatieNetwerk gevraagd om de regie van dit proces op zich te nemen.

Stand van zaken

InnovatieNetwerk is erin geslaagd om een aantal ondernemers (varkenshouders, slachterij, glastuinder) het voortouw te laten nemen bij de ontwikkeling van het Agrocentrum. De varkenshouders hebben zich via een intentieovereenkomst verbonden aan afspraken over samenwerking en informatie-uitwisseling. Deze ondernemers hebben in 2007 het ontwerp uitgewerkt tot een businessplan, dat volgens berekeningen van het LEI een gezonde economische basis heeft. Het ontwerp leidt tot sprongen op het gebied van dierenwelzijn (zoals geen levend transport, geen ingrepen, meer bewegingsruimte) en milieu (productie van energie en meststoffen). Dit zou zelfs kunnen leiden tot een onderscheidende positionering in de markt, zo blijkt uit een studie van Triple Value. Het uitgewerkte concept is besproken met diverse maatschappelijke organisaties. Ook zijn contacten gelegd met potentiële investeerders. Op verschillende locaties zijn gesprekken met de betreffende overheden over vestiging van een Agrocentrum. Aan de Stichting Milieukeur is gevraagd een eerste toets van het businessplan aan de nieuwe criteria voor Milieukeur uit te voeren. Vanuit haar kennis en ervaring heeft InnovatieNetwerk de ministers van LNV en VROM van informatie voorzien om te komen tot een verantwoorde ontwikkeling van Agroparken.

Activiteiten 2008

In de eerste helft van 2008 zal een regierol vanuit InnovatieNetwerk noodzakelijk blijven. Daarbij gaat het om het leggen van verbindingen tussen ondernemers uit verschillende sectoren (zoals glastuinbouw, akkerbouw, evt. pluimveehouderij), het onderhouden van contacten met gemeenten, het versterken van de relaties met de maatschappelijke organisaties, het mobiliseren van de benodigde kennis.

Meer met mest

Het concept

De mestproblematiek blijft de veehouderij in Nederland achtervolgen. Kern van het probleem is dat via veevoer en kunstmest meer mineralen worden aangevoerd dan er voor de gewasgroei nodig is. Het overschot komt in grond- en oppervlaktewater terecht waar het leidt tot verstoring van het ecosysteem. Via nationale en internationale regelgeving wordt het gebruik van dierlijke mest op landbouwgrond aan banden gelegd. Het mestoverschot in de veehouderij wordt grotendeels afgezet in de akkerbouw. Dit betekent dat bij de huidige overspannen markt (meer aanbod dan vraag) de kosten van mestafzet flink oplopen. De omvang en hardnekkigheid van de mestproblematiek in de veehouderij is vergelijkbaar met de energieproblematiek in de glastuinbouw. Het is tijd om tot een fundamenteel andere benadering te komen, zoals dat gelukt is met de Kas als Energiebron. Om deze reden heeft de Nederlandse Vakbond van Varkenshouders (NVV) aan Inno-

vatieNetwerk gevraagd om te starten met een verkenning naar de mogelijkheden van mestafzet buiten de landbouw. De omslag is kunnen we definiëren als van mest als een waardeloos afvalproduct naar mest als een waardevolle grondstof.

Stand van zaken

Eén van de ideeën, namelijk de omzetting van mest, CO₂ en restwarmte naar waardevolle biomassa via algen, is uitgewerkt. In 2008 zal hiervoor een pilot worden opgezet (zie Algenfarm). Daarnaast is in 2007 een begin gemaakt met het inventariseren van andere ideeën om mest buiten de landbouw af te zetten.

Activiteiten 2008

In 2008 zal de haalbaarheid van de ideeën worden ingeschat. Rond een of meer ideeën die levensvatbaar lijken zal een consortium van geïnteresseerde partijen worden gevormd.

Mariene Parken

Het concept

De zee is nog sterk onderbenut als het gaat om het vervullen van menselijke behoeften. De zee beschikt niet alleen over nog onontgonnen rijkdommen, bijv. op het gebied van aquatische organismen, maar biedt ook de ruimte die op land steeds schaarser wordt, bijv. voor energiewinning. De term “Mariene Parken” staat symbool voor het streven naar meervoudig ruimtegebruik, op een duurzame wijze en met verschillende functie-combinaties. Hiermee kunnen nieuwe markten worden aangeboord. Onder deze noemer zijn de afgelopen jaren diverse activiteiten uitgevoerd, zoals de verkenning “Zee in zicht” in samenwerking met Stichting Toekomstbeeld der Techniek, en het rapport Mariene Parken die een aantal innovatieve ideeën hebben opgeleverd.

Stand van zaken

In 2006 is besloten om in het kader van “Mariene Parken” een aantal opties voor de middellange termijn te verkennen. Daarbij wordt indringend gekeken naar de mogelijkheden om aan te haken bij de ontwikkeling van windmolenparken op zee en het hergebruik van olie- en gasplatforms bij uitgeputte velden. Via gesprekken en een ontwerpatelier, waarin bedrijven, NGO's, overheden en kennisinstellingen deelnamen zijn we tot enkele meer haalbare ontwerpen gekomen. Het rapport wordt in 2008 gepubliceerd. De ontwikkelingsrichting sluit goed aan bij het concept “Zeelandbouw”, dat is beschreven in het rapport “Schone Lei” uit 2006.

De belangrijkste resultaten zijn gepresenteerd op een workshop over Aquacultuur op zee, die op 15 juni 2007 werd georganiseerd door LNV en waarvoor InnovatieNetwerk de aftrap gaf. In de zaal zaten meer dan 100 deelnemers, met een flink aantal ondernemers. Visserijnieuws kopte “Prachtige ideeën, maar de praktijk is weerbarstig”. Dat geeft goed de opgave weer waar we de komende jaren voor staan: een aantal van de ideeën ook daadwerkelijk te gaan realiseren.

Eén van de opties is de benutting van olie- en gasplatforms voor de kweek van vissen, mosselen, algen en wieren, waarbij energie wordt gewonnen via wind en golven. Een offshore bedrijf heeft aangeboden

om een platform bij een leeg gasveld ter beschikking te stellen voor experimenten met dit systeem, dat ook bruikbaar is voor nog functionerende platforms. In 2007 is gewerkt aan de vorming van een consortium dat de plannen voor aquatische biomassaproductie op en rond platforms verder zal uitwerken. Een tweede optie, waarbij bedrijven zijn betrokken, is het plan voor een energie-eiland dat door KEMA is uitgewerkt in opdracht van de energiebedrijven. Dit behelst de bouw van een ringdijk voor de kust van Zeeland met een omvang van 10 bij 6 kilometer en een diepte van 30-40 meter, waardoor een valmeer ontstaat voor de opvang van onbalans in de energieproductie van windparken. In 2007 is InnovatieNetwerk gestart met een haalbaarheidsonderzoek naar de mogelijkheden van aquatische biomassaproductie in het zoute valmeer.

Tenslotte komt ook de teelt van algen, wieren en mosselen in combinatie met windmolenparken als een perspectiefvolle optie naar voren. Dit zal in 2008 verder worden uitgewerkt.

Activiteiten 2008

De activiteiten op het gebied van consortiumvorming, het uitwerken van ontwerpen en het doen van haalbaarheidsstudies zullen ook in 2008 worden voortgezet. Betrokken instanties zijn o.a.: Ecofys, Wintershall, KEMA, Prins en Dingemanse, IMARES, Alfred Wegener Instituut, LNV, V&W. De operationele projectleiding wordt uitbesteed.

Algenfarm

Het concept

Algen vormen het grootste bestanddeel van de biomassa in meren, rivieren en oceanen en zijn een rijke bron van macronutriënten, proteïnen, koolhydraten, (essentiële) vetzuren, vitaminen, pigmenten en andere interessante chemicaliën. Er zijn toepassingen mogelijk op het gebied van energie, veevoer, gezonde voeding door omega-3 vetzuren en immunostimulerende werking, smaakverbetering, vervanging van vleeseiwit door plantaardig eiwit, cosmetica en geneesmiddelen, waterzuivering en last but not least de herbenutting van afvalstromen (mest, CO₂, warmte). Deze perspectieven worden al jaren onderkend, maar het is op dit veelbelovende terrein nog niet tot een doorbraak gekomen.

De algenfarm is de rendabele, duurzame grootschalige productie van algen op basis van CO₂, mest en restwarmte voor toepassingen in energie, veevoer, bulkchemie. De opgave is om uit de talrijke kleinschalige en versnipperde ideeën tot praktijkrijpe systemen te komen die economisch en ecologisch van nationale betekenis zijn.

Stand van zaken

In 2007 is gestart met het uitwerken van de businesscase voor de algenfarm. Daarbij worden drie toepassingsgebieden onderscheiden, op basis van stedelijke, industriële en landbouwafvalstromen. Hieruit zal blijken op welke gebieden de technisch-economische perspectieven het grootst zijn en welke partijen in deze business willen stappen. Het resultaat van dit project moet zijn: één of meer consortia van partijen die afvalstromen via algen grootschalig gaan omzetten in waardevolle producten.

Activiteiten in 2008

In 2008 worden de businesscases gepubliceerd, waarna er consortia worden gevormd rond een of meer van de cases. Betrokken instanties zijn o.a. DoTank, Ecofys, Happy Shrimp Farm, Ingrepro, energiebedrijven, Rotterdam Climate Initiative.

Waterleverende landbouw

Concept

Zoet water zal deze eeuw één van de schaarse hulpbronnen blijken. De onafwendbaar lijkende klimaatsveranderingen veroorzaken zeespiegelstijgingen en tijdelijke, maar niet minder nijpende neerslagtekorten en –overschotten. Er lijkt na zoveel eeuwen van succesvol overleven in de delta toch een systeemfout te schuilen in ons laaggelegen land. Een omslag in het omgaan met water en ruimte is gewenst.

Voor de agrarische sector, grondgebruiker van meer dan 60% van Nederland en grootgebruiker van zoetwater, ligt hierin een enorme uitdaging besloten: kan zij zich ontwikkelen tot een 100%-zelfvoorzieningsgraad op het vlak van water? Of nog sterker gesteld: kan zij op termijn zelfs een duurzame leverancier van (schoon) zoet water worden?

Om deze uitdaging aan te gaan is een grensverleggend, vernieuwend concept nodig waarmee water en agrarische productie elkaar in een nieuw ruimtebeslag kunnen vinden. En waar anders dan in Nederland ligt het voor de hand een dergelijk nieuw concept te ontwikkelen?

Stand van zaken

Het project startte met een creatieve brainstorm in een select, maar breed gezelschap, waaraan – naast de genoemde auteurs van het essay – innovatoren deelnamen uit de wereld van water (Alfred van Hall), landschapsarchitectuur (Riek Bakker), energie (Co Van Liere), wetenschap (Herman Eysackers), economie (Geert Boosten) e.a. Daarna zijn sleutelfiguren geïnterviewd als directeur Gulpener Bierbrouwerij, directeur Vastgoed Fortis, Heijkoop (LTO), directeur Waterleidingmaatschappij Drenthe, en is het onderwerp vanuit de literatuur verdiept.

Op basis hiervan is in 2007 een prikkelend, innovierend en enthousiasmerend essay opgesteld van Van Hall en Bakker over het grensverleggend concept van ‘landbouw-met-water-bedrijven’. Het is voorbereid door Peter Sloot van Aequator (inhoudelijk) en Joost van Kasteren (journalistiek) en in oktober gepubliceerd. Daarin wordt tevens een discussie geopend door het uitdagen van bekende vakmensen tot een reactie.

Op 22 november is vervolgens een bijeenkomst gehouden met geselecteerde voorlopers uit de diverse werkvelden, die aan de basis kunnen staan van mogelijke pilots voor een eerste stap naar realisering. Doel van deze verdiepingsslag is te komen tot een handreiking voor het opstellen van een mogelijk projectplan voor één of meer pilots. Optioneel wordt hiertoe nog een tweede bijeenkomst georganiseerd.

Activiteiten 2008

Het project vervolgt met 2 pilots, in twee verschillende gebieden. Elk moet leiden tot een consortium van ondernemers met de intentie een zelfvoorzienend watersysteem te ontwerpen, gefaciliteerd door InnovatieNetwerk.

Boegbeelden zijn Alfred van Hall en Riek Bakker.

Concept

Verzilting neemt in laag Nederland toe. Aan de kust en in de (diepe) polders. Buitendijks weten we zilt meer of minder goed te benutten. Binnendijks houden we verzilting tegen, behalve op die plaatsen waar zilte natuurontwikkeling wordt voorzien. Mede daarom wordt verzilting gezien als een grote maatschappelijke en economische schadepost. In dit project draaien we dat om. We gaan toe naar een nieuwe economie, een nieuwe samenleving, gebaseerd op zout water: nieuwe concepten voor de zoute economie in de polder. Het legt de basis voor een onweerstaanbaar aanbod aan de buitenwereld voor een duurzame economie in verziltende polders. Welke transitie is daarvoor nodig? Dit zal gebeuren op basis van concrete praktijkvoorbeelden en in samenwerking met belanghebbenden uit het veld. Ook worden benodigde financiële incentives ontwikkeld. Daarbij kijken we ook naar kansen voor Nederland in het mondiale economische krachtenveld. Kunnen wij ons positioneren als een land dat veiligheid en duurzaam waterbeheer combineert met een economie die ook gebaseerd is op zout water, als nieuwe economische sector? Wat zijn de gevolgen voor waterbeheer, ruimtelijke ordening en natuurbescherming c.q. beheer?

Stand van zaken

Het project is in de zomer van 2007 gestart: verzamelen gegevens door literatuuronderzoek met internationale oriëntatie, het selecteren van twee mogelijke pilots en en het voeren van gesprekken met belanghebbenden. De eerste uitkomsten hiervan zijn half september beschikbaar, waarin de economie van een zoute polder wordt vormgegeven. Dat gebeurt aan de hand van een tweetal pilots die een baanbrekend karakter hebben. Gedacht wordt aan de Wieringermeer of Tholen en de Haarlemmermeer.

De rapportage geeft aan:

- een antwoord op de dogma's die de introductie van de zilte productie in de weg staan;
- nieuwe concepten investering/financiering die specifiek gericht zijn op de zoute economie;
- financiële incentives;
- verkenning van kosten en baten voor de verschillende mogelijkheden (in mee-ontwerpde zin);
- doorbraken voor het vermarkten van producten;
- een vogelvluchtkaart met de twee pilotgebieden.

Op basis hiervan worden najaar 2007 twee workshops georganiseerd, gericht op de pilots, gevolgd door een workshop waarin de synthese wordt gezocht van de resultaten van de pilot-workshops. In deze sessies gaan ontwerpen en verkennen hand in hand met het rekenen aan de kosten en baten. Daarna wordt een kosten – baten – analyse opgesteld. Tussen de workshops zal worden gewerkt met een vorm van haasje over tussen rekenen en ontwerpen.

Activiteiten 2008

In 2008 wordt een workshop gehouden met beslissers: een groep van buitenstaanders die weliswaar niets van het thema weten, maar wel op sleutelposities zitten in de samenleving.

Daarna wordt een implementatiestrategie uitgewerkt, een strategisch plan voor de wijze waarop we deze economie kunnen implementeren. Het geheel wordt gegoten in een helder leesbaar en goed toegankelijk eindrapport, met een vogelvluchtkaart van beide pilots.

Het project krijgt dan vervolg in een nieuwe fase die moet leiden tot het formeren van een consortium van partijen in een pilot. Eerste stap is een verkenning welke polders hiervoor geschikt kunnen zijn (fysiek, maar vooral bestuurlijk en maatschappelijk) en partijen gevonden kunnen worden om een pilot te starten.

Doel is om te komen tot een aantrekkelijk (ruimtelijk-economisch) ontwerp en plan voor de realisatie van een concrete zilte polder. Voor de pilot wordt een specifieke aanpak ontworpen.

Zilte Proeftuin

Concept

Klimaatverandering en zeespiegelrijzing zullen niet alleen een hogere druk uitoefenen op de veiligheid van de Nederlandse kust en rond de rivieren, maar zullen op veel plaatsen onvermijdelijk leiden tot een toenemende verzilting. Er is een transitie nodig van het huidige vechten tegen verzilting naar meegaan met en het benutten van de kansen die door de verzilting ontstaan. Belangrijke speler hierbij is de landbouw. De zoetwatervoorziening voor deze sector zal op veel plaatsen fysiek, financieel en maatschappelijk zijn grenzen bereiken.

Verzilting kán ook perspectieven bieden. De verzilte gebieden kunnen worden benut voor diverse functies.

De Zilte Proeftuin is een hiervoor ontwikkeld concept. Het is de uitwerking van een duurzame ontwikkelingsstrategie gebaseerd op een balans tussen landschap, water en economie. De Zilte Proeftuin is een regionale ontwikkeling op basis van de perspectieven van opkwellend of instromend zout water. De productie van zilte gewassen boort nieuwe markten aan, het landschap creëert nieuwe vormen van recreatie. Het is ook letterlijk een proeftuin. Het maakt de verbanden tussen (zilte) water, productie, voedsel en landschap zichtbaar, voelbaar, proefbaar en genietbaar. Op een duurzame, innovatieve wijze wordt er geëxperimenteerd met de teelt van zilte gewassen (tuin) en wordt de afname (proef) van zilte gewassen gecommuniceerd aan een breed publiek (particulieren, bedrijven en overheden), onder andere door een restaurant op locatie. De Zilte Proeftuin is daarmee een platform voor anders denken over een duurzame ontwikkeling van zilte gebieden, gericht op ondernemers en publiek.

Succesvolle uitvoering is een promotie om het concept op meer plaatsen te realiseren. Daarbij kan de focus verschillend zijn, naar gelang de mogelijkheden en kenmerken van de locatie en de wensen en behoeften in de regio.

Tevens is verkend waar de mogelijkheden liggen voor de realisatie van een Zilte ProefTuin, Dit leidt tot een kansenkaart op basis van verzilting, gastronomie, recreatie, partijen en organisatie.

Stand van zaken

Op 24 september is het concept gepresenteerd op een landelijk symposium over verzilting.

Najaar 2007 komt een publicatie met inspirerende documentatie met als doel het enthousiasme op te roepen bij partijen. Het bevat:

- het uitgewerkte concept Zilte ProefTuin;
- een reeks inspirerende typologieën, waarin de waaier aan mogelijkheden en locaties wordt getoond;
- een kanskaart met potenties voor een Zilte ProefTuin.

In 2007 is een start gemaakt met twee locaties: Maasvlakte en Texel. Op de Maasvlakte is een Zilte ProefTuin gepland. Waterdunen in west Zeeuws Vlaanderen is een derde locatie waar de haalbaarheid van een Zilte ProefTuin wordt gepolst. Vervolgens wordt toegewerkt naar een intentieverklaring voor de oprichting van een consortium voor deze locatie. Een haalbaarheidsonderzoek op Texel heeft geleid tot een negatief advies, vanwege een te grote onzekerheid in de continuïteit van de levering.

Activiteiten 2008

Dit project wordt in 2008 afgerond.

Eind 2007/begin 2008 wordt de eerste fase van de Zilte ProefTuin Maasvlakte opgeleverd.

Indien de oriëntatie uit 2007 goed uitpakt, worden plannen voor een Zilte ProefTuin in west Zeeuws Vlaanderen opgestart, gefaciliteerd door InnovatieNetwerk.

InnoFisk

Het concept

Vanaf de 70-er jaren neemt de teelt van vis, schaaldieren en kreeftachtigen toe, maar daarmee ook het aantal bezwaren ten aanzien van deze vormen van teelt. Er wordt melding gemaakt van ernstige milieuverontreiniging, van overmatig hulpstoffengebruik, uitbraken van ziekten en van aantasting van de biodiversiteit en natuurlijke biotopen. Tevens wordt gewaarschuwd voor het invoeren van genetisch gemodificeerde zalm. Daarnaast neemt de vraag naar vismeel en visolie voor gebruik in de visvoerders steeds verder toe, hetgeen een toenemende belasting inhoudt van natuurlijke vispopulaties. De gesignaleerde problemen, maar ook de tegenvallende kwaliteit van de producten en hun prijsontwikkeling vormen een aanleiding om naar alternatieven van de huidige visteelttechnieken om te zien.

Het concept InnoFisk is oorspronkelijk gelanceerd vanuit het idee om visteelt te bedrijven aan boord van een op zijn plaats gefixeerd gesloten systeem (een niet varend schip of een drijvende container of bak).

Centraal in het concept staat echter een aantal belangrijke uitgangspunten die moeten leiden tot sprongen voorwaarts op het vlak van dierenwelzijn, duurzaamheid, biodiversiteit en kwaliteit. Een ander belangrijk uitgangspunt van het concept is dat niet aan landgebonden activiteiten (zoals visteelt) niet op het land worden uitgevoerd.

Stand van zaken

In de praktijk is ondertussen gebleken dat visteelt aan boord van een schip technisch en blijkbaar ook economisch gezien haalbaar is. In Turkije worden momenteel schepen met behulp van Nederlandse technologie omgebouwd tot schepen waarop vis kan worden geteeld. Hier worden echter nog niet de beoogde duurzaamheidssprongen bereikt.

In samenwerking met de Stichting Courage is een model ontwikkeld waarmee biogas kan worden gebruikt als bron voor Susteïne (duurzaam geproduceerde Single Cell Protein als alternatief voor viseiwit).

Dit oorspronkelijk uit Innofisk voortkomende idee kan een bredere betekenis hebben, o.a. in de veehouderij.

Europese samenwerking

Er zijn Europese netwerken ontsloten met behulp waarvan de ambitie van het InnoFisk concept kan worden gerealiseerd, zoals EUREKA, COST en de European Science Foundation (ESF). Als postbus fungeert de Stichting InnoFisk (InnoFisk Foundation).

Binnen Nederland is SenterNovem geïnteresseerd om initiatieven van bedrijven op het terrein van aquacultuur binnen het kader van de InnoFisk doelstellingen te ondersteunen. Er hebben zich al meer dan 20 bedrijven aangemeld die hiervan gebruik willen maken.

Ook met LNV is frequent overleg die mogelijk tot een PPS constructie gaat leiden.

Samen met COST heeft EUREKA een eerste "Twin Event" in Griekenland georganiseerd. De oorspronkelijke opzet om wetenschap en industrie te koppelen - om zo innovatieproblemen aan industrietkant op te lossen- is tijdens dit tweedaags evenement uitstekend geslaagd. Het European Aquaculture Technology Platform (EATP) heeft aangegeven zich bij het InnoFisk initiatief te willen aansluiten. Ook vanuit de European Fisheries and Aquaculture Organisation (EFARO) is hierin interesse.

De Gemeente Enkhuizen heeft zich bereid getoond -ook al in Patras- de volgende Twin Event in het Zuiderzee Museum te hosten.

Pilot

De haalbaarheidsstudie van de InnoFisk Pilot Volendam is verschenen. De aanbevelingen van de studie zijn uitgebreid met diverse partijen in Volendam en met Jaap Bond van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland besproken. Als resultaat van de studie is er een begin gemaakt met het opstellen van een operationeel plan voor realisatie van de pilot in Volendam.

Activiteiten 2008

Europese samenwerking

Het ligt in de bedoeling om de internationale project carrier die met het InnoFisk-initiatief is gecreëerd nu in samenwerking met derden in binnen- en buitenland ten volle te gaan benutten om Nederlandse innovatieve projecten op het gebied van aquacultuur verder te brengen. Alleen in zo'n breed gedragen Europese samenwerking heeft een Nederlandse activiteit op aquacultuur kans van slagen op de langere termijn. Het is daarom nodig het verkregen momentum te benutten en de continuïteit van de InnoFisk-infrastructuur veilig te stellen, ondermeer via realisatie van een COST ACTION. Verder zal worden gewerkt aan een PPS constructie, bij voorkeur samen met LNV en /of EZ.

Pilot

Realisatie van de InnoFisk-Pilot in Volendam zal hoog op de agenda staan. Vooral vanuit de problematiek rond wet- en regelgeving en voor het genereren van middelen zal een behoorlijke inspanning nodig zijn.

Businessmodel aquacultuur

Bij monde van EZ is gebleken dat er veel behoefte is aan een goed businessmodel voor aquacultuur. De haalbaarheidsstudie en het operationele plan voor de Innofisk-pilot kunnen daar een goede aanzet voor leveren. In overleg met EZ zal blijken of er een generiek businessmodel met onderleggers kan worden opgesteld.

Zoute zuivering

Om aquacultuur waarbij zout- of brak water wordt gebruikt op een milieu verantwoorde manier te kunnen uitvoeren, zal een geschikt zuiveringssysteem dat bij hoge belasting kan draaien moeten worden ontwikkeld. Om precies te weten wat de stand der techniek op dat terrein is, zal daarvoor een quick scan worden uitgevoerd.

3.2 Subthema Duurzame Glastuinbouw

Dit subthema voert InnovatieNetwerk uit met SIGN, de Stichting Innovatie Glastuinbouw Nederland, met cofinanciering van het Productschap Tuinbouw. Deze samenwerking is aangegaan voor de periode 2006-2008.

De rol van InnovatieNetwerk en SIGN is grensverleggende concepten te ontwikkelen en naar de praktijk te brengen. Zodra de praktijk het overneemt ontstaat ruimte om te zoeken naar nieuwe innovatiekansen. De onderstaande agenda is geen dwangbuis maar geeft de richting aan. Een grensverleggend idee buiten deze agenda is dan ook niet bij voorbaat uitgesloten.

In overleg met het bestuur van SIGN zijn de volgende speerpunten vastgesteld:

Speerpunt 1: Ruimtelijke kwaliteit: Parels in het landschap

Gewenste omslag: de maatschappij ervaart de glastuinbouw als een positief beeld in het landschap.

Speerpunten 2: Energie: Nieuwe nutsbedrijven

Gewenste omslag: de glastuinbouw levert netto meer warmte, koude en elektra dan de sector afneemt van het net en is een alternatief voor de traditionele nutsbedrijven.

Speerpunt 3: Arbeid: Work is gaming

Gewenste omslag: in 2030 prefereren veel medewerkers werk in de tuinbouw boven een kantoorbaan.

Speerpunt 4: Internationale logistiek: Dichtbij en duurzaam

Gewenste omslagen: lokaal produceren voor lokale markten, duurzaam transport, integrale keteninformatiesystemen.

Speerpunt 5: Nieuwe functies

Gewenste omslag: de sector levert niet alleen bloemen en planten, maar ook andere diensten en producten.

Speerpunt 6: Innovatie stimuleren: Intuïtief innoveren

Gewenste omslagen: niet alleen koplopers innoveren, maar de hele sector, een transparant financieringsstelsel stimuleert innovaties, ICT ontsluit een dynamisch, intuïtief kennissysteem.

Navolgende tabel geeft de relatie tussen de speerpunten en de concepten weer. Op het gebied van logistiek moeten we nog nieuwe concepten ontwikkelen.

Speerpunten * Concepten	Ruimtelijke kwaliteit	Nieuwe Nuts	Arbeid	Internationale logistiek	Nieuwe Functies	Innovaties stimuleren
Nieuwe Nuts		x			x	
Bouwen met groen en glas	x	x			x	
Westland in zee	x				x	x
Glastuinbouw en Ruimtelijke kwal.	x	x				
Algen en visteelt		x			x	
Fotonenboer		x			x	
Flowerport China				x		x
Work is gaming			x			
Innovatiefonds						x

Nieuwe Nuts/Zonneterp/Kas als Energiebron

Het concept

Hoe buigen we de bestaande niet duurzame nutssystemen om naar een duurzame infrastructuur? Door lokale aanbieders en lokale afnemers met elkaar te verbinden zijn duurzame en goedkopere oplossingen voorhanden voor afvalverwerking, warmte, koude, elektra, waterzuivering en drinkwater.

De glastuinbouw als netto leverancier van warmte aan de omgeving in plaats van 10% van al het Nederlandse aardgas te verstoken is een majeure transitie.

Stand van zaken en betrokken partijen

Het Productschap Tuinbouw en het ministerie van LNV hebben een programma opgezet onder de naam Kas als energiebron. InnovatieNetwerk/SIGN publiceerden in 2007 een overzicht van leveranciers van energieproducerende kassen en de juridische mogelijkheden voor gemeenten om projectontwikkelaars te stimuleren met duurzame warmte uit kassen aan de slag te gaan. Een aantal projectontwikkelaars is benaderd om beleid te ontwikkelen om duurzamere infrastructuur te realiseren (Rabo Vastgoed, Bouwfonds, AM Wonen, Panagro, Kondor Wessels, Volker Wessels Vastgoed, Amvest, Vestia/Ceres).

In 2007 is een raamcontract tot stand gekomen tussen Volker Wessels en de belangenbehartigers van de glastuinbouw, te weten ZLTO, LLTB en LTO Noord Glaskracht. Op verschillende plaatsen (Waddinxveen, Zuidplaspolder, Pijnacker, Obdam) zijn initiatieven gestart om aan woningen te gaan leveren.

De problematiek is met name van organisatorische en procestechnische aard. Europese aanbestedingsregels en de verschuiving van rollen maken dit een transitieproces pur sang. Met name op organisatorisch gebied is het gewenst dat een onafhankelijke partij namens de toekomstige bewoners kan gaan optreden.

Activiteiten 2008

InnovatieNetwerk gaat bijdragen aan een associatie van marktpartijen, consultants, gemeenten en andere overheden om Nieuwe Nuts op grote schaal te gaan implementeren. Op kleine schaal (7 hectare in Amsterdam Noord) ondersteunen we projecten als NEW Energy en de NDSM Werf met integrale Nieuwe Nutsontwikkeling.

Bouwen met groen en glas

Het concept gaat uit van nieuwe technieken uit de tuinbouw (Fihex, schermdoeken, koude en warmte opslag) door in de gebouwde omgeving veel meer glas te gaan gebruiken en de traditionele nadelen (te koud in de winter, te heet in de zomer) te ondervangen door het principe van de Kas als energiebron. De planten krijgen extra waarde door luchtreiniging en psychologische effect op mensen.

Zie verder het thema Gezonde Samenleving.

Algen- en visteelt in combinatie met de glastuinbouw

Het concept

De zee als duurzame bron voor vis heeft ruimschoots de grenzen bereikt. Er is wereldwijd echter een groeiende vraag naar duurzame vis- en schelpdieren. De glastuinbouw heeft veel ervaring met bevoeiings-systemen en teelttechniek en kan bijvoorbeeld overtollige warmte benutten voor de aquacultuur. Door afvalwater uit de tuinbouw te benutten, is het mogelijk algen te kweken die als grondstof dienen voor schelpdieren of bepaalde vissoorten. Uiterst belangrijk is om de afhankelijkheid van vismeel in de aquacultuur te doorbreken, omdat de productie ervan weinig duurzaam plaatsvindt.

De te bereiken omslag is van het jagen/verzamelen naar duurzame zeebouw.

Stand van zaken en betrokken partijen

In 2007 heeft de Happy Shrimp Farm, samen met o.a. InnovatieNetwerk, op de Rotterdamse Maasvlakte een studie gedaan naar de combinatie van verschillende planten en garnalen. Een nieuw bedrijf is opgezet, Blue & Green, dat zeegroenten gaat kweken boven de garnalenteelt: een unicum voor Europa. Verder is in 2007 een onderzoek gestart in samenwerking met stichting H₂O Organic, Phytocare en kwekerij De Bruijn naar de teelt van algen op afvalwater uit de glastuinbouw met als doel op het deels zoute water oesters te gaan kweken. Als het haalbaarheidsonderzoek gunstig uitpakt, kan in 2008 een pilotbedrijf aan de slag gaan.

Activiteiten 2008

In 2008 richten we ons met name op algenteelt op digestaat en drainwater uit de glastuinbouw. Haalbaarheidsonderzoeken en wellicht een eerste pilot zullen in 2008 plaatsvinden.

Westland in zee

Het concept

Het Westland heeft een zwakke kust en door herstructurering en woningbouw verdwijnen er honderden hectares glastuinbouwhectare. De kust is heeft jarenlang als harde grens gefungeerd, maar de laatste jaren is de belangstelling voor zeewaartse uitbreiding weer toegenomen. De kern van Westland in zee is: schep meer ruimte voor duurzame aquacultuur en glastuinbouw in de belangrijkste glastuinbouwprovincie door zeewaarts uit te breiden en een aantrekkelijk landschap met veel natuur en recreatie vorm te geven. Een unieke combinatie van functies.

Stand van zaken en betrokken partijen

In 2007 zijn drie strategische ruimtelijke opties door Haskoning uitgewerkt, waaronder een lagune voor de kust of alleen uitbreiding direct grenzend aan de huidige kust. Met LTO Noord Glaskracht, de Zuid Hollandse Milieufederatie en de provincie is een eerste rapport opgesteld. Geconstateerd is dat natuur en recreatie de drijvende krachten dienen te zijn, maar glastuinbouw kan wel natuur en milieu dienen door de bijzonder schone productie en de groeiende vraag naar vis en schelpdieren, die door de natuur niet meer kan worden opgebracht.

Activiteiten 2008

Het zoeken naar strategische partners en het opzetten van een draagvlakstrategie zijn de belangrijkste activiteiten voor 2008.

Glastuinbouw en Ruimtelijke kwaliteit

Zie het thema Ruimte Creëren.

Fotonenboer

Zie het subthema Rundveehouderij 2025.

Flowerport China

Het concept

Lokaal produceren voor lokale markten: hoe kunnen we Nederlandse tuinbouwbedrijven een goede uitgangspositie geven op internationale markten? Drie systeemwijzigingen karakteriseren Flowerport China: van individueel naar collectief ondernemen; van produceren in Nederland en vervolgens exporteren naar lokaal produceren voor lokale markten; verduurzaming van de tuinbouw in het Verre Oosten.

Stand van zaken en betrokken partijen

In opdracht van InnovatieNetwerk is een verkenning uitgevoerd naar mogelijkheden en beperkingen. Op de eerste voorlichtingsavond zijn 50 personen van een veertigtal bedrijven afgekomen. In 2007 is een studiereis georganiseerd en hebben Chinese partners gebieden geselecteerd waar Nederlandse bedrijven kunnen aansluiten op bestaande Chinese Greenports.

Activiteiten 2008

Beperkte ondersteuning door InnovatieNetwerk kan de betrokken consortia helpen de doelen in China te bereiken. De ondersteuning bestaat uit het leggen van contacten en het ondersteunen van het proces bij lokale overheden en de betrokken ondernemers.

Work is gaming

Het concept

Nederland wordt steeds meer een kennis- en een diensteneconomie. We investeren daar als samenleving zwaar in en desnoods halen we talent uit het buitenland. Waar we weinig over horen is wat hiervan de gevolgen kunnen zijn voor de laagopgeleiden in onze samenleving. Bestaat het risico dat het grotendeels verdwijnen van productiewerk uit Nederland zal leiden tot een grote groep van kanslozen in onze samenleving? In Amerika is deze ontwikkeling al zichtbaar, vooral in de zwarte gemeenschap, waar de werkloosheid is opgelopen tot zo'n 30%. De landbouw is één van de weinige productiesectoren die we hier nog hebben. En economisch nog behoorlijk succesvol ook. Deze sector kan dus ook vanuit perspectief van werkgelegenheid een belangrijke maatschappelijk rol vervullen in de toekomst. De uitdaging is dan ook om het werken in de land- en tuinbouw aantrekkelijk te maken voor relatief laag opgeleide mensen. Zó aantrekkelijk dat mensen het prachtig gaan vinden om in deze sector te werken. En tegelijk biedt dat een basis voor de tuinbouw voor het aantrekken van voldoende personeel. De opgave binnen dit concept is om de spelelementen uit de virtuele wereld te combineren met werkelijkheid van de arbeid in de glastuinbouw, zodat de tuinbouw als een aantrekkelijke sector bekend staat en meer jongeren kiezen voor het werken in de glastuinbouw.

Stand van zaken en betrokken partijen

Er is in samenwerking met SIGN een verkenning uitgevoerd naar het werk van de toekomst in de glastuinbouw. De verkenning heeft een aantal prille ideeën opgeleverd. De jongeren van nu verkeren deels in een andere wereld dan de generatie boven de 40. Het gaat daarbij niet alleen om het tastbare, maar ook om het virtuele. De uitdaging is om die belevingswereld van jongeren te koppelen aan het werken in de tuinbouw. Kun je het werken in een kas verbinden met de virtuele gamewereld waar jongeren zo actief in zijn? Het Bestuur van SIGN heeft een project goedgekeurd waarin we vier partijen vragen om een uitwerking te geven aan het idee "Work is gaming".

Activiteiten 2008

Het doen ontwikkelen van drie voorbeeld applicaties hoe theorie uit de gamesector leidt tot betere motivering en arbeidsprestaties bij personeel in de glastuinbouw.

Tuinbouwcluster Innovatiefonds

Het concept

Overheden proberen vaak met subsidies innovaties te stimuleren. Soms zijn subsidies echter niet het juiste instrument, maar biedt risicodragend kapitaal of een garantievermogen een betere prikkel. De opgave bij het Tuinbouwinnovatiefonds is om innovaties te stimuleren met het juiste financieringskader, in casu risicodragend kapitaal.

Stand van zaken en betrokken partijen

In 2007 is de Engineeringregeling van start gegaan, die is ontwikkeld door Groeiservice, SIGN en InnovatieNetwerk en formeel onder de verantwoordelijkheid van het Productschap Tuinbouw zal vallen.

Naar verwachting zal het Technologiefonds Tuinbouw de uitvoering aan Groeiservice uitbesteden.

Een Venture Capital fonds voor de sector is nog niet van de grond gekomen.

Activiteiten 2008

Aansporen van externe partijen om het Venture Fonds in werking te zetten, wellicht in samenwerking met partijen als Agro en Co in Brabant.

3.3 Subthema Rundveehouderij 2025

Dit thema wordt uitgevoerd door InnovatieNetwerk in samenwerking met Courage, de vernieuwingsorganisatie voor de melkveehouderij, gefinancierd door LTO en NZO. Deze samenwerking is aangegaan voor de periode 2004-2006. In 2006 heeft een evaluatie plaatsgevonden. De conclusie was dat de afgelopen jaren door het samenwerkingsverband een veelheid aan concepten is geagendeerd, verkend en ontwikkeld. Besloten is om de samenwerking voort te zetten voor een nieuwe periode van 3 jaar (2007-2009), waarbij gefocust zal worden op de implementatie van de meest perspectiefrijke concepten. De innovatieagenda voor de komende jaren bestaat uit 4 thema's. Dit zijn:

1. Energieleverende melkveehouderij
2. Weerbaar vee
3. Veehouderij zonder soja
4. Omgevingsmelker

De rol van InnovatieNetwerk en Courage is concepten ontwikkelen en naar de praktijk brengen. Zodra de praktijk het overneemt, worden ideeën overgedragen en ontstaat ruimte om te zoeken naar nieuwe innovatiekansen. De innovatieagenda mag geen dwangbuis worden. Een grensverleggend idee moet altijd een kans krijgen.

3.3.1 Thema 1: Energieleverende melkveehouderij

Klimaatneutrale zuivelketen

Het concept

Recente EU-studies geven aan dat de zuivelketen voor een forse opgave staat om haar bijdrage aan de klimaatproblematiek te reduceren. Een verkennende studie van Courage/Innovatienetwerk geeft aan dat

productie en benutting van vernieuwbare energie daar een grote bijdrage aan kan leveren. Transformatie naar een klimaatneutrale zuivelketen is geen utopie.

Een fysieke koppeling van energieproductie en energieverbruik in de zuivelketen is echter een logistieke onmogelijkheid. Het zou enorme transporten van mest en digestaat vergen. De oplossing ligt voor de hand: breng het biogas naar de melkfabriek en gebruik daarvoor het unieke, fijnmazige Nederlandse aardgasnet. Langs deze weg koppel je, via een 'groene stroom model', decentrale energieproductie efficiënt aan centrale energiebenutting. Zo ontstaat niet alleen een groene zuivelsector maar tevens een vernieuwing van de relatie tussen de melkveehouder en 'zijn' coöperatieve zuivelindustrie. Die laatste brengt dan niet alleen zijn melk tot waarde, maar ook zijn duurzame energie. De voordelen zijn evident: je houdt de toegevoegde waarde binnen de eigen kolom en creëert een drastische 'vergroening' van de sector. Daarmee versterkt de sector haar maatschappelijke positie, haar economische toegevoegde waarde en het imago van haar consumentenproducten.

In dit concept geeft de coöperatieve zuivelindustrie een krachtige impuls aan de productie en benutting van duurzame energie in de melkveehouderij.

Stand van zaken

In 2007 zijn twee verkennende studies verricht door adviesbureau KWA. Die zijn besproken in een expertmeeting met deskundigen uit de zuivelsector en van SenterNovem en vervolgens gebundeld in de samenvattende publicatie 'Naar een klimaatneutrale zuivelsector'. Samen met de zuivelindustrie (NZO), Senter Novem, KWA en groepen ondernemers worden vervolgens twee sporen ontwikkeld. Het eerste is het nader doorrekenen en uitwerken van het concept op brancheniveau. Het tweede spoor is het ontwikkelen van 1 of twee pilotprojecten waarbij groengas wordt geleverd en verkocht aan de zuivelindustrie. Het ontwikkelen van een businessmodel is hiervan een belangrijk onderdeel. Bij het ontwikkelen van de pilots wordt aansluiting gezocht met bestaande in voorbereiding zijnde initiatieven van ondernemers in de primaire sector. De verkenningen op sector- en pilotniveau moeten uiteindelijk leiden tot een uitgewerkt 'groen gas-handelsmodel' dat kan worden aangeboden aan relevante sectorpartijen, overheden en gasnetbeheerders.

Activiteiten 2008

De in de tweede helft van 2007 gestarte verkenningen op branche- en pilotniveau worden in 2008 afgerond, gepubliceerd en gepresenteerd aan relevante partijen. De eerste stappen naar realisatie van het model moeten in 2008 worden gezet/voorbereid. Het concept ontmoet veel adhesie bij de sector en bij overheden.

Fotonenboer

Het concept

Een nieuw idee dat Courage samen met SIGN en Innovatienetwerk uitwerkt heet 'Fotonenboer'. Een agrarische ondernemer oogst in feite fotonen. Dat is de oorsprong van de agrosector als energieleverancier. Die fotonen kunnen uiteindelijk in allerlei vormen als elektriciteit tot

waarde worden gebracht (biogas, zonne-energie, wind energie). Probleem is dat we de stroom niet kunnen opslaan. Dit zou voor het verwaarden van de stroom wel wenselijk zijn. Je kunt de stroom dan benutten op het moment dat die het meeste waard is, je kunt fluctuaties in de levering bufferen of je kunt de elektra inzetten als transportbrandstof. Voor opslag van elektra heb je nu alleen de klassieke accu. Er is een nieuwe techniek in ontwikkeling waarbij de elektronen worden opgeslagen in een elektrolyt (Vanadium). Je kunt vervolgens op elk gewenst tijdstip en plek die elektronen (de stroom) er weer uithalen. Wellicht biedt dit ook een nieuw perspectief voor elektrische voertuigen. In plaats van het omslachtige opladen van een accu kun je dan Vanadium tanken, zoals nu benzine. Tanken bij de boer! Al met al biedt dit concept het perspectief om de toegevoegde waarde van op het bedrijf opgewekte duurzame elektriciteit aanzienlijk te vergroten.

Stand van zaken

Najaar 2007 is samen met deskundigen van KEMA en CEA het concept Fotonenboer uitgewerkt in een essay waarin de technische en economische perspectieven worden geschetst voor de land- en tuinbouw.

Activiteiten 2008

In 2008 wordt een pilot gestart waarbij opslag van elektriciteit in een 'vanadium-cel' wordt getoetst op een agrarisch bedrijf. De cel kan worden ingezet voor transportdoeleinden of het voeden van bedrijfsprocessen, zoals bijvoorbeeld melkwinning, koeling en verlichting.

3.3.2 Thema 2: Weerbaar Vee

Weerbaar Vee

Het concept

De huidige melkveehouderij kenmerkt zich vooral door een gerichtheid op productieverhoging, efficiëntieverbetering en economische optimalisatie. Dierziekten en welzijnsstoornissen zijn de ongewenste, maar onvermijdelijke spin off. Ondanks grote inspanningen in onderzoek en praktijk zijn diergezondheid, dierwelzijn en gebruiksduur van het melkvee de laatste 20 jaar amper verbeterd. Dit leidt tot toenemende kosten en risico's voor het imago van de melkveehouderij. Gerichtte actie is nodig om een aanzienlijke vooruitgang van de diergezondheid te bewerkstelligen. Nieuwe inzichten in het functioneren van het immuunsysteem van mens en dier bieden hierbij zicht op een doorbraak. Dit betekent wel een omkering van de bedrijfsoriëntatie: het weerbare dier als focus van het bedrijfssysteem en lage kosten, hoge arbeidsefficiëntie, beter dierwelzijn en voedselveiligheid als de mogelijke profijtelijke spin-off. Het concept is eind 2006 gepubliceerd in de publicatie "Weerbaar Vee".

Stand van zaken

In het rapport zijn drie sporen beschreven waarlangs het concept ontwikkeld wordt. Dit zijn een wetenschappelijk spoor, een praktijkspoor en een ontwerpspoor. In 2007 is het ontwerpspoor afgerond. Voor het

praktijkspoor is een ‘kapstok’ opgesteld en in het verlengde daarvan een concept-projectplan. De ontwikkeling van het praktijkspoor werd ernstig vertraagd door de moeizame ontwikkeling van het wetenschappelijke spoor, dat voor de inhoudelijke basis van het praktijkspoor moet zorgen. Beide sporen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zonder wetenschappelijke onderbouwing en validatie is het niet mogelijk het grensverleggende concept te toetsen en ontwikkelen in het praktijkspoor.

In de drie sporen van Weerbaar Vee werken Innovatienetwerk en Courage tot nu toe samen met WUR, ASG, Universiteit Utrecht (FD), CLM, LTO-Noord en Benedictus Advies.

Activiteiten in 2008

Ofschoon de voortgang van dit concept enigszins onzeker is, is de ambitie om in 2008 met het praktijkspoor van start te gaan en in het wetenschappelijke spoor belangrijke stappen voorwaarts te maken. In dat geval vergt Weerbaar Vee een forse inspanning wat betreft projectontwikkeling en – coördinatie. Het praktijkspoor zal worden uitgevoerd samen met Benedictus Advies, WUR, LTO Noord, CLM en groepen melkveehouders. Het wetenschappelijke spoor wordt uitgevoerd met WUR, Universiteit Utrecht (FD) en CLM.

Cowfortable

Het concept

Cowfortable is de uitwerking van één van de innovatieopgaven die zijn voortgekomen uit Cowmunity, de zoektocht naar een maatschappelijke gewaardeerde grootschalige melkveehouderij. De ambitie van Cowmunity is om maatschappelijke schrikbeelden rond schaalvergroting (dierenwelzijn, landschappelijke inpassing) om te zetten in nieuwe wensbeelden. De drie ondernemers waarmee in Cowmunity is samengewerkt, hebben besloten op basis van de gemaakte ontwerpen gezamenlijk een businessplan voor een grootschalig melkveebedrijf op te stellen. Hierin hebben InnovatieNetwerk en Courage geen verantwoordelijkheid.

Het debat dat volgde op Cowmunity (samengevat in de rapportage ‘Cowmunity – Het Debat’) gaf aan dat verbetering van het dierenwelzijn de belangrijkste innovatieopgave is. In Cowfortable krijgt dat haar uitwerking. Doel van het project is het maken van een integraal en gedetailleerd stalontwerp dat grensverleggend is wat betreft: dierenwelzijn, de vermindering van emissies van ammoniak en methaan en landschappelijke inpassing. Op al deze terreinen is een aanzienlijke verbetering van de huidige stalsystemen noodzakelijk. Uitgangspunt voor Cowfortable is de koe. Wat zijn haar biologische behoeften en hoe kunnen we daar zo goed mogelijk aan voldoen?

Stand van zaken

In 2007 is Cowfortable van start gegaan. Samen met drie melkveehouders met een investeringsintentie en deskundigen van ASG is een projectteam gevormd. Een van de drie ondernemers participeert tevens in de Cowmunity-groep. Het projectteam wordt terzijde gestaan door een Adviesraad Dierenwelzijn waarin ethologen en belangenbehartigers van binnen en buiten de sector zijn vertegenwoordigd. De eerste stap was het in kaart brengen van de biologische behoeften

van de koe samen met ASG (project Koe en Kracht) en de daarop gebaseerde functie-eisen. Vervolgens zijn in een reeks interviews en expertmeetings deze eisen uitgewerkt tot concrete (detail) ontwerpen. Bij de interviews en expertmeetings zijn diverse deskundigen uit binnen- en buitenland en creatieve 'outsiders' betrokken.

Activiteiten 2008

In 2008 zal een tussenrapportage worden uitgebracht over de inventarisatie van biologische behoeften en gerelateerde functie-eisen. Ook zullen enkele goede ideeën vertaald worden naar kleinschalige praktijkexperimenten bij ondernemers. Eind 2008 moet een eerste integraal systeemontwerp klaar zijn. Een van de eindontwerpen is gebaseerd op de uitgangspunten van Cowmunity en zal aan de Cowmunity-ondernemers worden aangeboden. Bij het opstellen van de ontwerpen zullen ook de uitkomsten van het ontwerpspoor van Weerbaar vee worden benut.

3.3.3

Thema 3: Veehouderij zonder soja

Grasraffinage

Het concept

Soja is de belangrijke grondstof in veevoer voor melkkoeien. Soja is relatief duur, een belangrijke bron van fosfaat- en stikstofvervuiling en in toenemende mate genetisch gemanipuleerd. Bovendien krijgt de teelt van soja een steeds slechtere naam vanwege ontbossing, afname van biodiversiteit, erosie en verdrijving en uitbuiting van kleine en landloze boeren in Zuid Amerika. Innovatienetwerk en Courage werken aan twee concepten voor het vervangen van soja: grasraffinage en productie van Single Cell Proteïen (Susteïne) uit biogas.

Grasraffinage steunt op de gedachte dat er een toenemend overschot aan gras is dat onvoldoende tot waarde kan worden gebracht. Het overschot is enerzijds een gevolg van de door de mestwetgeving afgedwongen extensivering en anderzijds door de groei van het areaal natuurgraslanden. Het raffineren van gras heeft tot doel het laagwaardige graseiwit te isoleren en concentreren en op te werken tot krachtvoergrondstof. De economie vereist dat tegelijkertijd ook de restvezel tot waarde wordt gebracht. Bijvoorbeeld als grondstof voor de papierindustrie of als co-product voor biogasproductie.

Grasraffinage kan zo bijdragen aan het verduurzamen van de veehouderijsector en het creëren van nieuwe economische perspectieven voor de teelt van gras.

Stand van zaken

Naar het raffineren van gras vond in 2007 een haalbaarheidsstudie plaats, gebaseerd op een theoretische verkenning en praktijkexperiment in 2006. Met een consortium bestaande uit Hoogland Gras- en Groenvoeders, het kenniscentrum papier en karton, Duynie veevoeders, Kemia Growhow, PMF machinefabriek, Eska Graphicboard en WUR A&F is een projectvoorstel ter subsidiering ingediend bij SenterNovem. Het project heeft tot doel een prototype van een grasraffinage unit te bouwen en de toepassingsmogelijkheden van het eiwit

en de vezel te ontwikkelen. Na goedkeuring is met uitvoering van het project gestart.

Activiteiten 2008

In 2008 zal de pilot met grasraffinage worden uitgevoerd en bij gebleken succes een vervolg krijgen in een concreet commercieel businessconcept. Na de pilot kunnen InnovatieNetwerk en Courage het initiatief overdragen aan het gevormde consortium of eventueel in een beperkte rol betrokken blijven.

Susteïne

Het concept

In Scandinavië is een techniek ontwikkeld om op basis van aardgas Single Cell Proteïne (Susteïne) te produceren met behulp van bacteriën. Is deze techniek ook toepasbaar op basis van (gezuiverd) biogas? Dat zou de mogelijkheid bieden voor een alternatieve en hoogwaardige toepassing van biogas, die daarmee minder afhankelijkheid wordt van subsidiëring (MEP). Bovendien zou daarmee bijvoorbeeld (zeer) hoogwaardig eiwit voor toepassing in krachtvoer geproduceerd kunnen worden waarmee geïmporteerde en ter discussiëstaande krachtvoergrondstoffen zoals soja vervangen kunnen worden.

Stand van zaken

In 2007 is een haalbaarheidstudie afgerond in samenwerking met Easthouse Business Solutions om op basis van biogas Susteïne te produceren. Het rendement hiervan is sterk afhankelijk van de prijsverhoudingen van energie en eiwit. Naarmate de energieprijzen lager en de eiwitprijzen hoger zijn, wordt het aantrekkelijker om Susteïne te produceren.

Uit de studie komt verder naar voren dat een absolute randvoorwaarde is dat het (decentraal geproduceerde) biogas via het aardgasnet naar een grootschalige SCP-installatie getransporteerd kan worden. Schaal-grootte is een belangrijke rendementseis voor het technisch complexe SCP-proces.

Activiteiten in 2008

Afhankelijk van de ontwikkeling van de prijsverhouding energie/eiwit, zal in 2008 getracht worden met ondernemende partijen een experiment te starten met de productie van Susteïne op basis van biogas.

3.3.4

Thema 4: Omgevingsmelker

Natuurzuivel

Het concept

Het areaal natuurterreinen in NL groeit gestaag. De kosten voor het beheer stijgen navenant. Het is van belang om nieuwe economische dragers te ontwikkelen voor het beheer en onderhoud van natuurterreinen. De gedachte is dat dit kan door de productie van exclusieve voedingsproducten. Door unieke productkwaliteiten (smaak) te koppelen aan unieke productiemethoden en –omstandigheden (verhaal en

imago), krijgen de producten een onderscheidende belevingswaarde. Natuurbeheer wordt zo deels gefinancierd uit de markt. Natuur transformeert van een financiële bodemloze put tot een bron van commerciële toegevoegde waarde. Agrarisch ondernemerschap (en daarmee de agrarische cultuur) verwerft een nieuwe sleutelrol in het beheer van waardevolle cultuurlandschappen en natuurgebieden.

Stand van zaken

Samen met twee melkveehouders, uit Noord-Holland en Overijssel, en een *marketeer* is in 2007 een projectplan opgesteld voor het ontwikkelen van een productief formule en een marketingformule voor 'Natuurzuivel'. Op commerciële basis voedsel produceren in 100% natuurgebieden vereist nieuwe kennis en vaardigheden en stelt hoge eisen aan zowel het vakmanschap als het ondernemerschap van de agrariër.

Het concept wordt ontwikkeld in nauwe samenwerking met natuurbeheerorganisaties. Het doel is een beschermde formule te ontwikkelen die op franchisebasis een brede toepassing kan vinden.

Activiteiten 2008

Uitwerken van een productief formule en vervolgens toepassen ervan in twee natuurterreinen, samen met natuurbeheerorganisaties. Het ontwikkelen van een productformule en een marketingconcept samen met een of meerdere zuivelverwerkers/ marketeers.

3.4 Subthema Akkerbouw 2025

In 2007 is een door het Hoofdproductschap Akkerbouw in samenwerking met LTO een vernieuwingsorganisatie voor de akkerbouw opgericht. InnovatieNetwerk heeft daarbij in de aanloopfase een stimulerende rol vervuld. Deze organisatie (Kiemkracht) is met InnovatieNetwerk een alliantie aangegaan naar het model van SIGN (glastuinbouw) en Courage (rundveehouderij). Doel van de alliantie is het opstellen van een agenda met grensverleggende vernieuwingen in de akkerbouwketen en deze vervolgens ook op gang brengen.

De feitelijke start van Kiemkracht heeft eind 2007 plaatsgevonden. Het bestuur is benoemd en de projectleider is aangetrokken. Tevens is gestart met het opbouwen van een netwerk binnen en buiten de sector en het ontwikkelen van een agenda in interactie met deze partijen. Medio 2008 zal de agendavorming worden afgerond met een document dat de belangrijkste innovatieopgaven voor de akkerbouwketen beschrijft. In de tweede helft van 2008 zullen de contouren van 2-4 grensverleggende concepten worden uitgewerkt.

3.5

Subthema Noordzeevisserij 2025

De Minister van LNV heeft eind 2006 het Visserij Innovatie Platform (VIP) opgericht. In dit platform zitten mensen uit overheid, bedrijfsleven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties, met een onafhankelijk voorzitter. De directie Visserij is beleidsmatig verantwoordelijk voor het VIP. Door het VIP is een lange termijn ambitie geformuleerd met 4 speerpunten:

- **De zee als ecologisch én economisch kapitaal.** Vissers worden niet langer gezien als de rovers van de zee maar als de verantwoorde beheerders ervan.
- **Het neusje van de zalm.** De sector verschaft niet een anoniem product, maar levert op visgebied het neusje van de zalm: producten met een hoge toegevoegde waarde en een sterke eigen identiteit.
- **Van visser naar multipurpose maritiem ondernemer.** In 2025 is de visser een maritiem ondernemer geworden, die zijn business heeft verbreed met activiteiten zoals recreatie, zorg, een gevarieerd palet aan te vangen vis en een verbinding met de opkomst van zeebouw (landbouw op zee) en andere off-shore activiteiten.
- **Naar nieuwe energie.** In 2025 is de visserij erin geslaagd om een transitie op energievlak te bewerkstelligen: het gebruik van fossiele energie is met 90% gereduceerd. De sector vervult daarmee een voorbeeldrol voor de scheepvaart in bredere zin.

Het realiseren van die ambitie zal om ingrijpende veranderingen en -innovaties vragen. Het VIP heeft nadrukkelijk tot taak deze ambitie verder te brengen dan het papier. De activiteiten wordt gezamenlijk gefinancierd door LNV, InnovatieNetwerk en het Productschap Vis en aangestuurd door het VIP.

In 2008 zal de inzet gericht zijn op het concreet inhoud geven aan de vier speerpunten van de ambitie. Dat zal onder meer betekenen het verkennen van innovatie-mogelijkheden, het vormen van nieuwe coalities en netwerken, het ontwikkelen van concepten. Tevens is het van belang om de voorlopers binnen de sector hierin mee te nemen.

Bijlage 3:

Gezonde Samenleving

I. Het thema

Een goede gezondheid is een van de belangrijkste aspecten in het leven. Onderzoek wijst uit dat de meeste mensen een goede gezondheid zelfs op de eerste plaats zetten van belangrijke dingen. Hoewel de levensverwachting hoger is dan ooit, betekent dit niet per definitie dat wij ook gezonder zijn gaan leven. Daarom krijgt het thema gezondheid een blijvend hoge prioriteit binnen Innovatienetwerk.

Een goede gezondheid betekent niet alleen een gezond lichaam, maar ook een gezonde geest. Kortom, je prettig voelen in je lichaam en je omgeving. Sommige invloeden hierop zijn relatief makkelijk meetbaar, zoals voeding, andere vaak wat minder, zoals de ervaring van de natuur en de omgeving. Van de vele factoren die van invloed zijn op een goede gezondheid, zijn er enkele direct van belang voor agro en groen. Zo ligt er een onmiskenbare relatie tussen voeding en gezondheid. Denk bijvoorbeeld aan overgewicht, voedselallergieën of voedselgerelateerde ziektes. Daarnaast is de beleving van natuur en landschap belangrijk. Eenvoudige zaken zoals de aanblik van een mooi landschap blijken bijvoorbeeld een gunstige invloed te hebben op ons gestel.

InnovatieNetwerk heeft in de afgelopen vijf jaar via verschillende concepten en projecten een bijdrage geleverd aan de maatschappelijke gezondheid. Een voorbeeld hiervan is Smaaklessen, een project dat is voortgekomen uit de zorgelijke toename van overgewicht in de Nederlandse samenleving. Door 'Smaaklessen', heeft voorlichting over (gezonde) voeding weer een vaste plaats in het onderwijs gekregen.

Het effect van deze concepten en projecten is moeilijk meetbaar. Op een verbetering van ‘de gezondheid’ zijn zoveel factoren van invloed, dat het onmogelijk is om vanuit agro en groen afzonderlijke veranderingen tot stand te brengen. Daarom werken we zoveel mogelijk samen met andere partijen die een waardevolle bijdrage leveren aan de gezondheid van de samenleving.

Bij samenwerkingsverbanden hanteert InnovatieNetwerk binnen het thema ‘Gezonde Samenleving’ enkele belangrijke uitgangspunten:

- Aansluiting zoeken bij partijen die zich veel specifiekker dan wij op het terrein van gezondheid begeven
- Luisteren naar wat zij zien als belangrijke innovatieopgaven
- Samen tot nieuwe innovatieconcepten komen

Om de gezondheid in de samenleving te verbeteren moeten we vooral kijken naar de leefstijl van mensen en naar hun leefomgeving. De toegenomen welvaart gecombineerd met de maatschappelijke druk om te presteren stelt grote eisen aan onze gezondheid. Stress, weinig tijd om goed en gezond te eten, minder beweging, eenzaamheid, enzovoort. Allemaal symptomen van de tijd waarin we leven. Dit leidt weer tot verschijnselen als overgewicht, voedselallergieën en een afname van de sociale samenhang tussen mensen. Kortom, de huidige leefsituatie staat het maken van gezonde keuzes vaak in de weg.

De belangrijkste opgave voor InnovatieNetwerk is dus om oplossingen te vinden die nauw verbonden zijn met de keuzes die mensen dagelijks maken. Dit geldt voor voeding, de besteding van tijd, de sociale verbanden die mensen aangaan, de verbinding met de natuur of de inrichting van een gezonde leefomgeving. Binnen het thema ‘Gezonde Samenleving’ zullen we dan ook proberen om zoveel mogelijk aansluiting te vinden op de wijze waarop mensen hun leven beleven: letterlijk en figuurlijk.

De vraagstukken binnen het thema ‘Gezonde Samenleving’ zijn vaak sterk algemeen-maatschappelijk van aard. Zoals eerder gezegd is het daarom niet altijd direct duidelijk of een onderwerp tot het werkterrein van InnovatieNetwerk behoort. Daarom zal per vraagstuk allereerst het belang voor InnovatieNetwerk worden benoemd. Pas als deze is vastgesteld kan de samenwerking met andere partijen van start gaan. Bij samenwerkingsverbanden zullen we er goed op letten dat nieuwe concepten in gezamenlijkheid ontstaan en niet te veel blijven steken op ons ‘eigen’ terrein.

2. De innovatieopgaven

Binnen het thema ‘Gezonde Samenleving’ hebben we vier gebieden vastgesteld waarin agro en groen een rol kan spelen: Fysiek, Geestelijk, Sociaal, Moreel. De innovatieopgaven hebben we geordend naar deze vier dimensies; ze kunnen de eerste stap zijn in het ontwikkelen van doorbraakconcepten.

Fysieke gezondheid: naar vitale omgevingen

Een steeds dikker wordende samenleving, die dankzij technologie niettemin lang in leven blijft. We leven ook steeds meer in een virtuele wereld. Volwassenen en jeugd komen steeds minder buiten (computer,

auto, fitness). Spel en werkelijkheid lopen door elkaar, we raken ‘ontrecht’ van de fysieke omgeving. We zien natuur meer via TV dan in onze omgeving. Tegelijk nemen we steeds meer ons gemak. Dit uit zich onder andere in vermaak, in voedselkeuze, in de inrichting van onze werk- en woonomgeving. Het gevolg hiervan is dat we ongezonder leven en ons lichaam steeds meer uit balans raakt: minder beweging, minder frisse lucht, slechter eten. We leven langer, maar de kwaliteit van leven hoeft daarmee geen gelijke tred te houden. In de VS, ons obese voorland, is een teruglopende levensverwachting al in zicht. Dit roept vragen op als:

- Hoe kunnen we gezond leven in een op snelheid en gemak ingerichte wereld? Hoe kunnen we bits en bytes combineren met geuren, smaken, tast, met fysieke ervaringen? Hoe kunnen we gezond ook gemakkelijk maken?
- Hoe kunnen we omgevingen zó inrichten dat mensen sterker gestimuleerd worden om hun fysieke gezondheid zelf te ‘managen’ – en welke omslagen in agro en groen zijn daarvoor nodig?

Geestelijke gezondheid: naar nieuwe evenwichten

We leven in een steeds snellere wereld, niet alleen in het werk, ook privé (vrije tijd, vakantie). We worden overladen met informatie en indrukken. Daarmee nemen ook de ‘welvaartsziekten’ toe: stress, burn out, chronische moeheid, gejaagdheid, agressie, met ook economische lasten (werkonderbreking, ziektekosten). Bovendien: als we de internationale economische ‘ratrace’ bij willen benen, dan zal er naast slim ook hard (en langer) gewerkt moeten worden. Dat vraagt in toenemende mate om arrangementen waarin mensen, ondanks de druk, nog steeds het leven als kwaliteitsvol ervaren en mensen niet reeds op jonge leeftijd ‘op zijn’. Het gaat er niet zozeer om de samenleving weer terug te brengen naar ontspanning en traagheid, maar wel om versneling en vertraging in een goede mix te brengen.

Dit roept als vragen op als:

- Hoe kunnen we traagheid een plaats geven in de snelle samenleving?
- Hoe kunnen we nieuwe balansen vinden tussen belevingsuitersten in de leefomgeving – tussen snel en traag, lawaaiig en stil, indrukwekkend en eenvoudig, smaakvol en smaakarm?

Sociale gezondheid: werken aan sociale cohesie en integratie

De diversiteit in de samenleving groeit gestaag. Dit komt onder andere doordat de individuele keuzemogelijkheden steeds groter worden. Met de individualisering veranderen de dagelijkse keuzes die mensen maken over voedsel, vrijetijdsbesteding, sociaal verkeer, mobiliteit, maatschappelijke activiteiten, besteding van geld, etc. De diversiteit groeit ook doordat de samenstelling van de Nederlandse bevolking sterk aan het veranderen is. Multiculturaliteit is een gegeven. De problemen die daarmee gepaard gaan – afzwakking van sociale verbanden, maatschappelijke isolatie van bevolkingsgroepen - zitten niet langer meer in de taboesfeer. Bijvoorbeeld: vergrijzing, stijgende kosten in de gezondheidszorg, en toenemende technologische mogelijkheden zullen steeds meer de vraag oproepen hoe wij met dropouts en inactieven – jong en oud – omgaan. Isoleren en wegstoppen of blijvend integreren in de samenleving? De toekomst van de sociale gezondheid schreeuwt om onconventionele oplossingen.

Dit roept vragen op als:

- Hoe kunnen we invulling geven aan de diversiteit aan belevingsovereenkomsten en welke eisen stelt dit aan agro en groen?
- Hoe kunnen we de energie die 'vrijkomt' van sociale diversiteit benutten – welke kansen biedt dit voor agro en groen?

Morele gezondheid: anders omgaan met keuzes en verantwoordelijkheden

Het samenspel van veranderingen rond onder andere technologie, demografie, geopolitiek, cultuur en economie, zullen ons voor veel morele vraagstukken blijven stellen. In wat voor soort samenleving willen wij straks leven? Zal die vraag steeds prominenter worden, zoals ook blijkt uit de grensverkennende dialogen, waarin zingevingsvraagstukken regelmatig terug kwamen? Ook het agrodomein genereert morele vraagstukken rond biotechnologie, de omgang met dieren, en de waarden van natuur en van landschappen. De dominante wijze waarop we die vraagstukken benaderen is ze in regels in te kaderen. Daarmee hevelen we automatisch veel van de verantwoordelijkheid over naar de regelmakers en regelhandhavers. Het is een van de belangrijkste bronnen van overheidbemoeienis in agro en groen. Maar maatschappij-breed realiseren we ons meer en meer dat we met dit 'opschalen' ook het vermogen eroderen om op het individuele niveau en in het interpersoonlijke verkeer verantwoordelijkheden te onderkennen en te nemen. Is de roep om de verantwoorde keuze dan nog wel een verantwoord appèl? Het concept Buurderij richtte zich al sterk op deze thematiek.

Dit roept als vragen op als:

- Hoe kunnen we mensen weer zelf verantwoordelijkheid voor morele vraagstukken laten nemen, ook voor hun eigen leefomgeving en in de alledaagse keuzes die zij maken?
- Hoe kunnen we de betrokkenheid van burgers bij morele afwegingen in agro en groen vergroten zonder 'tussenkost' van hogere regel-niveaus?

3. De concepten

Bestemming Nieuw Nederland

Het concept

Nederland is hard op weg om dicht te slibben. Door de oprukkende verstedelijking is er steeds minder plaats voor groen. Om het tij te keren is een frisse blik nodig. Het concept Bestemming Nieuw Nederland wil daarom nieuwkomers in Nederland uitnodigen om mee te denken over de inrichting van de openbare (groene) ruimte.

Mensen die er voor kiezen om in Nederland te gaan wonen, beschikken vaak over specifieke fysisch-geografische kennis van hun voormalige thuisland. Elk land heeft zijn eigen benadering van groen in de publieke ruimte. InnovatieNetwerk wil deze kennis benutten door nieuwkomers te laten kijken naar de inrichting van groen in de Nederlandse openbare ruimte. Mogelijk leidt dit tot nieuwe inzichten en een geheel nieuwe visie op de inrichting van deze openbare ruimte. In plaats van het huidige aanbod aan publiek groen te propageren bij nieuwe Nederlanders, draaien we het handelingsperspectief om: we

benutten de diversiteit die nieuwe Nederlanders met zich nemen om de groene ruimte te vernieuwen. Bijkomend voordeel is dat nieuwkomers op deze manier snel participeren in de Nederlandse samenleving.

Stand van zaken

Het project bestaat uit drie delen die sterk met elkaar samenhangen:

- 1) 'Kleurrijke innovatoren on tour': nieuwkomers die deelnemen aan het project Bestemming Nieuw Nederland - zowel materiedeskundigen, als creatievelingen en bewoners - bezoeken in een bus verschillende plaatsen in Nederland. Tijdens deze 'tour' registreert een cameraploeg de reacties van de deelnemers.
- 2) Documentaire: het filmmateriaal wordt gemonteerd tot een documentaire die de frisse blik van de nieuwkomers weerspiegelt. Deskundigen geven vervolgens een reactie op de nieuwe ideeën.
- 3) Onderzoek en ontwerp: om het traject toegevoegde maatschappelijke waarde en kracht te geven wordt voorzien in een onderzoekstraject en in ontwerpen voor nieuwe inrichting van de openbare ruimte.

Het doel van Bestemming Nieuw Nederland is uiteindelijk de toepassing van de opgedane ideeën op drie verschillende locaties in Nederland. Hierbij wordt gekeken naar een stedelijke locatie, een locatie op het platteland, en een gebied daartussenin. Gekozen is voor twee binnenstedelijke locaties (Amsterdam – Binnentuinen, en Dordrecht – Krispin), en een locaties in het buitengebied (Diemen – Diemerbos).

De eerste fase van dit project loopt van mei 2007 tot mei 2008. Participanten zijn o.a. Stichting (w)Aarde, Forum, WUR, Staatsbosbeheer, en Stichting Kantara.

De uitvoering van de drie modules (zie boven) is gestart.

Activiteiten 2008

De tour langs de locaties en de architectonische uitwerking ervan, vinden deels eind 2007, deels in de eerste helft van 2008 plaats. Tegelijk zal ook de documentaire geproduceerd worden. Voor de zomer 2008 valt het besluit over de vraag of en zo ja hoe dit concept een volgende fase in kan gaan.

Bouwen met groen en glas

Het concept

Bouwen met Groen en Glas gebruikt planten en technologie uit de glastuinbouw om het klimaat in een bebouwde omgeving te reguleren. De toepassingsgebieden zijn legio: zowel kantoren, scholen, zorginstellingen en zelfs ziekenhuizen, als de particuliere woning. Het concept bespaart aanzienlijk op het energieverbruik van dergelijke gebouwen (ca. 80%) en leidt tot een duurzame én comfortabele binnenklimaatvoorziening. Vroeger leidde het gebruik van veel glas tot teveel warmte in de zomer en te veel kou in de winter. Moderne tuinbouwtechnologie biedt hiervoor de oplossing: oogst de warmte in de zomer en bewaar die warmte diep onder de grond voor gebruik in de winter.

Het is algemeen bekend dat planten een gunstige invloed hebben op het woon- en werkklimaat. Het concept Bouwen met Groen en Glas

onderzoekt of planten en technologie uit de glastuinbouw kunnen worden ingezet om het klimaat in een bebouwde woonomgeving te reguleren. De inspiratie voor dit idee komt mede uit het project 'Kas als Energiebron'. Tijdens dit project is gebleken dat planten een koelend effect hebben: tweederde van de koeling in de kas vond plaats door de (water)verdamping van planten.

Planten dragen ook bij aan een prettig leef- en werkklimaat. Wetenschappelijk is vastgesteld dat tal van vervuilende stoffen (benzeen, formaldehyde) en fijn stof door planten worden afgebroken. Het nieuwe concept maakt het eenvoudiger om veel beter te ventileren zonder energie te verliezen. Ter vergelijking: het CO₂-gehalte ligt in veel scholen bijna drie keer hoger dan bijvoorbeeld in kantoren is toegestaan. Het is bewezen dat dit een negatieve invloed heeft op het leervermogen van kinderen.

Stand van zaken

Tot nu toe is geïnvesteerd in technische documentatie en in illustraties van mogelijke praktijkintroductions van het concept. Dit wordt gebundeld in een boek dat eind 2007 gepresenteerd zal worden aan de doelgroep van architecten, bouwadviseurs, etc. Het boek laat zien dat bouwen met groen op de voorgestelde manier goed mogelijk is, en geeft ook de randvoorwaarden aan.

Na presentatie van het boek richten we ons op de implementatie. De belangstelling voor deze vorm van bouwen is groot – bij zowel particulieren als zakelijke partijen. We verwachten daarom dat de eerste gebouwen volgens het concept nog in 2008 kunnen worden opgeleverd. Dat betekent een ongekend snelle realisatie van een concept, mede doordat de ontwikkeling en de realisatiefase gelijk op liepen.

Een eerste bouwvergunning is inmiddels afgegeven voor een kantoor in Huissen naast de Kas als energiebron. Het kantoor kan in de toekomst eenvoudig een andere functie krijgen als luxe woonhuis.

Met de grote projectontwikkelaar AM ontwikkelen we een plan voor drijvende kaswoningen volgens het Bouwen met Groen en glas concept in Amsterdam. In eerste instantie voor twintig woningen, maar op termijn moet er een complete drijvende wijk ontstaan die netto elektra levert aan de omgeving.

Bij dit traject zijn ondermeer de volgende partijen betrokken: AM, Huisman Hydroculturen, Ingolf Kruseman van Blom Architecten, Westbroek en Terhaar, Architectuurbureau Kristinsson, gemeente Venlo, Stadsdeel Amsterdam Noord, Floriade BV.

Activiteiten 2008

Voor de Floriade is een prachtig gebouw ontwikkeld met als bestemming educatie en kantoren. In 2008 zoeken we naar investeerders voor dit gebouw van ca. 40.000m², dat geheel zelfvoorzienend moet worden t.a.v. warmte, koude en elektra. Het gebouw heeft een expositiefunctie tijdens de Floriade maar kan al vanaf de oplevering dienen als kantoor of opleidingscentrum op een zichtlocatie langs de A73 bij Grubbenvorst.

Daarnaast zal het traject met AM in Amsterdam worden voortgezet en hopen we het eerste gebouw in de context van dit concept in 2008 reeds te kunnen openen.

We overwegen voorts om een onderzoeksmethodiek te ontwikkelen om de beleving van groen in gebouwen te meten.

Calorieën op de bon

Het concept

De calorische waarde van voedingsmiddelen staat doorgaans op de verpakking vermeld, maar wel op een erg onhandige manier. Die calorieën gaan over een speciale hoeveelheid (bijv 100g) van dat ene voedingsmiddel. Maar wat moet een consument daarmee als hij meerdere voedingsmiddelen koopt voor een heel gezin? Wat zou er gebeuren als de consument op de kassabon ook het totaal aantreft van aangekochte calorieën? En daarbij bijvoorbeeld de melding: 'U heeft voldoende calorieën ingekocht om X personen Y dagen te voeden.' De verwachting is uiteraard dat dit aantal veel hoger zal zijn dan wat de consument vermoedt.

Stand van zaken

Het idee is in de week gelegd bij een aantal marketingdeskundigen. Hun conclusie was: het is een aantrekkelijk idee dat op zichzelf eenvoudig klinkt, maar lastig uit te voeren zal zijn. Over de impact op consumentengedrag durfden zij geen stellige uitspraken te doen. Vervolgens hebben twee studenten Industriële vormgeving (TUEindhoven) zich op het idee gestort. De wereld van voeding en overgewicht vormde voor hen een iets te verleidelijke bron van inspiratie: aan ontwerpen voor een calorieënbond zijn ze nauwelijks toegekomen, wel aan tal van andere interessante ideeën voor de vormgeving van (informatie over) voedingsmiddelen.

Een groep Wageningse studenten, verenigd in het Wageningse Academic Masters cluster, heeft in juni 2007 de resultaten van hun multidisciplinaire onderzoek naar de aantrekkelijkheid van 'Calorieën op de bon' afgerond. Zij zijn wel gekomen tot een aantal uitvoeringsvormen en hebben die ook op hun communicatieve waarde onderzocht. Dit onderzoek heeft aanknopingspunten opgeleverd voor de implementatiefase. Hun rapport is elektronisch beschikbaar via de site van InnovatieNetwerk.

Activiteiten 2008

We voeren een scan uit van partijen in of rond de retail die willen investeren in realisatie van dit idee.

Celebrate Food

Het Concept

Celebrate Food wil consumenten verleiden om vaker te kiezen voor verse, smakelijke, gezonde én verantwoord geproduceerde voeding. Om dit te bewerkstelligen zoekt InnovatieNetwerk naar wegen om deze hoogwaardige voeding, die dan bij voorkeur bestaat uit regionale producten (vanwege hun versheid en kleine ecologische "footprint"), een prominentere plaats in winkels en (super)markten te doen krijgen.

Om het koopgedrag in deze richting te stimuleren worden enkele stappen ondernomen:

- 1) Consumenten prikkelen tot het maken van een verantwoorde keuze. Hiervoor wordt met verschillende specialisten samengewerkt. Zo zullen psychologen, sociologen, marketingspecialisten, ontwerpers en vele andere partijen samen aan een bruikbaar voorstel werken. Het concept dat hieruit voortkomt moet zowel toepasbaar zijn in geheel nieuwe formules als in bestaande winkels en supermarkten.
- 2) Het ontwikkelen van businessmodellen die het interessant maken voor lokale of regionale producenten om deel te nemen aan een (super) markt of detailhandelsformule. Dit leidt tot korte handelswegen en daarmee tot een geringere belasting van het milieu. Daarnaast krijgen regionale producenten door deze korte handelslijnen een eerlijke prijs voor hun producten (fair trade).
- 3) De ontwikkeling van een Europees referentiekader voor duurzame en gezonde voeding. Dit kader moet het uiteindelijk mogelijk maken om de maatschappelijke betrokkenheid van retailorganisaties per land te toetsen. Daarmee zetten we in op een grotere maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven. Om zo'n referentiekader te initiëren wordt een netwerk van Europese consumentenorganisaties opgezet, eventueel met behulp van Europese fondsen.

Stand van zaken

Het boekje Celebrate Food II was aanleiding voor een groot aantal partijen (vakbladen, dagbladen, instellingen en bedrijven) om op het concept te reageren. Dat was ook meteen een goede aanleiding om deze ontwerpfasen te beëindigen.

Mooie ontwerpen zijn echter geen garantie voor een kassucces. Dat zal ook zeker niet opgaan wanneer het gaat om een retailontwerp waar écht verantwoorde producten moeten liggen. In dit concept is het de bedoeling om zo veel mogelijk regionale producten van plaatselijke producenten te verkopen. En producten die zo duurzaam mogelijk zijn geproduceerd. Hoog gegrepen ambities. Om te onderzoeken of zo'n ambitie zich kan terugbetalen is door de Strategic Development Group (SDG) in samenwerking met verschillende partijen in Nederland een aantal business modellen ontwikkeld die kunnen leiden tot een Responsible Food Market van de Toekomst met een positief financieel rendement (divergentie model). Vanuit deze diverse business modellen wordt gewerkt aan de ontwikkeling van één of twee optimale modellen door middel van een convergerend proces via een kritisch pad analyse, met diverse partijen.

InnovatieNetwerk werd al diverse malen benaderd met de vraag of het concept al in de praktijk kon worden gerealiseerd. Eén partij was de Gemeente Wageningen, die geïnteresseerd is in het concept onder de noemer van "Supermarkt van de Toekomst". Hier is geen pilot uit voortgekomen omdat eerst zal moeten worden aangetoond dat een dergelijke supermarkt een positief rendement kan halen (het onderzoek van SDG).

Omdat in een gesprek met de Consumentenbond werd aangegeven dat zij zelfstandig door wilden gaan met een Europese benchmark voor supermarkten, is dit deelproject door InnovatieNetwerk afgesloten. Het doel, het proces en de resultaten van deze activiteit zijn verschenen in een “Vlugschrift” met een beperkte verspreiding.

Activiteiten 2008

Businessmodellen

De business modellen die momenteel door de SDG van het Celebrate Food concept in samenwerking met diverse partijen worden opgesteld zullen verder worden geoptimaliseerd en getoetst. Wanneer blijkt dat er goede kansen liggen voor een pilot dan zal daar op worden ingezet. Uiteraard vraagt dat om veel uitwisseling van informatie tussen betrokken partijen.

Onderwijsconcept

De pilot met Citaverde zal verder worden uitgewerkt. Omdat er een belangrijke rol is weggelegd voor potentiële stakeholders in de pilot zal een goed netwerk rond de pilot moeten worden opgezet. Hierin moet worden gefocust op het sonderen van de bereidheid tot medefinanciering. De link met de concepten Eeticons en Eten van de Stad (voorheen Voedselketenstad) wordt versterkt.

Debatteren met stickers

Het concept

Debatteren met stickers brengt jongeren en levensmiddelenfabrikanten met elkaar in discussie over het assortiment in winkels (met de nadruk op supermarkten). Met dit concept willen we jongeren “terug laten praten” tegen producenten, en zijn zij niet langer (alleen) een marketingdoelgroep.

Reclamespotjes en verpakkingen van voedingsmiddelen doen vaak allerlei beloftes. Zo bestaan er koekjes die je makkelijk de hele dag door kunt eten en chocoladerepen die je net even de extra energie geven die je nodig hebt. Om jongeren te helpen om via dit concept kritisch te kijken naar voeding en de verschillende marketingtechnieken van fabrikanten wordt een tweetal speerpunten ontwikkeld en getoetst. Dit zijn:

- voor het ontwikkelen van een kritische kijk: een jongerenplatform met de werknaam “The Angry Young Consumers”,
- voor het signaleren en reageren in de vorm van acties: een stickeractie onder de naam “Retour afzender”.

Hiermee krijgt “fair trade” een dubbele betekenis. Het gaat niet alleen om een eerlijke behandeling van de producenten en leveranciers maar ook om een vorm van eerlijke informatieverstrekking aan afnemers. Daardoor zijn zij in staat om bewust hun waardering of afkeer van een product te kunnen geven.

Vanuit het platform dat de basis vormt worden de verschillende acties opgezet. Dat kan bijvoorbeeld een stickeractie zijn in een supermarkt (die hiervoor vanzelfsprekend toestemming heeft gegeven). Een groep

van 'Angry Young Consumers' gaat de supermarkt in en beoordeelt producten op de informatie die op de verpakking staat. Als er twijfel ontstaat over het waarheidsgehalte of als het product ronduit ongezond is, dan krijgt het product bijvoorbeeld de sticker 'retour afzender'. Deze producten worden vervolgens daadwerkelijk naar de fabrikant teruggestuurd om een discussie op gang te brengen. Deze discussie zal vooral online worden gevoerd, op de website van "The Angry Young Consumers". Deze website moet een levendig discussieforum worden voor zowel jonge consumenten als fabrikanten.

Stand van zaken

Dit idee is in de eerste helft van 2007 in testvorm uitgevoerd. Francien Knorringa en Judith Klute hebben gesprekken gevoerd met diverse groepen jongeren - jongens en meisjes, jong en minder jong, gymnasiumleerlingen en VMBO'ers, etc. Uit deze gesprekken bleek dat voeding wel degelijk leeft bij jongeren - ze zijn er mee bezig, en worstelen met de overvloed aan keuzemogelijkheden en de stortvloed aan informatie bij voedingsprodukten. De gesprekken zijn ondertussen uitgewerkt in de vorm van een videoverslag. Ook is een eerste try-out geweest van een stickeractie-door-jongeren in een supermarkt. Alle betrokkenen waren onder de indruk van het resultaat en vooral de jongeren zijn meer dan bereid om verder met deze acties door te gaan. Daarmee is het concept levensvatbaar gebleken. Nu worden voorbereidingen getroffen voor een discussie met jongeren en met produktontwikkelaars en marketeers van de agrofoodindustrie en -retail, bedoeld om te onderzoeken hoe deze vorm van indringende ontmoetingen tussen consument en producent vaste voet kan krijgen.

Activiteiten 2008

Om de activiteiten die zich tot nu toe vanwege privacy overwegingen in "het verborgene" hebben afgespeeld naar buiten te kunnen brengen is veel overleg nodig met potentiële deelnemers. Dat vraagt veel meer voorbereiding en wellicht de inzet van professionele "stand-ins" om op verantwoorde wijze te kunnen communiceren. Ook het ontwikkelen van een website is complexer dan het op het eerste oog lijkt. Het is niet gemakkelijk om je te onderscheiden van de overdaad die er al is. Daar zal dan ook intensief naar worden gekeken.

Overigens is er binnen dit concept een koppeling met het concept Eeticons (zie aldaar).

Eeticons

Het concept

Eeticons biedt een alternatief voor de informatie op de achterzijde van levensmiddelenverpakkingen. Deze zijn vaak moeilijk te begrijpen of slecht leesbaar. Door makkelijk herkenbare iconen op de verpakking te plaatsen, kunnen consumenten in één oogopslag zien wat ze in huis halen. InnovatieNetwerk heeft zich voor het concept Eeticons laten inspireren door een systeem dat al jaren met succes wordt toegepast in China. In dit uitgestrekte land beheerst lang niet iedereen Mandarijn. Met het toepassen van eenvoudige iconen is het China gelukt om de meeste mensen op een aansprekende en simpele manier te informeren over voeding. Nu spreken de meesten van ons goed Nederlands, maar zijn

er waarschijnlijk weinig die een gemiddelde levensmiddelenverpakking begrijpen. Denk hierbij aan woorden als ‘maltodextrine’, ‘antioxidanten’, diverse E-getallen, enzovoort. Om deze ‘taal’ goed te begrijpen is vaak meer nodig dan wat basiskennis. Vaak is een gegronde kennis vereist van scheikunde, biologie of natuurkunde om écht te begrijpen wat er nu eigenlijk op al die verpakkingen staat. Om de consument hierin beter van dienst te zijn ontwikkelt InnovatieNetwerk om deze reden een systeem van makkelijk herkenbare plaatjes. Via deze afbeeldingen kan op eenvoudige wijze relevante informatie over voeding worden gecommuniceerd. Denk hierbij aan calorische waarde, de manier van produceren, de aanwezigheid van allergenen, enzovoort. Daarom is ook gekozen voor het woord ‘Eeticon’, een samentrekking van de woorden ‘eten’ en ‘emoticons’. Deze laatste staan ook wel bekend als smileys: ronde, vaak gele gezichtjes, die een gemoedstoestand weergeven zoals lachen, huilen of boosheid.

In het zoeken naar een opening voor het creëren van een omslag in de wijze van informatievoorziening op verpakkingen is er eerst voor gekozen om jongeren te confronteren met enerzijds het verschil tussen de fysieke inhoud van een verpakking (de chemische en fysische samenstelling van het product) en de invloed daarvan op het lichaam en anderzijds de informatie die op de verpakking staat. Met toepassing van een alternatief systeem van informatievoorziening (Eeticons) worden de jongeren uitgedaagd om de geloofwaardigheid van de huidige informatievoorziening kritisch te bezien of beter te begrijpen hoe zij de informatie moeten lezen. Daarmee is een lijn gekozen die zich primair richt op het onderwijs en op bewustwording van jongeren. In deze benadering worden de Eeticons vervolmaakt als informatiedragers. Daar ligt dan ook de koppeling met het concept “Debatteren met stickers”, een concept dat eveneens informatievoorziening en bewustwording van jongeren centraal stelt. De aanpak is echter erg verschillend in die zin dat bij het debatteren aan de jongeren wordt gevraagd vanuit hun al reeds bestaande kennis commentaar te geven op producten die zij als onnodig of ongewenst zien. Het is mogelijk dat op termijn beide concepten worden verenigd.

Stand van zaken

Een eerste charge van een set van twee lesboekjes werd in het najaar van 2007 getest op een aantal verschillende scholen op MBO/VMBO niveau. De kern van het lesmateriaal gaat in op de informatie die op verpakkingen van levensmiddelen kan worden gevonden en levert een verdiepingsslag naar de effecten van verschillende componenten in onze voeding op consumenten (in het bijzonder in relatie tot overgewicht). Door een quest in de boekjes te verwerken, werd een manier gevonden om het lesmateriaal aantrekkelijk te maken voor de leerlingen. De quest is ontwikkeld in de vorm van een zoektocht op internet waarbij de sites moeten worden gevonden door het oplossen van versleutelde namen van de websites (een soort aanpak à la de Da Vinci Code). Dit geeft het lesmateriaal een vakoverstijgend karakter. Ook worden stickervellen met Eeticons gegeven waarmee leerlingen verpakkingen kunnen beoordelen op gezondheid. Docenten waren van oordeel dat dit materiaal een grote doorbraak betekent in educatief vlak. Voor de begeleiding van leerling en docent zijn er leerbrieven opgesteld. Deze moeten nog verder worden verbeterd.

Het bleek nog niet mogelijk om in het lesmateriaal via alternatieve

mogelijkheden van “tagging” (zoals met RFID’s of semacodes) de interactie met internet te vereenvoudigen en te versnellen. De technologie daarvoor is nog te weinig uitontwikkeld. Daar ligt echter wel een grote uitdaging.

Activiteiten 2008

De verschillende verwijzingen naar internet maakt het lesmateriaal interactief. Dit kan echter nog veel verder worden ontwikkeld. Het ligt in de bedoeling om met derde partijen een volledig virtueel lespakket te ontwikkelen naar analogie met Second Life. Iedere leerling krijgt een avatar die vragen moet beantwoorden. Degene die dit het beste en het snelste doet, krijgt de meeste punten en draagt bij aan zijn “skills”. Dit kan zowel individueel als per school. Jongeren kunnen door dit idee op een speelse manier hun kennis testen. Daarnaast is het een handige manier voor de docent om de opgedane kennis te toetsen. Dat kan de docent doen door contact te maken met de avatar en de score af te lezen. Dit opent de weg naar een nieuwe vorm van leren. De oorspronkelijke beoogde lijn richting etikettering van producten is verschoven richting het leerproces bij jongeren.

Gezonde wijk

Het concept

Gezondheidsproblemen ontstaan steeds vaker door een combinatie van een ongezond voedingspatroon en te weinig beweging. Via diëten, sportprogramma’s en allerhande vormen van voedings- en gezondheidsvoorlichting wordt geprobeerd dit proces te keren. Maar ondertussen ontwikkelt de leefomgeving zich in een heel andere richting: die prikkelt steeds minder tot bewegen en tot andere voedingspatronen. Het concept Gezonde Wijk is erop gericht de alledaagse leefomgeving zó anders in te richten dat deze juist wél stimuleert tot gezonde leefstijlen.

Het concept Gezonde Wijk zoekt naar oplossingen de directe leefomgeving gezond(er) te maken. Het is bewezen dat groen in de directe woonomgeving positieve invloed heeft op mensen. Zo zijn mensen met een groengebied in de nabijheid eerder geneigd om te gaan wandelen of hardlopen. Daarnaast heeft de beleving van groen een positieve werking op onze geestelijke gezondheid. Maar er is meer dan de aanwezigheid van groen. Er moet ook worden gekeken naar bijvoorbeeld de inrichting en de toegankelijkheid van wijken. Hiervoor werkt InnovatieNetwerk samen met meerdere partijen zoals projectontwikkelaars, gezondheidsinstellingen, kunstenaars, en architecten. Allemaal partijen die een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan een ‘slimme wijk’ waar een gezonde leefstijl makkelijk en aantrekkelijk wordt: samen of alleen. Er wordt binnen het thema Gezonde Wijk niet alleen gekeken naar de wijk, maar ook naar de omgeving. Want in de omgeving liggen vaak aantrekkelijke mogelijkheden die nauwelijks worden benut.

Stand van zaken

Het NIGZ heeft de verdere ontwikkeling van het concept ter hand genomen. De nadruk ligt op het genereren van praktisch realiseerbare ideeën voor een gezonde wijk. Zij zijn in het najaar van 2006 gestart

en hebben hun werk in juni 2007 afgerond. In september verscheen de rapportage.

Aan de hand van inzichten uit de literatuur en hetgeen besproken is in ideeënsessies, is een selectie gemaakt van aspecten waar men aan kan denken bij het inrichten van een gezonde wijk: de aanwezigheid en toegankelijkheid van sportfaciliteiten, fiets- en voetpaden en van groenvoorzieningen en parken, de aanwezigheid van verkeersvertragende maatregelen, het aanbod aan parkeerplaatsen, de aanwezigheid van fast food ketens, snackbars en verkooppunten van tabak en alcohol, de geografische spreiding van winkels door een wijk, de hoeveelheid rommel op straat of graffiti op muren.

Deze inventarisatie van aspecten is vervolgens gebruikt om de ideeën die naar voren gebracht zijn te selecteren en ordenen, en deze verder uit te werken. Dit leverde zeven kernideeën op, die elk voorzien zijn van aanvullende, versterkende praktische ideeën. Die kernideeën zijn:

1. Richt de wijk in als openbaar museum
2. Breng natuur in de wijk
3. Leg routes aan die stimuleren tot beweging
4. Maak buurtsport mogelijk
5. Creëer groene ontmoetingsplekken
6. Stimuleer buurtberoepen
7. Combineer sport met industrieterreinen

De NIGZ-uitwerking van Gezonde wijk vormt daarmee het estafettestokje voor de volgende fase, die in juni 2007 is gestart. De NIGZ-ideeën werken we met architecten en belanghebbenden uit tot meer integrale illustratie- en implementatieplannen. Noud te Riele bereidt dit voor. Hij heeft op drie locaties partijen gevonden die geïnteresseerd zijn om deze ideeën 'ter plekke' uit te voeren: Eindhoven, Alphen aan de Rijn en Enschede.

Activiteiten 2008

De ontwerpactiviteiten zullen in de eerste helft van het jaar plaatsvinden, zodat na de zomer bepaald kan worden in hoeverre realisatie van de ontwerpen – via een pilot – tot de mogelijkheden behoort. Om te voorkomen dat de ontwerpfase (louter) een aangelegenheid van experts wordt, is voorzien in een internetgebaseerde vorm van co-creatie rond Gezonde wijk. Een combi van Mobillion en Dynavision bereiden dit voor. Inzet is om op deze manier een grote groep te betrekken bij het opnieuw doordenken van de leefomgeving in een stedelijke omgeving.

HorkenNeppers

Het concept

Nederlanders scoren internationaal slecht als het gaat om beleefdheid. Velen blijken niet zo snel geneigd om de deur voor een ander open te houden. Sommigen beginnen een mobiel telefoongesprek op plaatsen waar dit niet wenselijk is. Het concept HorkenNeppers probeert dit 'horkerige' gedrag aan te pakken. Niet door ze te meppen, maar door ze te neppen. Binnen het thema 'Gezonde Samenleving' wordt ook gestreefd naar een moreel gezonde samenleving. HorkenNeppers richt zich vooral op de vraag: in wat voor samenleving willen wij dadelijk

leven? Deze ontstaat niet door alle regelgeving bij de overheid neer te leggen. Als dit het geval zou zijn, dan ligt het gevaar van 'morele luiheid' op de loer. Met andere woorden: door morele grenzen bij de overheid neer te leggen wordt het moeilijk om iemand aan te spreken op onwenselijk gedrag. Iemand in de trein wijzen op luidruchtig mobiel bellen kan dan al snel tot de reactie leiden: 'Wie ben jij om mij dat te vertellen!'. De sfeer die zo ontstaat is een beller die niet beseft hoe horkerig zijn gedrag is, degene die zijn gedrag wil corrigeren aarzelt en besluit maar te wachten tot de conducteur er misschien iets van zegt.

Stand van zaken

Met enkele studenten van de Erasmus Universiteit is onder leiding van Inez de Beaufort gekeken naar voorbeelden van horkerig gedrag en de aanpak daarvan. De resultaten zijn vastgelegd en ondertussen besproken. Het verslag vormde de basis voor een gesprek met het Instituut voor Maatschappelijke Innovatie (IMI). Guido Enthoven, Tom Egyedi en Larissa Verbeek van het IMI hebben interesse getoond voor het concept en een mogelijke aanpak is met Inez de Beaufort en InnovatieNetwerk besproken. Er werd voor een divergerende aanpak gekozen met een aantal acties:

- er moet meer duidelijkheid komen over de verschillende definities van gedrag die op dit terrein zijn te onderscheiden,
- er volgt daarna een projectie van de onderscheiden vormen van ongewenst gedrag op individuen en verschillende instituties, hetgeen tot de vaststelling van domeinen kan komen (een soort Motivaction aanpak maar dan van verschillende vormen van horken en hun domeinen)
- de resultaten moeten in verregaande mate kunnen worden verbeeld (geen bak met letters).

Het IMI voert deze acties uit.

Het is vooral een uitdaging om HorkenNeppers te vinden die goed aansluiten op het terrein van agro en groen. Wanneer dit uiteindelijk onvoldoende lukt, dan zal het idee worden overgedragen aan organisaties die werken in domeinen met een hoog horken-gehalte.

Activiteiten 2008

De menings- en ideevorming waar IMI in opdracht van InnovatieNetwerk aan werkt, zal begin 2008 afgerond worden. De resultaten daarvan zijn bepalend voor eventuele vervolgstappen. We zullen dan vooral kijken naar de afbakening van horken-gedrag, naar de relevantie voor agro en groen, en naar het grensverleggende karakter van handelingsperspectieven. Wellicht blijkt dan dat (ook) andere partijen geïnteresseerd zijn in participatie.

Oerdis

Het concept

Oerdis reconstrueert het menu van onze verre voorouders om zo gezonde voeding onder de aandacht te brengen. Want we eten ongezond. Ons huidige voedingspatroon is volledig vervreemd van het 'oerdieet' en steeds vaker hebben ziektes en lichamelijke klachten te maken met ons eetgedrag. Aan de hand van uitgebreid wetenschappelijk onderzoek (o.a. archeologisch, antropologisch, etnografisch) kan in

beginsel het 'dieet' van onze voorouders worden gereconstrueerd. Met die kennis kan vervolgens door voedingsdeskundigen een 'archetypische' menukaart worden opgesteld. Deze reconstructie kan een goed beeld geven van de samenstelling van het 'oermenu'. Mensen moeten suggesties uit Oerdis makkelijk kunnen opnemen in hun dagelijkse leven. Daarom komt de nadruk van het concept Oerdis te liggen op de praktische invulling ervan. Uiteindelijk moet dit leiden tot een gezond voedingspatroon. Want hoewel wij in de loop van de evolutie qua biochemie weinig van onze voorouders verschillen, zijn we qua eetgedrag volledig van hen vervreemd.

Stand van zaken

De basisteksten die door een aantal specialisten uit de voedingswereld en het archeologisch onderzoek zijn verzameld, zijn door Joosje Noordhoek geredigeerd tot een goed leesbaar verhaal met een duidelijke boodschap. Ondanks alle inspanningen is het echter nog steeds niet mogelijk gebleken een aanzet te leveren voor een Oerdis-voedselpiramide, naar voorbeeld van de piramides van het United States Department of Agriculture (USDA). Dat lijkt overigens op basis van de in Nederland voorhanden zijnde kennis ook niet haalbaar: het type kennis dat hiervoor nodig is, is in het geheel niet aanwezig in Nederland. Daarom is contact gelegd met Roger Fenwick van het Institute of Food Research (IFR) in Norwich (Engeland) met de vraag ons in contact te brengen met etnografen en/of antropologen die die kennis in Engeland wél kunnen hebben. Via de contacten die het IFR heeft geleverd, heeft Eveline Vaane daarna overleg gehad met een aantal Engelse specialisten die evenwel alleen op details nog kennis konden inbrengen. Daarmee lijkt dit een onderwerp waarop maar zeer beperkt diepgaande kennis is ontwikkeld. Een leuke uitdaging voor onderzoekers, die nog een aansprekend onderwerp zoeken. Om toch een slag met dit concept te kunnen maken is besloten om met een aantal mensen met een meer journalistieke kijk op dit onderwerp tot een tekstuele afronding te komen en een aanzet te geven voor de beste manier om over de resultaten te communiceren. Ondertussen is een behoorlijk netwerk rond dit concept opgebouwd. En de betrokkenen zijn ook geïnteresseerd in de ideeën en bereid om verder mee te denken en mee te werken. Oedis zal uiteindelijk geen robuust, grensverleggend concept opleveren, maar onderdelen bieden interessante elementen voor verschillende partijen. Zij zien dat er aanknopingspunten liggen voor verdere uitwerking en (gedeeltelijke) implementatie.

Activiteiten 2008

Door de vertraging die is opgelopen bij de uitwerking van dit concept wordt de nadruk nu gelegd bij de afronding, zoals redactie, vormgeving en communicatie. Er is belangstelling bij het bedrijfsleven voor het onderwerp en de aanpak en er zal worden onderzocht in hoeverre zij de resultaten kunnen benutten. De beperkte resterende activiteiten zijn daarmee m.n. gericht op afronding en beëindiging.

Samen Goed Eten

Het concept

Samen Goed Eten brengt het belang van een goede maaltijd in goed gezelschap onder de aandacht. Want een gezamenlijk genoten lekkere maaltijd, zo wijst onderzoek uit, heeft een positieve invloed op men-

sen. Toch blijkt dit in de praktijk nauwelijks te realiseren. Collectieve maaltijdvoorzieningen – als ze er al zijn – worden nu sterk gedomineerd door efficiency (gaarkeukens etc.). Eten wordt in dit geval meer beschouwd als ‘voeding’ dan als ‘maaltijd’ en is bovendien vaak een individuele aangelegenheid. Vanuit sociaal-maatschappelijk oogpunt heeft deze benadering een keerzijde. Zo zijn er aanwijzingen dat ouderen hun eetlust terugkrijgen, zieken sneller beter worden, en kinderen gezonder gaan eten, wanneer er meer aandacht aan de maaltijd wordt besteed. Het gaat dan om wat men eet, maar zeker ook om hoe men het eten ervaart. Ambiance en gezelschap zijn hierbij van groot belang.

Na de succesvolle introductie van Smaaklessen, is de discussie rond de kwaliteit van eten en de kennis van eten bij kinderen in sneller vaarwater gekomen. InnovatieNetwerk voelde de behoefte om hierop verder te bouwen en op een meer structurele manier te kijken naar de rol die Samen Goed Eten kan spelen in collectieve omgevingen zoals scholen, ziekenhuizen en zorginstellingen.

Met het project Samen Goed Eten wil InnovatieNetwerk bijdragen aan het doorbreken van deze geïndividualiseerde eetcultuur. Het is onze ambitie om concepten te ontwikkelen waarbij de invulling van de gezamenlijke maaltijd wordt ‘herontdekt’. Concepten waarbij ruimte is voor denken in meerwaarde van samen eten. We kijken goed naar voorbeelden in de praktijk waar Samen Goed Eten wél van de grond komt: wat kunnen we leren van die goede uitzonderingen om te zorgen dat Samen Goed Eten overal de regel wordt? Hoe kunnen we een structurele basis aan die initiatieven geven?

Stand van zaken

Twee afzonderlijke projecten liggen aan de basis van het concept. Eén project is een literatuurstudie naar de relatie tussen voeding (c.q. eetcultuur) en de leerprestaties van kinderen op school. Marianne Heselmans heeft hiervan een rapport gemaakt dat gepubliceerd is in de serie van InnovatieNetwerk. Zij concludeert dat er goede theoretische aanwijzingen zijn voor een positieve relatie tussen eten en leren, maar dat het empirisch onderzoek hiernaar tot nu toe onvoldoende overtuigend is. Zij beveelt aan om investeringen in maaltijdvoorzieningen op scholen onderwerp te maken van een (zo omvangrijk mogelijke) effectstudie. Het tweede project is een inventarisatie van buitengewoon goede voorbeelden van ‘samen goed eten’ in drie segmenten: scholen, verzorgingstehuizen en ziekenhuizen. Inclusief drie buitenlandse voorbeelden zijn in totaal achttien ‘parels’ verzameld en te boek gesteld. Dit project is uitgevoerd door Linda Rutten en Jack Stroeken van Business Openers Innovaction. Conclusie van dit parels-boek is dat deze initiatieven nog steeds erg sterk leunen op de inzet van individuen. Daardoor is de basis wankel, en dreigen de initiatieven niet verder te komen dan de pioniersfase. De initiatiefnemers vragen daarom om verbreding en opschaling, oftewel om voorzieningen die het beslissers en uitvoerders in die segmenten aantrekkelijk maken om te gaan investeren in Samen Goed Eten. Het boek is extern vormgegeven.

Beide rapportages zijn onderwerp van een aantal bijeenkomsten met stakeholders, te starten in november 2007. Op deze bijeenkomsten spreken beslissers in beleid, onderzoek, scholen en zorginstellingen.

Activiteiten 2008

Activiteiten zullen sterk afhangen van de uitkomsten van de bijeenkomst. De ambitie is om in 2008 te werken aan het ontwerp voor een institutionele voorziening (lees: afspraken, mensen, middelen).

Streekstations

Het concept

Streekstations is een concept dat tankstations wil verrijken met een gevarieerd aanbod van ambachtelijke streekproducten. Mensen die een tankstation bezoeken zijn nu nog aangewezen op een standaard assortiment van kant-en-klare producten. Streekstations wil hier meer variatie en vooral kwaliteit in aanbrenge. Door vooral producten uit de streek te introduceren die met veel zorg en aandacht zijn gemaakt. Dergelijke 'langzame' producten zijn doorgaans moeilijk te verkrijgen voor stedelingen. Door het aanbod te lokaliseren op plaatsen buiten de stad waar veel stedelingen toch al komen – benzinstations langs snelwegen – kunnen twee vliegen in één klap geslagen worden: een marktimpuls voor agrarische aandachtsproducten, en daarmee een economische versterking van deze productiewijze in en rond de drukke Randstad.

Enkele uitgangspunten zijn:

- Het aanbod van producten uit de streek moet zich onderscheiden door smaak en kwaliteit. Daarnaast moet een product met zorg zijn bereid: het moet een verhaal hebben.
- Er moet contact mogelijk zijn met het agrarische achterland (wat producten uit andere streken van Nederland overigens niet uitsluit).
- Het doel is om grote groepen mensen in contact te laten komen met het aanbod uit de streek. Waarschijnlijk zal de drukke Randstad de aangewezen plek zijn om te starten met Streekstations.

Stand van zaken

Een verkenning van mogelijkheden, uitgevoerd door het LEI, heeft geresulteerd in twee 'formules' voor de praktische uitwerking van het concept. Eén formule betreft een nieuw te bouwen koop- en eetomgeving, die niet alleen sterk leunt op streekproducten, maar ook wat betreft architectuur en informatievoorziening expliciet verbonden is met de streek waarin het station is gevestigd. Het assortiment is breed, met veel vers en ter plaatse bereidbaar. De andere formule borduurt voort op bestaande winkels bij benzinstations en heeft daarmee een beperkter assortiment en relatief weinig streekgebonden dienstverlening. De twee formules zijn verbeeld in artist impressions, die gecombineerd worden met sfeerverhalen en tezamen de bouwstenen vormen voor een illustratie- en realisatiebundel.

Deze bundel is de inzet voor een commercialisatieslag.

Gedurende de verkenning bleek dat het onderwerp (de bereikbaarheid van deze 'aandachtsprodukten') bij veel partijen leeft – niet alleen bij agrarische ondernemers en bij de retail en de horeca, ook bij departementen als LNV en VenW (de laatste vanwege de ambitie om de kwaliteit van de omgeving van snelwegen te vergroten).

Activiteiten 2008

De verwachting is dat InnovatieNetwerk in de commercialisatiefase vooral moet zorgen dat belanghebbende partijen op het juiste moment met de juiste informatie ondersteund worden. We gaan met de illu-

Waardenpas

Het concept

Iedereen heeft zijn eigen morele waarden. De ene persoon drinkt Max Havelaar koffie, maar geeft wat minder geld uit aan eco-producten, de andere persoon drinkt huismerk koffie maar wil per se onbespoten groente en fruit. Beide personen hebben hun eigen morele voorkeuren. Het is echter niet altijd eenvoudig om een keuze te maken. Er zijn weliswaar vele keurmerken die consumenten hierbij van dienst zijn, maar op de gemiddelde verpakking van een product staat maar weinig (begrijpelijke) informatie over bijvoorbeeld de herkomst, de productiemethode, de milieubelasting, enzovoort.

Door 'waarde-informatie' toe te voegen aan producten, kunnen consumenten hun koopgedrag bijhouden. Dit gebeurt allereerst door online via een vragenlijst de persoonlijke waarden te toetsen. Dit levert een profiel op dat laat zien wat zij nu echt belangrijk vinden. Vervolgens wordt na elke betaling met de Waardenpas informatie opgeslagen over de verschillende producten. Thuis kan vervolgens de pas worden uitgelezen waardoor direct zichtbaar wordt of de aankopen overeenkomen met het 'morele profiel' dat is opgeslagen. Consumenten kunnen hierdoor eenvoudig achterhalen of aankopen voldoen aan hun persoonlijke eisen. Uiteindelijk zorgt deze transparantie ervoor dat zij tijdens het winkelen makkelijker een bewuste keuze kunnen maken.

De Waardenpas maakt het daarmee voor consumenten makkelijk om een moreel verantwoorde keuze te maken bij hun aankopen. Door toegevoegde informatie aan producten kunnen consumenten via deze betaalpas controleren of hun koopgedrag overeenkomt met hun persoonlijke waarden. In discussies over verduurzaming van landbouw en voedsel komen we niet verder dan vast te stellen dat er een spanning is tussen burger en consument ("de burger wil verantwoorde producten, maar koopt de consumenten die ook?"). Terwijl we weten hoe lastig het is om die inspanning inzichtelijk en hanteerbaar te maken voor de mensen zelf. Met een Waardenpas zien mensen in welke mate die spanning ook voor hen zelf geldt en wat zij er aan kunnen (en willen!) doen. Een waardenpas individualiseert daarmee een dilemma wat nu nog blijft steken in abstracties en morele appels.

Stand van zaken

Dit idee is verder uitgewerkt door Dick Rijken (Haagse Hogeschool en VPRO), in de vorm van een visualisatie van de waardenpas en van de bijbehorende online omgeving. Het resultaat is gepresenteerd en besproken in de innovatiekring Gezonde samenleving, en in het bestuur van InnovatieNetwerk. In juni 2007 is Rijken gestart met fase 2: het ontwerp van de online omgeving in dialoog met toekomstige partners, zodanig dat het resultaat in de volgende fase gerealiseerd kan worden in de vorm van een werkende website. Hierin onderscheiden we twee subdoelen:

a. Ontwerp

Een ontwerp wordt gemaakt dat een helder beeld geeft van gebruikersgedrag in relatie tot informatie-inhoud, functionaliteit, structuur,

interactie en vormgeving van de online omgeving. Dit betekent dat het ontwerp zodanig gedetailleerd zal worden uitgewerkt dat het zonder verder ontwerpwerk gebouwd kan worden in een later stadium door een technische partij (de kosten van deze implementatie kunnen op dit moment nog niet begroot worden).

b. Partners

We voeren een verkenning uit van mogelijke partners die een rol kunnen spelen in het realiseren van een werkende online omgeving, en betrekken hen waar mogelijk en zinvol ook in het ontwerpproces.

Dit zal resulteren in een helder beeld van zowel de online omgeving en in een aantal partners waarmee het idee in een volgende fase uitgevoerd kan worden. Dit wordt samengenomen in een plan van aanpak voor de implementatiefase.

Activiteiten 2008

Als uit het plan van aanpak voor de implementatie blijkt dat we met Waardenpas inderdaad een levensvatbaar én grensverleggende concept in handen hebben, investeren we in daadwerkelijke invoering. Wát we gaan doen hangt evenwel geheel af van het plan van aanpak, waar we nu niet op vooruit kunnen lopen.

Bijlage 4:

InnovatieStimulerende Omgevingen

I. Het thema

Het denken over innovatiebeleid en innovatiemanagement is de afgelopen decennia sterk gedomineerd door instrumenten en interventies die individuele vernieuwers en individuele bedrijven er direct of indirect zouden moeten ondersteunen in hun – hopelijk vernieuwende - activiteiten. Subsidies, investeringen en andere voorzieningen hadden primair tot doel om product- en procesinnovaties te stimuleren. InnovatieNetwerk kan gezien worden als een voorziening om een stap verder te gaan: het op gang brengen van innovaties die alleen gerealiseerd kunnen worden door uiteenlopende actoren, die daarvoor veel van hun oude gewoontes en verbanden moesten prijsgeven: systeeminnovaties. Voor zowel incrementele als systeeminnovaties zijn de omgevingscondities van belang. Die kunnen zowel remmend als stimulerend zijn voor de ondernemer/innovator.

Als het gaat om het stimuleren van innovaties, zien we alom een zoekproces naar de heilige graal; naar concepten, instrumenten en andere institutionele vormen en principes waarmee de innovatiekracht van bedrijven, organisaties en besturen ondersteund en versterkt kan worden. Drie voorbeelden: op het niveau van de indicatoren voor innovatiekracht zijn we nog zoekende. We hebben nog steeds de neiging om innovatie gelijk te schakelen aan 'research & development'. Terwijl we niet alleen weten dat de innovatiekracht van bedrijven ook van heel andere inspanningen afhangt (denk aan personeelsbeleid, organisatiecultuur, etc), ook dat 'research & development' een steeds minder adequate beschrijving is van bedrijven en organisaties doen om te komen tot nieuwe bronnen van waardecreatie. Het gaat dus om meer dan input (hoeveelheid geïnvesteerd geld) en output (nieuwe

producten etc.). Ander voorbeeld is dat we ervan overtuigd zijn dat de innovatiekracht bij uitstek vergroot kan worden door te investeren in de kenniseconomie: in het kennisniveau van economisch actieven, en in de kwaliteit van de kennisbenutting door bedrijven en organisaties. Maar de voorwaarden en omstandigheden waaronder die kenniseconomie inderdaad bijdraagt aan innovatiekracht, kennen we nog maar slecht. Een derde voorbeeld is dat snelheid van handelen voor vernieuwingsgezinde bedrijven en organisaties van cruciaal belang is: ideeën voor iets nieuws moeten snel beproefd en gematerialiseerd kunnen worden. Alle vernieuwende bedrijven en organisaties kennen die tijds-klem. Maar de institutionele omgeving staat in veel gevallen haaks op dit verlangen naar snelheid, eenvoudigweg omdat die institutionele omgeving andere belangen voorop stelt. Dergelijke voorbeelden illustreren de noodzaak om te komen tot andere, nieuwe, effectievere manieren om een omgeving te bieden die stimulerend werkt voor innovaties.

Focus

Innovatie is in beginsel een buitengewoon breed begrip. Ten einde te voorkomen, dat het thema verdrinkt in zijn breedte is gekozen voor een focus op de ondernemer. Dit mede gegeven het feit, dat er voor Nederland breed ernstige zorgen bestaan, zoals ook geuit door het Innovatieplatform, over de ontwikkeling van de innovatiekracht in Nederland. Daarnaast hebben enkele recente onderzoeken laten zien, dat de innovatiekracht van de agrosectoren de afgelopen jaren duidelijk is gedaald, ook voor een sector als de tuinbouw.

De kernvraag voor dit thema is:

Hoe kun je condities creëren, die ondernemers maximaal in staat stellen om innovatief (en maatschappelijk verantwoord) te ondernemen?

Ondernemerschap (breder dan de agrosector) is dus vertrekpunt, maar daarbij komen onvermijdelijk bestuurlijke en institutionele factoren indringend aan de orde. Met dit uitgangspunt worden in beginsel uitgesloten m.n. grensverleggende concepten rondom bestuurlijke vernieuwing of institutionele vormgeving, voor zover deze niet direct gerelateerd zijn aan de innovatieomgeving van ondernemers. Bestuurlijke en juridische vraagstukken rondom ruimtelijke inrichting worden meegenomen binnen het thema Ruimte Creëren.

Het thema richt zich niet louter op het doen realiseren van systeeminnovaties, maar gaat in de breedte over de innovatiecontext waarbinnen ondernemers moeten opereren. Maar er zal wel een sterke wederzijdse beïnvloeding zijn tussen dit thema en de andere thema's.

2. Stand van zaken

In 2007 is door CIBIT en Dialogic een analyse gemaakt van de innovatieomgeving van tuinbouwondernemers. Hieruit afgeleid is, een aantal gebreken op systeemniveau geïdentificeerd, verdeeld over overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen. Aangaande bedrijfsleven gaat het hierbij vooral om de omgeving van de ondernemer, niet primair om de ondernemer zelf.

Uit de analyse komen de volgende elementen naar voren:

Versplintering in belangen en instituties

Steeds meer wordt de toekomst van de glastuinbouw bepaald door het functioneren van het cluster als geheel. Daar waar in het verleden kon worden volstaan met product- en teelttechnologische innovaties binnen de verschillende onderdelen van het cluster, komt het nu meer aan op samenhangende, marktgedreven innovatie binnen het cluster als geheel. Deels is dit ook zichtbaar in veranderende rollen van partijen. Zo heeft de Greenery een belangrijke switch gemaakt en vindt er bij de toptelers een integratie plaats tussen productie, handel en logistiek. De belangenbehartigende structuren zijn echter nog steeds vooral langs de traditionele subsectorale (of regionale) belangen georganiseerd. Deze bij het verleden passende versplintering belemmert een voortvarende innovatieaanpak voor het cluster als geheel. Dit wordt ook mede geïllustreerd door de grote veelheid aan innovatie- en leerarrangementen. Ieder landelijk of regionaal belang zijn eigen arrangementen. Variatie is weliswaar een voorwaarde voor innovatie, maar variatie zonder selectie leidt tot een brede waaier van initiatieven die veel op elkaar lijken en uiteindelijk te weinig clusterbrede inspanningen opleveren. Veel tuinders verliezen in een steeds complexer wordende innovatieruimte het overzicht en worden daardoor belemmerd in het maken van voor hen optimale keuzes in het verwerven van kennis en competenties.

Ook de poging tot regie binnen het initiatief Flowers en Food wordt achter de schermen gedomineerd door de behartiging van deelbelangen. Een fenomeen dat eigen is aan veel bestuurlijke structuren. Topondernemers keren zich af van dit soort structuren, maar de massa van ondernemers is hier nog steeds mede afhankelijk van. Het gat tussen topondernemers en volgers wordt daarmee steeds groter.

Kennisinfrastructuur**Incentives gericht op kennisontwikkeling en niet op innovatie**

Het merendeel van de innovatie ontstaat uit het benutten, combineren en hercombineren van al bestaande kennis. Innovatiebelemmeringen schuilen niet zo zeer in een tekort aan kennisontwikkeling, maar in een gebrekkige kennisbenutting.

Incentives in de Kennisinfrastructuur zijn primair gericht op het publiceren in de wetenschappelijke literatuur en op het verwerven van fondsen voor onderzoek. Behalve mogelijke patentering zijn er geen wettelijke incentives in het systeem die de innovatieve benutting van bestaande kennis bevorderen. Daarmee blijft veel waardevolle kennis onbenut.

In de tijden, dat het landbouwonderzoek vooral draaide op basis van publieke basisfinanciering (met ook meerdere nadelen) was er een zeer frequente interactie tussen onderzoekers en ondernemers. Kennis stroomde organisch. Dit is sterk verminderd. Ondernemers zien onderzoekers nu veelal in termen van 'uurtje factuurtje' ("stel een onderzoeker een vraag en je krijgt een offerte, zelden een antwoord") en onderzoekers krijgen vanuit hun commerciële taakstelling ook nauwelijks ruimte meer om vrij te interacteren met ondernemers. Tijd is immers geld. Het streven naar wetenschappelijke excellentie drijft de wetenschap verder af van innovatieve toepassingen van kennis. Bij de ene universi-

teit is dit overigens sterker aan de orde dan bij de andere. WUR neemt hierbij, vanuit innovatieperspectief, een relatief gunstige positie in. Het veel gehoorde antwoord is het versterken van de vraaggestuurdheid van het onderzoek. Maar zit daar het kernprobleem of is dat vooral symptoombestrijding? Is niet minstens net zo sterk vraaggestuurde kennisbenutting aan de orde? Of kunnen we dat overlaten aan intermediaire structuren?

Structuren en financiële stromen belemmeren domeinverbreding

De in de sector benodigde kennis en innovatie krijgt een steeds meer-voudiger karakter. Het gaat er steeds meer om, om kennis over de grenzen van kennisinstellingen te mobiliseren. Ook wordt het palet aan voor de sector relevante kennisinstellingen steeds breder. De financiering van het onderzoek en de kennisbenutting zijn daar onvoldoende op gericht en een te eenzijdige focus op teelttechnologische innovaties. Deze bevorderen nog steeds verkokering in de KIS en monodisciplinariteit. Daardoor blijven sommige zoekrichtingen in het innovatieproces onderbelicht.

Overheid

Kennisontwikkeling prioriteert boven innovatie

Aan de inzet van grote stromen extra geld (o.a. FES-gelden) is in veel gevallen de voorwaarde gekoppeld dat de component kennisontwikkeling prominent moet zijn. De voortdurende (en deels succesvolle) roep van NWO om de extra middelen voor de kenniseconomie naar hen te sluizen is daar een uiting van. De primaire impuls gaat daarmee naar kennisontwikkeling en niet naar innovatie.

Controlcramp en visie op innovatie

Het primaire paradigma binnen de overheid is het voorkomen van risico's. Op vele beleidsterreinen prima, maar dodelijk voor innovatie. Dit leidt tot innovatieprogramma's (zoals Bsik), die omgeven zijn door uitgebreide stelsels aan controle- en verantwoordingsmaatregelen en tot het vooral honoreren van innovatieplannen, waarvan de uitkomsten zo zeker mogelijk zijn. De achterhaalde opvattingen bij het altijd prominent aanwezige CPB spelen hierbij een belangrijke rol. Dit verhoudt zich slecht met de aard van moderne innovatie: fuzzy zoekprocessen, waarvan de richting wel, maar de uitkomsten volstrekt niet zeker zijn.

Versplintering en ontoegankelijke besluitvorming

De gespreide verantwoordelijkheden binnen de overheid compliceren het innovatieproces in het bedrijfsleven. Ontwikkelingen in de glastuinbouw hebben in veel gevallen een sterke ruimtelijke component en hierbij komen meerdere overheden aan te pas. In de context van innovatieprogramma's als Flowers en Food zitten bedrijfsleden en ambtenaren van LNV en EZ om tafel. Het bedrijfsleven wordt hierbij geacht vooraf een hard commitment af te geven, maar of de overheid ook dit commitment geeft moet door het bedrijfsleven worden afgewacht.

Deze analyse werd besproken met Cees Veerman, Bart Nooteboom (WRR) en het bestuur van SIGN. In deze gesprekken werd de gepresenteerde analyse onderschreven.

3. Activiteiten 2008

Het merendeel van de geïdentificeerde systeemgebreken overstijgt het niveau van een individuele sector (glastuinbouw in dit geval), hetgeen de impact van ingrijpende veranderingen groter maakt, maar de uitvoerbaarheid tevens weerbarstiger. In 2008 wordt ingezet op het ontwikkelen van een model voor een optimaal kennis- en innovatiearrangement gericht op de (glastuinbouw-)ondernemer. In dit arrangement moeten zoveel mogelijk de geconstateerde systeemgebreken worden ondervangen. Vervolgens is het streven er op gericht op dit arrangement daadwerkelijk in pilotvorm tot uitvoering te brengen, mogelijk gekoppeld aan het programma Flowers en Food.